

“Te gek om los te lopen”

Het leven van geïnterneerden onder de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst (1930-1980).

Emma Minderhout

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de geschiedenis – afstudeerrichting Cultuurgeschiedenis vanaf 1750

Promotor: prof. dr. K. Wils

Academiejaar 2018-2019

351.887 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

Dankwoord

Men noemt de masterscriptie wel eens de bekroning van de opleiding Geschiedenis. Het is het werk waarin de student alle opgedane kennis van de voorbije vier jaar samenbrengt in een persoonlijk en kritisch wetenschappelijk onderzoek. Na dit jaar kan ik u, beste lezer, met zekerheid vertellen dat het meer is dan dat: het is een groeiproces. Ik heb mezelf leren kennen als een verschrikkelijke uitsteller, maar tegelijk als een doorzetter wanneer het erop aankomt. Het is dan ook met trots dat ik u hierbij deze thesis voorschotel. Ik hoop dat het u iets kan bijbrengen.

U zou dit exemplaar echter niet in handen hebben – of online lezen, het is maar zoals u het verkiest – zonder mijn promotor, prof. dr. Kaat Wils. Ik wil haar bij deze dan ook uitgebreid bedanken voor de op sommige momenten broodnodige ondersteuning. Niet alleen was ze altijd beschikbaar wanneer ik haar nodig had, ik kon ook steeds rekenen op haar constructieve feedback, aanmoedigende woorden en uiterst interessante literatuursuggesties. Professor, het was zeer aangenaam om met u te mogen samenwerken. Daarnaast wil ik van de gelegenheid gebruik maken om ook meneer Tom Bervoets en de andere medewerkers van het Rijksarchief te Vorst te bedanken. Zij sleurden maar liefst 1200+ dossiers naar boven zodat ik een bronnenselectie kon maken en dit steeds met een glimlach.

Verder wil ik mijn vriend, Thomas Berghman, uitgebreid bedanken. Hij was er niet alleen wanneer ik het even niet meer zag zitten, maar heeft ook een enorme bijdrage geleverd aan dit werk. Hij hielp mij met het doorworstelen van het gehele archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, maar heeft ook elke letter van deze thesis nagelezen. Hij ging gisteren zelfs nog met me mee naar de Universiteitsbibliotheek in Kortrijk, om er dan gezamenlijk achter te komen dat het boek dat ik nodig had, verdwenen is. Thomas, jij maakte alle tegenslagen van het voorbije jaar toch net iets minder erg. Verder wil ik ook mijn ouders, Alexander Minderhout en Liesbeth Rathé, bedanken voor de kans die ze me gaven om geschiedenis te studeren en om deze hele weg in mij te geloven. Ik wil ook graag een woord van dank richten tot mijn oma, Lidwine François, voor de kritische blik die ze op deze thesis wierp. Ook wil ik de ouders van Thomas bedanken voor de vele dagen die ik bij hun kon verblijven zodat ik rustig deze woorden op papier kon krijgen. Tot slot gaat mijn dank ook uit naar mijn geliefde Kring Historia en haar fantastische leden. Niet alleen hebben zij mij het studentenleven leren kennen met al haar mooie en minder mooie kanten, ik heb er ook vrienden voor het leven gemaakt. Kato, Laurien en Daphné, jullie verdienen een extra vermelding.

Nu u weet wie allemaal een aandeel had in het werk dat u leest, wens ik u een welgemeende dosis leesgenot.

Brugge, 13 augustus 2019

Inhoudstafel

Inleiding.....	3
I. Probleemstelling en stand van het onderzoek	3
II. Dertig geïnterneerde zedendelinquenten, negen actoren	8
III. Methode	9
IV. Ontoerekeningsvatbaarheid in historisch perspectief	10
V. Het (dis)functioneren van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst	13
VI. Een gevoelig onderwerp	14
1. Diagnose	16
1.1 Psychiatrische theorieën en testen	19
1.1.1 Fysieke degeneratieve kenmerken	19
1.1.2 Psychiatrische testen	28
1.2 Medisch, sociaal en familiaal verleden	34
1.3 De betrokkene aan het woord?.....	40
1.1.3 Anamneses	40
1.1.4 Schuldinzicht.....	43
1.1.5 De ervaring van de betrokkene	47
2. Tijd in de instelling	51
2.1 De weg naar voorwaardelijke vrijheid	52
2.1.1 Geachte Heer Voorzitter.....	52
2.1.2 De specialisten	61
2.1.3 Conclusie.....	72
2.2 Leven in de instelling	73
2.2.1 Medische zorg.....	75
2.2.2 Bezoek	78
2.2.3 Briefverkeer	80
2.2.4 Bezigheden	81
2.2.5 De buitenwereld	83
2.2.6 De ervaring	84
2.2.7 Conclusie.....	86
3. Vrij op proef.....	87
3.1 De theorie: juridische context.....	88
3.2 Medische en andere voogdijen	90
3.2.1 De medische voogdij.....	90
3.2.2 Andere voogdijen	94
Conclusie	103
1. Diagnose	103
2. De weg naar voorwaardelijke vrijheid	105
3. Leven in de instelling	107
4. Vrij op proef.....	108
5. De betrokkene als actor?	109
Bibliografie	111
1. Bronnen.....	111
1.1 Archivalische bronnen	111
1.2 Wetteksten	112
1.3 Uitgegeven bronnen	112
2. Werken	112
3. Digitale informatie	116

Abstract	117
Bijlagen.....	118
Bijlage 1	118
Bijlage 2	119

Inleiding

In april 1955 kreeg onderzoeksrechter Acheroy een uitzonderlijk dossier op zijn bureau: de pedofiliezaak van Roger, die zijn dochter misbruikt had. Tijdens het verhoor verklaarde Roger dat hij zijn dochter van vijftien het lemma ‘bevalling’ zag lezen in het medisch woordenboek van Larousse. Dit prikkelde bij hem de drang om haar meer over seksuele voortplanting te leren, waarop hij haar arm nam en zich door haar liet masturberen. Hij gaf daarna toe dat dit niet de eerste keer was dat hij het meisje misbruikte en weet dit aan de slechte en oppervlakkige seksuele betrekkingen met zijn vrouw. Zijn dochter deed wat zijn echtgenote niet kon en telkens als hij het meisje zag, zo noteerde Acheroy, “*ça montait en lui*”.¹ Toen de onderzoeksrechter na deze merkwaardige uitspraken ook vernam dat Roger onaangepast gedrag vertoonde tijdens zijn voorhechtenis, besloot hij een expert aan te stellen. Psychiater L. Massion-Verricry moest oordelen of Roger op dat moment en op het moment van de feiten verantwoordelijk voor zijn daden was. De arts concludeerde dat “*[il]était, au moment des faits mis à sa charge, et est encore actuellement dans un état grave de déséquilibre mental le rendant incapable du contrôle de ses actions*”.² De rechter volgde deze diagnose, verklaarde Roger ontoerekeningsvatbaar en gaf het bevel tot internering, waarop de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst hem naar het ‘rijkskrankzinnigengesticht’ in Rekem stuurde.³ Het lijkt erop dat Roger in dit proces volledig onderworpen was aan bureaucratische beslissingen.

I. Probleemstelling en stand van het onderzoek

Deze thesis heeft de ambitie te achterhalen welke rol een waaier van actoren apart en tezamen in het leven van de betrokkene in de verschillende stadia van zijn of haar internering speelde. De onderzoeksvraag zal worden beantwoord aan de hand van drie deelvragen waar respectievelijk drie hoofdstukken mee overeenstemmen. Allereerst stel ik de vraag welke actoren een stem hadden bij het stellen van de diagnose van de geïnterneerde en wiens stem hierbij doorslaggevend was. Daarna ga ik na met wie de betrokkene al dan niet rechtstreeks in contact kwam in de periode waarin hij of zij in de instelling verbleef. Hoe bepaalden deze actoren hoe zijn of haar leven eruit zou zien? Hierbij focus ik mij zowel op de weg die de betrokkene moest doorlopen om voorwaardelijk vrij te komen, als op het dagelijkse leven van de betrokkene. Ten slotte bespreek ik met wie de geïnterneerde nog in contact kwam na zijn voorlopige vrijlating en in welke mate deze actoren zijn of haar leven nog steeds bepaalden. In alle hoofdstukken blijft de geïnterneerde – een persoon wiens stem amper weerklinkt in de dossiers tenzij in aanvragen – de hoofdrol spelen. Hoe ervaarde de geïnterneerde deze invloed

¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie ter Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406: C.F., 1955.

² Ibidem.

³ Ibidem.

en hoe kon hij of zij daarmee omgaan? In de conclusie link ik mijn bevindingen aan de hedendaagse problematiek rond internering.

De zoektocht naar historische literatuur omtrent internering en geïnterneerden bleek een hele opgave. Het onderwerp heeft een uiterst complex interdisciplinair profiel: waar de medisch-psychiatrische wetenschappen, de rechtswetenschappen en de criminologie al samenkomen, wordt nog een historische component bijgevoegd.⁴ Daarnaast reflecteert de marginale positie van geïnterneerden in het dagelijkse leven zich in de historiografie en voor België is het hiaat dan ook groot. De enige gepubliceerde werken die een historisch kader rond internering gaven, kwamen tot nu toe uit de pen van niet-historici. Allereerst schreef criminoloog en psycholoog Joris Goethals het werk *Abnormaal en Delinkwent: de geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij* in 1991.⁵ Zes jaar later publiceerde hij in samenwerking met psychiater, psycholoog, criminoloog en seksuoloog Joris Casselman en hoogleraar psychiatrie Paul Cosyns de bundel *Internering*.⁶ Het is belangrijk hierbij te onthouden dat beide werken werden geschreven als ondersteuning voor hun aanklachten tegen al wat misliep met de interneringsprocedure uit hun tijd. Dit neemt echter niet weg dat ze, zeker wat betreft de juridische context, van grote waarde zijn voor dit onderzoek.

Waar er geen historische literatuur omtrent de Belgische internering bestaat, is deze wel aanwezig over de psychiatrie en de criminologie. De interneringsmaatregel situeert zich als het ware op de kruising van deze vakgebieden. Over de evolutie van de psychiatrie in het algemeen bestaan binnen de Belgische historische literatuur ondertussen eindeloos veel thesen over nagenoeg alle psychiatrische instellingen in het land. De masterscripties *De volstrekt normale mensch bestaat niet* van Chirstine Verbruggen uit 2005 en *Achterhaald of modern?: de psychiatrische instelling van de broeders Alexianen te Leuven in de tweede helft van de negentiende eeuw* van Charlotte Debruyne uit 2015 zijn hier slechts twee voorbeelden van.⁷ Daarnaast bestaat er ook gepubliceerd materiaal. Allereerst is er het boek van Patrick Vandermeersch uit 1984, *Psychiatrie, godsdienst en gezag. De ontstaansgeschiedenis van de psychiatrie in België als paradigma*.⁸ Verder werkt professor

⁴ A.W.M. MOOIJ, 'De forensische psychiatrie en haar geschiedenis', F. KOENRAADT red., *Ziek of Schuldig: twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Utrecht, 1991,, 7.

⁵ J. GOETHALS, *Abnormaal en Delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*, Antwerpen en Arnhem, 1991.

⁶ J. GOETHALS, J. CASSELMAN en P. COSYNS, *Internering*, Leuven, 1997.

⁷ C. VERBRUGGEN, *De volstrekt normale mensch bestaat niet: een analyse van de medische registers uit de psychiatrische instelling van de Broeders Alexianen te Boechout (1875 -1899) en van het Stuivenbergziekenhuis in Antwerpen (1907-1914)*, Onuitgegeven masterscriptie, KU Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2005; C. DEBRUYNE, *Achterhaald of moden?: de psychiatrische instelling van de broeders Alexianen te Leuven in de tweede helft van de negentiende eeuw*, Onuitgegeven masterscriptie, KU Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2015.

⁸ P. VANDERMEERSCH, *Psychiatrie, godsdienst en gezag. De ontstaansgeschiedenis van de psychiatrie in België als paradigma*, Leuven, 1984.

hedendaagse geschiedenis aan de universiteit van Luxemburg Benoît Majerus aan een geschiedenis van de twintigste-eeuwse psychiatrie en publiceerde onder andere *Parmi les fous. Une histoire sociale de la psychiatrie au 20e siècle* in 2013, *Des psychiatres et des enfants: Une histoire Belge autour du Congrès de 1937* en *Making sense of the “chemical revolution”. Patients’ voices on the introduction of neuroleptics in the 1950s* in 2016 en *Material Object in Twentieth Century History of Psychiatry* in 2017.⁹

Van de internationale drukpersen rolden eveneens veel werken over psychiatrie in historisch perspectief, zoals *A History of Psychiatry, from the Era of the Asylum to the Age of Prozac* van Edward Shorter uit 1997, *History of Psychiatry and Medical Psychology* van Edwin Wallace IV en John Gach uit 2008 en *A Conceptual History of Psychology. Exploring the tangled Web* van John Greenwoods uit 2015.¹⁰ Geen enkel van deze werken had oog voor criminelen met psychiatrische problemen en hoe en of zij doorheen de geschiedenis gediagnosticeerd en behandeld werden. Volgens Majerus kwam dit gebrek aan aandacht voor de verschillende patiënten doordat psychiaters in de negentiende en twintigste eeuw hun geloofwaardigheid vooral te danken hadden aan verhalen van grote artsen als Jean-Martin Charcot, de “vader van de neurologie”.¹¹ Hierdoor focuste en focust het historisch onderzoek nog steeds vooral op deze pioniers. Professor emeritus sociale geschiedenis aan Cambridge University Roy Porter zag dat de patiënt zelf hierbij volledig vergeten werd en schreef het artikel *The Patients View: Doing Medical History from Below* waarbij hij als eerste een medische geschiedenis schreef uit het oogpunt van de patiënt.¹² Intussen kreeg zijn invalshoek navolging in de werken van onder andere Alexandra Bacopoulos-Viau en Aude Fauvel. Zij schreven het artikel *The Patient’s Turn Roy Porter and Psychiatry’s Tales, Thirty Years on*, in 2016.¹³ Twee jaar later schreven Deborah Doroshov, Matthew Gambino en Mical Raz het artikel *New Directions in the Historiography of Psychiatry*.¹⁴ Onder andere deze werken inspireerde mij om te onderzoeken wat de impact van het interneringsproces nu precies was op de geïnterneerden.

⁹ B. MAJERUS, *Parmi les Fous. Une Histoire Social de la Psychiatrie au XXe siècle*, Rennes, 2013, B. MAJERUS en V. MASSIN, ‘Des psychiatres et des enfants: Une histoire Belge autour du Congrès de 1937’, *Revue d’histoire de l’enfance “irrégulière”*, 18 (2016), 149-166; B. MAJERUS, ‘Making sense of the “chemical revolution”. Patients’ voices on the introduction of neuroleptics in the 1950s’, *Medical History*, 60:1 (2016), 54-66; B. MAJERUS, ‘Material Objects in Twentieth Century History of Psychiatry’, *BMGN – Low Countries Historical Review*, 132:1 (2017), 149-169.

¹⁰ E. SHORTER, *A History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York, 1997; E.R. WALLACE IV en J. GACH, *History of Psychiatry and Medical Psychology*, New York, 2008; J.D. GREENWOODS, *A Conceptual History of Psychology. Exploring the tangled web*, Cambridge, 2015.

¹¹ MAJERUS, *Parmi les Fous*, 16-23.

¹² R. PORTER, ‘The Patients View: Doing Medical History from Below’, *Theory and Society*, 2 (1985), 175-198.

¹³ A. BACOPOULOS-VIAU en A. FAUVEL, ‘Material Objects in Twentieth Century History of Psychiatry’, *Medical History*, 60:1 (2016), 1-18.

¹⁴ D. DOROSHOW, M. GAMBINO en M. RAZ, ‘New Directions in the Historiography of Psychiatry’, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 74:1 (2019), 15-33.

Wat betreft de Belgische criminologie verwijs ik naar het boek *De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur, 1845-1914* van gewoon hoogleraar aan de KU Leuven Kaat Wils uit 2005.¹⁵ Historicus Raf de Bont werkte verder op de bestaande literatuur en schreef verschillende bijdragen over de criminele antropologie, later de criminologie, en haar opkomst, zoals *Metten en verzoenen, Louis Vervaeck en de criminele antropologie, 1900-1940* in de bundel *Degeneratie in België* uit 2003 en *Darwins Kleinkinderen: de evolutietheorie in België 1865-1945* uit 2008, die de opkomst van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij kunnen contextualiseren.¹⁶

De historische literatuur over internering in België is zeer schaars. Hier loopt het land duidelijk achter op een internationale tendens. Voor Engeland namen Hilary Marland en Catherine Cox een voortrekkersrol op zich en startten een project rond Britse gevangenen en mentale gezondheid in de negentiende en twintigste eeuw. Zij schreven in 2018 onder andere het artikel *Broken Minds and Beaten Bodies: Cultures of Harm and the Management of Mental Illness in Mid- to Late Nineteenth-Century English and Irish Prisons*.¹⁷ Marland schreef een jaar later eveneens het artikel *Close Confinement Tells Very Much upon a Man': Prison Memoirs, Insanity and the Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Prison*.¹⁸ De literatuur omtrent internering in Duitsland is voornamelijk van de hand van Greg Eghigian, die in 2015 het werk *The corrigible and the incorrigible: science, medicine, and the convict in twentieth-century Germany* schreef en Christian Müller, die elf jaar eerder als het boek *Verbrechensbekämpfung im Anstaltsstaat: Psychiatrie, Kriminologie und Strafrechtsreform in Deutschland 1871-1933: Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 160* uitgaf.¹⁹ Voor Noorwegen schreef Hilde Dahl het artikel *Insane Criminals' and the 'Criminally Insane': Criminal Asylums in Norway, 1895–1940* in 2017 en voor Frankrijk publiceerde Véronique Fau-Vincenti in 2019 het boek *Le bagne des fous: Le premier service de sûreté psychiatrique 1910-1960*.²⁰ Ook over de forensische psychiatrie

¹⁵ K. WILS, *De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur, 1845-1914*, Amsterdam, 2005.

¹⁶ R. DE BONT, 'Metten en verzoenen, Louis Vervaeck en de criminele antropologie, 1900-1940', *Degeneratie in België*, J. TOLLEBEEK, G. VANPAEMEL en K. WILS red., Leuven, 2003, 63-104; R. DE BONT, *Darwins Kleinkinderen: de evolutietheorie in België 1865-1945*, Leuven, 2008.

¹⁷ C. COX en H. MARLAND. "Broken Minds and Beaten Bodies: Cultures of Harm and the Management of Mental Illness in Mid- to Late Nineteenth-Century English and Irish Prisons", *Social History of Medicine*, 31: 4 (2018), 688–710.

¹⁸ H. MARLAND, 'Close Confinement Tells Very Much upon a Man': Prison Memoirs, Insanity and the Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Prison', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 74: 3 (2019), 267–91.

¹⁹ G. EGHIGIAN, *The corrigible and the incorrigible: science, medicine, and the convict in twentieth-century Germany*, *German studies series*, Ann Arbor, 2015; C. MÜLLER, *Verbrechensbekämpfung im Anstaltsstaat: Psychiatrie, Kriminologie und Strafrechtsreform in Deutschland 1871-1933. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 160*, Göttingen, 2004.

²⁰ H. DAHL, 'Insane Criminals' and the 'Criminally Insane': Criminal Asylums in Norway, 1895–1940', *History of Psychiatry*, 28:2 (2017), 209-224; V. FAU-VINCENTI, *Le bagne des fous: Le premier service de sûreté psychiatrique 1910-1960*, Parijs, 2019.

in het algemeen verschenen de laatste jaren historische werken in de internationale constellatie. Zo schreven Harry Oosterhuis en Arlie Loughnan in 2014 het artikel *Madness and Crime: Historical Perspectives on Forensic Psychiatry* en publiceerde Caroline Protais het boek *Sous l'emprise de la folie?: l'expertise judiciaire face à la maladie mentale (1959-2009)* in 2016.²¹ Daarnaast publiceerde Svein Atle Skålevåg in 2006 al een artikel over de historische forensische psychiatrie, *The matter of forensic psychiatry: A historical enquiry*.²² Al deze studies legden de aandacht op de betrokkenen, eerder dan op de processen die zich boven hun hoofd afspeelden.

Zeer recent verscheen het artikel *Humane treatment versus means of control: coercive measures in Norwegian high-security psychiatry, 1895-1978* van de hand van Magne Brekke Rabben en Øyvind Thomassen.²³ Zij onderzochten hoe er in Noorse psychiatrische instellingen werd omgegaan met gecolloqueerde psychiatrische patiënten aan de hand van patiëntendossiers en tuchtverslagen uit de archieven van deze instellingen. Dwang stond in dit onderzoek centraal. In hun onderzoek toonden de auteurs een gebrek aan behandeling aan die nieuwe technologische ontwikkelingen, zoals de introductie van nieuwe psychofarmaca, niet per se opvingen. Daarnaast gingen ze dieper in “humane behandelingen” van en het respect voor de menselijke waardigheid van de patiënten. Beide factoren werden niet consequent teruggevonden in de praktijken van de instellingen.²⁴ Hoewel mijn onderzoek al afgerond was bij de publicatie van dit artikel, is het toch interessant om op te nemen in deze stand van het onderzoek: het leunt namelijk zeer dicht aan bij mijn vraagstelling en conclusie.

Tot slot is het meest belangrijke werk voor deze thesis misschien wel de masterscriptie van Diane Staelens, *De vergeetput van justitie: internering in België en de invloed van experts (1955-1975)*, dat een eerste bouwsteen was voor verder, diepgaander historische onderzoek naar de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij (CBM) van Vorst.²⁵ Staelens baande zich als eerste een weg door het uitgebreide archief van deze Commissie en wilde zo een bijdrage leveren aan de schaarse literatuur. Ze onderzocht welke rol advocaten, psychiaters en sociaal assistenten konden spelen in het interneringsproces voor en na de wetsverandering van 1 juli 1964. Hierbij legde ze de problemen bloot waarmee de Commissie te kampen had. Op haar werk wil ik nu verder bouwen door te onderzoeken hoe deze en andere actoren het leven van de betrokkenen bepaalden.

²¹ H. OOSTERHUIS en A. LOUGHNAN, “Madness and Crime: Historical Perspectives on Forensic Psychiatry”. *International Journal of Law and Psychiatry*, 37/1 (2014), 1–16 ; C. PROTAIS, *Sous l'emprise de la folie?: l'expertise judiciaire face à la maladie mentale (1959-2009)*, Parijs, 2016.

²² S. A. SKALEVAG, ‘The matter of forensic psychiatry: A historical enquiry,’ *Medical History*, 50 (2006), 49-68.

²³ M.B. RABBEN en Ø. THOMASSEN, ‘Humane treatment versus means of control: coercive measures in Norwegian high-security psychiatry, 1895-1978’, *History of Psychiatry*, 7 augustus 2019 (<https://doi.org/10.1177%2F0957154X19867256>). Geraadpleegt op 12 augustus 2019.

²⁴ Ibidem.

²⁵ D. STAELENS, *De vergeetput van justitie: internering in België en de invloed van experts (1955-1975)*, Onuitgegeven masterproef, KU Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2016.

II. Dertig geïnterneerde zedendelinquenten, negen actoren

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, maakte ik gebruik van dertig afgesloten interneringsdossiers uit het archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst. Dit archief werd oorspronkelijk bewaard in de strafinrichting van Vorst. De neerlegging van het archief gebeurde in twee fases, waarbij in 2012 stukken van algemene aard (processen verbaal, indicateurs...) en de eerste 263 dossiers naar het Rijksarchief te Brussel werden overgebracht. In 2015 volgde de rest van het archief. Naar aanleiding van deze overdracht kregen de interneringsdossiers een doorlopende nummering. Dit gebeurde voor de dossiers afgesloten voor 1970 jammer genoeg zonder een zinvolle thematische of chronologische ordening. Daarbovenop leidden onnauwkeurigheden bij de nummering, zoals niet-toegekende en overlappende nummers of nummers met asterisken en romeinse cijfers..., tot drie aparte nummeringen van eenzelfde archivistische reeks.²⁶ De selectie van de bronnen die deze masterscriptie heeft aangewend, was dus niet zo vanzelfsprekend. In de eerste instantie opteerde ik om te focussen op gepleegde feiten en besloot enkel gevallen van seksuele agressie op te nemen en voor elk decennium tussen 1930 en 1980 zes dossiers te onderzoeken. Doorheen het jaar is mijn masterscriptie echter zo geëvolueerd dat de grond voor deze selectie niet meer uitmaakte: niets wijst erop dat geïnterneerden zedendelinquenten anders werden behandeld. Om geen dubbel werk te moeten doen, behield ik het bronnencorpus.

Er zijn twee toegangen tot het archief. Een eerste is de collectie steekaarten met de belangrijkste biografische informatie over de geïnterneerden, een beknopt overzicht van de gerechtelijke procedure en een overzicht van de verschillende stappen van het internerings-, behandelings- en opvolgingsproces. Een tweede toegang is via een MS Excellijst met de dossiernummers, biografische gegevens en interneringsdata van de geïnterneerden.²⁷ Beide toegangen zijn echter niet vrij raadpleegbaar voor masterstudenten, wat de selectie nog verder bemoeilijkte. De enige oplossing die mij nog restte was het opvragen van het volledige archief met meer dan honderd meter zo goed als niet-geïnventariseerd materiaal. De dossiers moesten dan één voor één ingekeken worden en de selectie gebeurde door telkens de eerste zes dossiers per decennium waarvan de aanklacht 'zedefeiten met geweld', 'publieke zedenschennis met geweld' of 'verkrachting' was, aan de kant te leggen. In totaal werden hiervoor meer dan 1200 dossiers bekeken om uiteindelijk dertig bruikbare dossiers te selecteren.²⁸

²⁶ C. MARTENS, *Algemene Beschrijving van het Archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Vorst, 2018, 13-17.

²⁷ Ibidem, 17-18.

²⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1382, R.L., 1934; Dossier 1246, D.P.C., 1935; Dossier 1240, G.T., 1935; Dossier 1244, D.M., 1937; Dossier 1183, F.R., 1938; Dossier 703, P.M., 1935; Dossier 564, V.B.A., 1945; Dossier 1179, P.A., 1944; Dossier 862, G.J., 1946; Dossier 1017, D.J., 1945; Dossier 638, P.M., 1948; Dossier 256, S.C., 1950; Dossier 345, V.W.K., 1951; Dossier 406, C.F., 1955; Dossier 423, D.A., 1956; Dossier 355, D.R., 1959; Dossier 389, V.B.R., 1961; Dossier 625, V.B.A., 1961;

Inhoudelijk tonen deze dossiers heel veel verschillen, zowel in het aantal als in het soort documenten. Het enige document dat in alle dossiers en steeds in dezelfde vorm terugkomt, is een expertiseverslag van een wetsdokter waarin de toerekeningsvatbaarheid van de betrokkene werd vastgesteld. Verder zijn de dossiers allegaartjes van medische verslagen, tuchtfiches, adviezen van artsen en directeurs aan de CBM, verslagen van de sociaal assistent... De dossiers bestaan daarnaast vooral uit brieven van en naar de CBM. Deze correspondentie gebeurde met artsen, juristen, directeurs (en indirect ook werknemers) van instellingen, sociaal assistenten, de familie en directe omgeving van de geïnterneerde en de geïnterneerde zelf. Deze negen actoren zouden allemaal een rol spelen in het leven van de betrokkenen al voor de rechter het vonnis velde tot de definitieve vrijlating.

III. Methode

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, plaatste ik de geïnterneerde zelf centraal. Dit bracht meteen een eerste moeilijkheid met zich mee: de overgrote meerderheid van het beschikbare bronnenmateriaal is geschreven door één van de bovengenoemde actoren en niet door de betrokkene zelf. De enige toegang die ik tot de geïnterneerde had, was dus door de bril van personen die een invloed uitoefenden op zijn of haar leven. Het is belangrijk dat ik me hiervan bewust bleef tijdens het bronnenonderzoek. Een deel van deze actoren waren specialisten, zoals de voorzitter van de CBM, psychiaters en directeurs van de instellingen. Dit zorgde meteen voor een tweede probleem: moeilijk technisch en bureaucratisch taalgebruik. Medische termen, zoals myocarditis, heb ik in de mate van het mogelijke uitgelegd. De bureaucratische termen heb ik echter in de meeste gevallen behouden. Zo gebruik ik het weinig literaire begrip *medico-legale discussie*, hoewel de hedendaagse term eerder medisch-juridische discussie is. Dit begrip werd echter destijds zo gebruikt in de psychiatrische deskundigenverslagen, waardoor ik het heb overgenomen.

Voor mijn studie inspireerde ik mij niet enkel op Roy Porters *Patients History*, maar ook op de subalterniteit. Hierbij verwijs ik naar één van de koplopers van de studie van subalterniteit in België: prof. dr. Rodriguez, verbonden aan de KU Leuven. In het artikel *Belgian History and the making of marginality and subalternity* – dat ze samen met prof. Lauro schreef – pleitte ze voor nieuwe discussies over de Belgische maatschappij en de constructie van in- en exclusie in een historisch perspectief.²⁹ Hierbij kaarten de auteurs aan dat subalterniteit als concept/historische benaderingswijze nog maar weinig doorgedrongen was in België en doen een poging om de stem van achtergestelde en gemarginaliseerde groepen naar de oppervlakte te halen, in plaats van het bedolven te laten onder de

Dossier 560, V.B.G., 1962; Dossier 161, V.R., 1965; Dossier 431, V.L., 1967; Dossier 1275, K.E., 1970; Dossier 628, P.M., 1970; Dossier 1267 V.M., 1971; Dossier 1529, M.J., 1972; Dossier 1499, K.A., 1974; Dossier 1342, M.C., 1949; Dossier 795, D.F., 1950; Dossier 699, G.J., 1967; Dossier 1565 D.J., 1970.

²⁹ M. RODRIGUEZ GARCIA en A. LAURO, 'Belgian History and the making of marginality and subalternity', *Journal of Belgian History*, 46:1 (2016), 1.

agenda van de elite.³⁰ In mijn onderzoek zijn de betrokkenen de gemarginaliseerden die tot nu toe enkel een stem hadden via de andere actoren. Rodriguez en Lauro onderscheidden verder twee soorten subalterniteit: ten eerste de grote maatschappelijke groepen (zoals vrouwen, kinderen en armen), maar daarnaast ook de kleinere gemarginaliseerde of uitgesloten groepen (zoals zwervers, criminelen of seksuele minderheden).³¹ Daarnaast wezen ze ook op de mogelijkheid tot fluctuatie en overlap tussen deze verschillende groepen.³² In mijn onderzoek zijn de betrokkenen zowel crimineel als psychisch ziek, waardoor ze de categorieën van misdadigers en psychiatrische patiënten overschrijden.

IV. Ontoerekeningsvatbaarheid in historisch perspectief

Al sinds de Oudheid wordt niet iedereen verantwoordelijk gehouden voor een overtreding van de wet. Rechters kunnen mensen een verminderde bestraffing geven of zelfs helemaal vrijstellen. De redenen hiervoor zijn in de loop der tijd veranderd, net zoals degenen die vrijgesteld kunnen worden en degenen die een vrijstelling kunnen geven. Eeuwenlang leek het opsporen van voor de rechtbank relevante mentale problemen moeiteloos te verlopen. Een persoonlijke kennismaking was voldoende om iemands geestestoestand te kunnen inschatten en de rechtbank op de hoogte te stellen. Pas vanaf het eind van de achttiende eeuw begon het Westen de behoefte te voelen om deze “*problematique*” te reguleren.³³

Philippe Pinel was de eerste die zich deze vraag stelde op het eind van de achttiende eeuw. De Franse arts nam afstand van de ingeburgerde vergelijking van psychische ziekten met demonische bezetenheid en maakte de link met overmatige sociale en psychologische stress en in zekere mate met erfelijkheid. Hij ijverde voor een vervanging van behandelingen als (bloed-)zuivering en verschroeiing, ten voordele van vriendelijke gesprekken en doelgerichte activiteiten. Zo “nam hij de ketenen van de gestoorden weg” en maakte hij een onderscheid tussen gekken en slechten, twee categorieën die elkaar niet uitsloten.³⁴ Hiermee legde hij de basis voor de forensische psychiatrie en zijn invloed was al snel ook in de juridische sector terug te vinden. Zo stelde artikel 64 van de Code Pénal van 1810 ‘*qu’il n’y a ni crime ni délit, lorsque le prévenu était en état de démence au moment de l’action, ou lorsqu’il été contraint par une force à laquelle il n’a pu résister*’.³⁵ Na de Belgische revolutie in 1830

³⁰ RODRIGUEZ GARCIA en LAURO, ‘Belgian History and the making of marginality and subalternity’, 1-2.

³¹ Ibidem, 2-3.

³² Ibidem.

³³ SKALEVAG, ‘The matter of forensic psychiatry’, 49.

³⁴ *Britannica Academic*, ‘Philippe Pinel’, 2019 (<https://academic-eb-com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/Philippe-Pinel/60083>). Graadpleegd op 8 mei 2019; MOOIJ, ‘De forensische psychiatrie en haar geschiedenis’, 8.

³⁵ MOOIJ, ‘De forensische psychiatrie en haar geschiedenis’, 9.

nam het Belgische strafwetboek dit artikel ongewijzigd over en feitenplegers die eveneens krankzinnig waren, konden geen straf krijgen omdat er sprake was van *'ni crime ni délit'*.³⁶

Doorheen de negentiende eeuw bleef het in België wachten op een concrete wetgeving over de exacte uitvoering van de verordening, waardoor de praktijk niet correspondeerde met de theorie. “Normale” instellingen voor krankzinnigen en “normale” gevangenen dienden nog steeds als opsluitingsplaatsen voor misdadigers die zich in een staat van krankzinnigheid bevonden.³⁷ De vraag rees wie capabel was om te oordelen over schuld, onwettigheid en bovenal toerekeningsvatbaarheid. Aanvankelijk was de invloed van psychiaters op de strafrechtelijke procedure zeer miniem. Rond de eeuwwisseling konden ze een grotere invloed uitoefenen op de rechterlijke beslissing over toerekeningsvatbaarheid door de mening van strafrechters dat de psychiatrie krankzinnige misdadigers adequaat kon beoordelen en behandelen. Dit leidde tot de uitbreiding van de psychiatrische taak waardoor de arts als getuige-deskundige een de facto assistent van de rechter werd. Hierdoor kwam er ruimte om het Belgisch strafrecht te herformuleren, met Adolphe Prins als grootste voortrekker.³⁸ Deze wees op het onvermogen van het strafrecht om criminaliteit tegen te gaan. In zijn voetsporen volgde een bredere roep om een integratie van de criminologische hulpwetenschap in het strafrecht zodat het doeltreffend kon worden in de beheersing van de sociale problemen.³⁹

Na een aantal afgekeurde voorstellen – al sinds 1880 werden er pogingen gedaan met de zogenaamde *prisons-asiles* – uit zowel juridische als medische hoek, kwamen wetsdokters Ferdinand Héger-Gilbert en Louis Vervaeck in 1919 met het voorstel om psychiatrische afdelingen binnen gevangenen op te richten. Hoewel ook dit idee op veel weerstand kon rekenen, hield destijds minister van Justitie Emile Vandervelde het been stijf en zorgde voor de oprichting van de Penitentiair Antropologische Dienst (PAD) in 1920. Dit orgaan stond in voor creatie van acht annexen tussen 1921 en 1930 in Antwerpen, Gent, Vorst, Leuven, Brussel, Luik, Bergen en Merksplas.⁴⁰ Tegelijkertijd sleutelde minister van Justitie Fulgence Masson – die Vandervelde in 1921 opgevolgd had – aan een nieuwe wetgeving rond het onderwerp en op 11 mei 1930 publiceerde het Belgisch Staatsblad de Wet

³⁶ J. GOETHALS, ‘De wet tot bescherming van de maatschappij in een historisch perspectief’, J. CASSELMAN en P. COSYNS, *Internering*, Leuven, 1997, 11-12; MOOIJ, ‘De forensische psychiatrie en haar geschiedenis’, 9.

³⁷ J. GOETHALS, *Abnormaal en Delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*, Antwerpen en Arnhem, 1991, 3.

³⁸ Ibidem, 30; D.T.D. DE RIDDER, ‘Voorlichting van de psychiater aan de strafrechter rond de eeuwwisseling: diagnose of vonnis?’, F. KOENRAADT red., *Ziek of Schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Utrecht, 1991, 35-37; W. DEPREEUW, ‘De ontwikkeling van de Belgische forensische psychiatrische zorg in België’, F. KOENRAADT red., *Ziek of Schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Utrecht, 1991, 346-347.

³⁹ DEPREEUW, ‘De ontwikkeling van de Belgische forensische psychiatrische zorg in België’, 347.

⁴⁰ E. WITTE, J.P. NANDRIN e.a. red., *Nieuwe Geschiedenis Van België*, Tielt, 2005, 568-570; GOETHALS, ‘De wet tot bescherming van de maatschappij in een historisch perspectief’, 14-15.

ter Bescherming van de Maatschappij tegen Abnormalen, Gewoontemisdadigers en Plegers van bepaalde seksuele strafbare Feiten. Vanaf dat moment was dwangverpleging van vijf, tien of vijftien jaar van toepassing voor beschuldigde misdadigers die zich in een staat van krankzinnigheid of ernstige geestesziekte bevonden, waardoor zij hun daden niet meer konden controleren.⁴¹ Nu was het aan de overheid om ervoor te zorgen dat de wetgeving in de praktijk haalbaar kon zijn. Hiervoor moest ze de nodige middelen en infrastructuur voorzien. Concreet bestond dit uit het inrichten van psychiatrische annexen in de gevangenissen en instellingen waarin de geïnterneerden konden worden opgesloten en behandeld, het samenstellen de Commissies tot Bescherming van de Maatschappij, en de uitwerking van de nazorg van ontslagen geïnterneerden.⁴²

Het duurde niet lang of de wet kwam onder vuur te liggen uit zowel juridische als medische hoek. Hoewel de twee kanten apart van elkaar veel kritiek uitten, vonden ze elkaar in hun wantrouwen ten opzichte van de assimilatie van krankzinnigen en abnormalen in de Wet tot Bescherming van de Maatschappij. Die beschouwde beide groepen namelijk als ziek en onderwierp hen aan dezelfde soort behandeling in eenzelfde soort instelling, hoewel de publieke opinie volgens de critici een groot verschil zag tussen beiden. Krankzinnigen waren volgens de man in de straat niet in staat hun handelingen te controleren, maar abnormalen waren dit in zekere mate wel, waardoor zij ontsnapten aan straf en het afschrikkingseffect van de wet tenietgedaan werd. Daarnaast kwamen uit juridische hoek ook vragen bij de macht die de wet bij de arts legde. De vraag naar toerekeningsvatbaarheid had rechtstreeks impact op de schuldproblematiek, waardoor niet juridisch geschoolde psychiaters hier al over konden oordelen nog voor het proces begon. De rechter zag zijn invloed ineenkrimpen omdat de wet een concrete motivatie eiste als hij de expertise van de arts naar zich neer legde.⁴³

Vijf jaar na de inwerkingtreding van de wet stelde het parlement de commissie Cornil-Braffort aan om tegemoet te komen aan de kritieken. Om de gemoederen te bedaren, ontwierp de commissie een nieuwe wet die onder meer krankzinnigen en abnormalen duidelijk onderscheidde en een aparte maatregelen voor beiden opnam. Abnormalen werden opnieuw binnen de schuldfilosofie en het strafrecht gebracht. Daarnaast verbeterde de wet de verdedigingspositie van de beklagde door te stellen dat ook deze een expertiseverslag kon aanvragen. Dit alles mocht echter niet baten en zowel de juridische als de medische wereld wees het wetsontwerp van de hand.⁴⁴ In 1953 ondernam een nieuwe commissie, de Commissie voor de Studie van de Herziening van het Strafrecht en van de Strafrechtspleging, een nieuwe poging die uiteindelijk zou resulteren in de wet van 1 juli 1964. Allereerst verstevigde deze wet de rechtspositie van de beschuldigde door de tussenkomst van een

⁴¹ P. DROSSENS, *Archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij: archiefselectielijst*, Brussel, 2009, 15-16.

⁴² GOETHALS, 'De wet tot bescherming van de maatschappij in een historisch perspectief', 16-21.

⁴³ Ibidem, 25; STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 9.

⁴⁴ GOETHALS, 'De wet tot bescherming van de maatschappij in een historisch perspectief', 27-28.

advocaat op te leggen. Daarnaast schafte deze wijziging de interneringstermijnen van vijf, tien of vijftien jaar af en maakte van internering een regeling van onbepaalde duur. Ten derde werd de opgelegde psychiatrische voogdij waaraan een voorwaardelijk vrije betrokkene onderhevig was, aangevuld met een sociale voogdij. Met andere woorden: geïnterneerden in voorlopige vrijlating kregen een sociaal assistent toegewezen die hun re-integratie in de maatschappij zou opvolgen en hiervan een uitgebreid verslag moest uitbrengen aan de uitvoerende commissies.⁴⁵ Hoewel er inhoudelijk niet aan deze commissies gesleuteld werd, kregen zij vanaf nu officieel de naam Commissie tot Bescherming van de Maatschappij (CBM). Een laatste verandering – en misschien wel de meest belangrijke voor deze thesis – is de uitwerking van de handelingsbekwaamheid van de geïnterneerden. Zij kregen met de wetwijziging in theorie meer inspraak in de verschillende procedures, zoals de mogelijkheid tot beroep tegen de beslissingen van de CBM's bij de Hoge Commissie tot Bescherming van de Maatschappij.⁴⁶

V. Het (dis)functioneren van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst

Deze thesis gebruikt interneringsdossiers van de CBM van Vorst, waardoor het belangrijk is even stil te staan bij de werking van deze Commissie. De Wet tot Bescherming van de Maatschappij van 1930 riep acht commissies in het leven die instonden voor de uitvoering van de maatregelen. Het betrof de commissies van Antwerpen, Gent, Leuven-Hulp, Vorst, Jamioulx, Lantin, Bergen en Namen. Aan het hoofd van deze commissies stond telkens een magistraat met een advocaat en een arts als linker- en rechterhand. Deze drie werden benoemd voor drie jaar en hadden elk één of meer plaatsvervangers. Door hun ruime bevoegdheden bepaalden de commissies in theorie hoe het leven van een geïnterneerde eruitzag na het vonnis. Op basis van het geslacht, de taal, het psychiatrisch ziektebeeld en de aard van het misdrijf wezen zij elke geïnterneerde individueel een instelling toe. Daarnaast moesten ook aanvragen voor verlof en overplaatsingen door hen worden goedgekeurd. Ten slotte beslisten de commissies ook over de voorwaardelijke vrijlating van geïnterneerden, evenals over de plaats waar deze zouden verblijven tijdens deze vrijheid op proef.⁴⁷

Historica Diane Staelens schreef haar masterscriptie over de functie van de verschillende actoren in het interneringsproces van de CBM van Vorst. In haar onderzoek kon ze de structurele problemen blootleggen waarmee deze commissie te kampen had. Allereerst was er de gebrekkige kennis van zaken van de voorzitter en de andere verplichtingen van zowel de zetelende arts als de zetelende advocaat. Hierdoor was de Commissie vaak aangewezen op de adviezen van psychiaters,

⁴⁵ GOETHALS, 'De wet tot bescherming van de maatschappij in een historisch perspectief', 28-31.

⁴⁶ J. GOETHALS, *Abnormaal en Delikwent*, 16-17.

⁴⁷ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 3-4.

dokters en sociaal assistenten, hoewel ook de pleidooien van advocaten vaak een grote impact hadden.⁴⁸ De CBM had naast deze beslissingsfunctie ook een belangrijke functie als communicatieorgaan tussen de verschillende actoren en zichzelf en tussen de verschillende actoren onderling. Deze communicatie liep vaak echter zeer stroef. Staelens speculeerde dat tijdsgebrek waarschijnlijk een grote rol speelde, alsook het feit dat enkel de voorzitter officieel mocht antwoorden op de vele brieven op het bureau van de CBM. De communicatie met de directeurs van de instellingen voor sociaal verweer verliep als enige wel vlot. De reden hiervoor kon Diane Staelens echter niet achterhalen, maar ze speculeerde dat dit het gevolg was van een “mogelijk hecht netwerk van hoge magistraten binnen de penitentiaire sector”.⁴⁹

Hoewel heel veel zaken stroef liepen binnen de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, kregen dringende zaken wel voorrang. Dit had als nadeel dat minder belangrijke zaken naar de achtergrond verdwenen, wat voor veel frustratie bij de betrokkenen kon zorgen. De leden van de commissie kregen noch de tijd, noch de middelen om hun functie naar behoren uit te voeren hoewel ze vaak hun uiterste best deden. Het gevolg hiervan was dat de geïnterneerde nog verder in een marginale en passieve positie werd verdrongen.⁵⁰ De vraag rijst nu wat deze positie nu precies betekende voor de betrokkene en hoe dit zijn of haar leven zou beïnvloeden.

VI. Een gevoelig onderwerp

Benoit Majerus haalde in zijn *Parmi les Fous* aan dat psychiatrische patiënten in een compleet andere sociale wereld leefden dan de rest van de bevolking. De “gezonde” buitenwereld plaatste hen in een passieve positie en veranderde hen in een studieobject waarbij hun woorden een teken waren van hun ziekte, maar hun ziekte tegelijkertijd verantwoordelijk was voor hun woorden. De geloofwaardigheid van de psychiatrische patiënt was dan ook onbestaande en enkel wat anderen over hen schreven kon als waar worden beschouwd.⁵¹ In dit onderzoek wil ik kijken hoe deze superieure positie van experts het leven van de geïnterneerden mee bepaalden, maar ook of anderen hier een stem in hadden. Tegelijkertijd zoek ik de weggemoffelde stem van de betrokkenen: hadden ze dan echt niets te zeggen over het verloop hun eigen leven en hoe ervoeren ze de invloed van de actoren?

De bronnen confronteerden mij met een vocabularium dat zeer eigen was aan de specifieke politieke, sociale en culturele context van de onderzochte tijdsperiode. Woorden als *abnormaal*, *krankzinnig* en *debiel* worden vandaag enkel gebruikt als scheldwoorden. Tussen de jaren dertig en de

⁴⁸ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 117-120.

⁴⁹ Ibidem, 127.

⁵⁰ Ibidem, 123-132.

⁵¹ MAJERUS, *Parmi les Fous*.

jaren tachtig werden die echter in een wetenschappelijke context gebruikt. Het is belangrijk te beseffen dat dit culturele constructies waren. Wanneer ik deze woorden gebruik in deze masterscriptie verwijs ik uiteraard naar de destijdsse invulling van deze begrippen en niet naar de hedendaagse connotatie ervan. Tot slot wil ik erop wijzen dat deze termen eveneens labels waren die de betrokkenen kregen aangemeten door hun internering en waardoor zij gereduceerd werden tot hun mentale ziekte. Mensen zijn echter meer dan hun ziekte. De onderzochte betrokkenen waren ook vaders en moeders, broers en zussen, zoons en dochters. Ze leidden een leven waarin ze werkten, een gezin hadden, klusten, uitgingen... zoals "de norm" dat deed. Het is dan ook noodzakelijk dat ik deze periode niet voorstel als bepalend voor het gehele leven van de betrokkene, maar wel als een onderdeel ervan.

1. Diagnose

“Simply put, diagnosis wields immense power. It can provide us access to vital medical technology or shame us, reveal a path toward less pain or get us locked up. It opens doors and slams them shut.”

— Eli Clare, *Brilliant Imperfection: Grappling with Cure*⁵²

Wanneer een strafrechter twijfelde aan de mentale capaciteiten van een getuige of de toerekeningsvatbaarheid van een verdachte, liet hij zich adviseren door een of meerdere psychiaters. Van deze artsen verwachtte hij dat ze de toerekeningsvatbaarheid van de beklaagde beoordeelden en hiermee een advies gaven aan de rechtbank.⁵³ De beslissing om een betrokkene naar een instelling in plaats van de gevangenis te sturen – een beslissing die het leven van deze persoon voor de komende jaren zou bepalen – lag ten alle tijden bij de strafrechter. Er bestonden geen aanwijzingen over hoe de rechter deze inschattingen in zijn vonnis moest verdisconteren en de bevindingen waren in geen geval bindend.⁵⁴ In de dertig door mij onderzochte dossiers volgden de rechters wel degelijk het advies van de gerechtspsychiater en alle betrokkenen werden dan ook effectief geïnterneerd. Omdat het gehele archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst enkel dossiers van geïnterneerden bevat, is het onmogelijk om op basis hiervan een zicht te krijgen op de mate waarin rechters het oordeel van de aangestelde psychiaters volgden.

Om goed te begrijpen hoe psychiaters hun oordeel vormden, is het belangrijk even stil te staan bij de manier waarop zij hun oordeel overbrachten naar de rechter, namelijk via een psychiatrisch deskundigenrapport. In alle dertig onderzochte dossiers was dit rapport aanwezig en hoewel zij kleine linguïstische verschillen vertoonden doorheen de jaren, bleven ze vormelijk vanaf de jaren dertig tot de jaren tachtig in grote lijnen hetzelfde. De rapporten bestonden telkens uit negen onderdelen die niet noodzakelijk in dezelfde volgorde stonden, op drie delen na: de verslagen begonnen telkens met een voorstelling van de psychiater en de magistraat of instantie die hem of haar aanstelde. Het ging altijd om één psychiater, behalve in het geval van Matthieu bij wie de onderzoeksrechter eveneens een huisarts aanstelde.⁵⁵ De wetsdokter onderzocht of de betrokkene zich “in een staat van dementie of mentale onbalans of debiliteit” bevond op het moment van de feiten, waardoor hij zijn daden niet kon controleren en of die zich nog steeds in deze staat bevond op het moment van het onderzoek. De betrokkenen zaten tijdens het onderzoek van de gerechtspsychiater allen in voorhechtenis in de

⁵² *Brilliant Imperfection: Grappling with Cure*, *Goodreads* (<https://www.goodreads.com/quotes/tag/diagnosis>). Geraadpleegd op 7 augustus 2019.

⁵³ D.T.D. DE RIDDER, ‘Voorlichting van de psychiater aan de strafrechter rond de eeuwwisseling’, 41.

⁵⁴ *Ibidem*, 37-38.

⁵⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

psychiatrische annex van de gevangenis van Vorst. Verder bevatten alle dertig rapporten de volgende subtitels: “uiteenzetting van de feiten”, “erfelijkheid”, “pathologisch verleden”, “maatschappelijk verleden”, “huidige lichamelijke toestand” en “geestesonderzoek”. Tot slot eindigde elk verslag steevast met de onderdelen “medico-legale bespreking”, waarin artsen argumenten uit het hele verslag aanhaalden die zij als doorslaggevend beschouwden, en “conclusie”.⁵⁶ Dit besluit was in alle verslagen *grosso modo* hetzelfde: de betrokkene verkeerde op het moment van de feiten in een toestand waardoor hij of zij niet in staat was zijn of haar handelingen te controleren en bevond zich op het ogenblik dat de dokter deze conclusie formuleerde nog steeds in die staat.⁵⁷

Deze medische rapporten hebben veel weg van de antropologische dossiers die Louis Vervaeck en minister van Justitie Emile Vandervelde vanaf de jaren twintig lieten opstellen van alle delinquenten die waren veroordeeld tot een gevangenisstraf van meer dan drie maanden en van recidivisten ongeacht hun veroordelingstermijn. In dit onderzoek kwamen niet enkel alle aspecten van hun fysieke, functionele, mentale, psychische en morele persoonlijkheid en de omstandigheden van hun misdrijven naar voor. De dossiers hadden ook aandacht voor het sociale leven. Hierdoor zouden de directe en de minder voor de hand liggende oorzaken van hun delicten achterhaald kunnen worden, waardoor er volgens Vervaeck een gepast traject voor hun gevangenisstraf uitgestippeld kon worden.⁵⁸ Deze poging tot het schetsen van een ‘totaalplaatje’ kwam duidelijk ook terug bij de psychiatrische deskundigenrapporten in de onderzochte interneringsdossiers. Vervaeck stelde dat de evolutie van het Belgische gevangeniswezen geïnspireerd was door het antropologische concept van criminaliteit, “so called because it envisages, in order to study the misdemeanour and the crime, all the social activity of the perpetrator and all the organic elements which make up his biological personality, in addition to the wholesome or unhealthy inheritance of which it is the expression”.⁵⁹ Tussen de jaren dertig en de jaren tachtig vervulden uitsluitend psychiaters deze rol, die oorspronkelijk dus weggelegd was voor arts-antropologen.

Het is ten slotte belangrijk om te wijzen op een aantal problemen en tekortkomingen waarmee deze psychiatrische deskundigenrapporten kampten. Deze verslagen waren de enige officiële referentiepunten voor rechters om hun toerekeningsvatbaarheidsoordeel op te baseren.⁶⁰ Het is

⁵⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1240, G.T.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 431, V.L.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 1499, K.A.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.; Dossier 881, R.R.; Dossier 1342, M.C.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ L. VERVAECK, ‘Evolution in the Treatment of Belgian Delinquents and Mentally-Ill’, *Journal of Criminal Law and Criminology (1931-1951)*, Vol. 24 No.1 (1933), 203-204.

⁵⁹ Ibidem, 203.

⁶⁰ D.T.D. DE RIDDER, ‘Voorlichting van de psychiater aan de strafrechter rond de eeuwwisseling’, 41.

cruciaal dat we beseffen dat deze niet volledig sluitend en objectief zijn. Max Vandenbroucke, auteur van een bijdrage in *Internering* van J. Casselman en P. Cosyns, wees in de jaren negentig op twee fundamentele problemen van zijn tijd.⁶¹ Uit het eindverslag van de Commissie Internering voor de Herziening van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij van 1 juli 1964 blijkt dat deze problemen ook in de jaren zestig al opgemerkt werden.⁶² Ten eerste was het volgens Vandenbroucke problematisch dat een magistraat autonoom over het al dan niet aanstellen en de persoon van de psychiater kon beslissen.⁶³ Zijn of haar eigen opvattingen en gevoeligheden over toerekeningsvatbaarheid, verantwoordelijkheid, psychologie en therapie konden een rol spelen bij het al dan niet aanduiden van een bepaalde arts. Sommige magistraten stonden bijvoorbeeld open voor psychologische en eventuele therapeutische tussenkomsten, terwijl andere deze eerder afwijzend benaderden. Daarnaast werden voor bepaalde types misdaden, zoals doodslag, delinquente seks en brandstichting, beduidend vaker beroep gedaan op een gerechtspychiater dan bij financiële, industriële, milieu- en politieke corruptie. Volgens Vandenbroucke opent de aanstellende magistraat als het ware de ruimte waarin diagnoses kunnen worden gesteld, waardoor een delinquent met een ernstige psychische stoornis een veroordeling kan krijgen, simpelweg omdat hij of zij nooit aan een psychiatrisch deskundigenonderzoek onderworpen is.⁶⁴ De magistraat is dus de eerste actor die invloed had op de toekomst van de betrokkene, want zonder de aanstelling van een deskundige zou die hoe dan ook in de gevangenis eindigen in plaats van in een instelling. Dit zie ik ook terugkomen in de gebruikte dossiers waarin alle betrokkenen onderworpen waren aan een expertiseonderzoek.

Een tweede probleem lag volgens Vandenbroucke bij de psychiaters zelf: elke arts gebruikt zijn of haar eigen criteria bij het opstellen van het deskundigenrapport. De diagnose van de geïnterneerde reflecteert de interneringspolitiek van de aangestelde psychiater.⁶⁵ Joris Casselman voegde hier in 1997 nog vier knelpunten aan toe. Ten eerste is de vraagstelling van de opdrachtgever – in de meeste onderzochte gevallen dus de onderzoeksrechter – weinig gedifferentieerd en confronteert deze de arts met een zwart-wit situatie over toerekeningsvatbaarheid en gevaarvorming voor de maatschappij.⁶⁶ Iemand is ofwel toerekeningsvatbaar, ofwel ontoerekeningsvatbaar en ofwel gevaarlijk, ofwel ongevaarlijk. Voor gedeeltelijke ontoerekeningsvatbaarheid of gedeeltelijk gevaar is geen plaats. Daarnaast is de psychiatrische interesse beperkt: er is een beperkt aantal deskundigen

⁶¹ M. VANDENBROUCKE, 'Geïnterneerde: wie bent u? Een vraag naar de diagnose van de geïnterneerde in België', J. CASSELMAN en P. COSYNS reds., *Internering*, Leuven, 1997, 63-72.

⁶² *Commissie Internering voor de Herziening van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij: Eindverslag*, 2000, 67-99.

⁶³ VANDENBROUCKE, 'Geïnterneerde: wie bent u?', 64-65.

⁶⁴ *Ibidem*, 65.

⁶⁵ *Ibidem*, 65.

⁶⁶ J. CASSELMAN, 'Internering: huidige situatie', J. CASSELMAN en P. COSYNS reds., *Internering*, Leuven, 1991, 54.

met als bijkomstig probleem dat deze geen specifieke opleiding genoten hebben en een beperkte honorering krijgen. De verslagen die deze artsen moeten opstellen zijn vaak onvoldoende uitgewerkt. Ten derde blijft de interdisciplinariteit in de expertiseverslagen zeer gering, waardoor de psychiater het alleenrecht krijgt over de diagnostisering. Ten slotte wijst Casselman op het lange tijdsverloop tussen het moment dat de onderzoeksrechter een psychiater aanwijst en het moment dat deze zijn of haar verslag indient.⁶⁷ Al deze problematieken zijn terug te vinden in mijn bronnen. Het is dan ook van groot belang dat ik me hiervan bewust blijf tijdens het verdere onderzoek.

In de door mij onderzochte deskundigenrapporten zijn drie stemmen belangrijk. Allereerst is de stem de aangestelde psychiater duidelijk aanwezig. Hij stelde het rapport op en deed eigen onderzoeken van de verdachte. Daarnaast had hij aandacht voor het erfelijk, sociaal en medisch verleden van de betrokkene. Hier had de arts geen rechtstreekse toegang toe, waardoor hij moest vertrouwen op voorgaande dossiers en informatie die de betrokkene en de familie hem verschaften. Tot slot baseerde de arts zich ook op wat de betrokkene zelf zei, al gaf hij hier vaak een eigen interpretatie aan. In onderstaande paragrafen onderzoek ik welke stemmen precies een invloed hadden op de diagnose van de dertig geïnterneerden en welke stem hiervan doorslaggevend was. Daarnaast onderzoek ik hoe zeven van de betrokkenen dit proces ervoeren.

1.1 Psychiatrische theorieën en testen

De forensisch psychiater was door zijn aanstelling door de onderzoeksrechter verantwoordelijk voor het opstellen van het psychiatrisch deskundigenrapport. Dit deed hij op basis van informatie die hij verkreeg via de betrokkene zelf en zijn of haar familie, maar ook op basis van voorafgaande onderzoeken, bijvoorbeeld wanneer een verdachte al eerder geïnterneerd was of wanneer hij of zij een psychiatrisch verleden had. Daarnaast deed elke psychiater ook zijn eigen onderzoek. Waarop hij hierbij nadruk legde, evolueerde doorheen de tijd van fysieke degeneratieve kenmerken naar psychiatrische theorieën en testen. Het kader waarin de arts moest werken, namelijk de vorm van het deskundigenrapport, evolueerde echter niet mee. Dit hoofdstuk onderzoekt hoe de forensisch psychiater manoeuvreerde binnen dit kader en waarop hij, binnen zijn eigen onderzoek en het verleden van de patiënt, de nadruk legde bij het stellen van de diagnose.

1.1.1 Fysieke degeneratieve kenmerken

De antropologische dossiers van Louis Vervaeck hadden, zoals eerder vermeld, veel overeenkomsten met de psychiatrische deskundigenverslagen. Omdat de vorm van deze verslagen vastlag, kwamen de

⁶⁷ CASSELMAN, 'Internering: huidige situatie', 54.

stellingen van Vervaeck hierin terug. Het is dus interessant om even stil te staan bij zijn theorieën om de vorm van de rapporten beter te kunnen begrijpen. Voor zijn onderzoeken baseerde Vervaeck zich op negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse theorieën. Doorheen de geschiedenis van de psychiatrie was de spanning tussen fysieke en psychologische oorzaken van mentale ziektes steeds duidelijk geweest en tijdens de negentiende eeuw verschoven alle ziekteconcepten steeds meer in de richting van de anatomie.⁶⁸ *Insania moralis* of zedelijke krankzinnigheid werd vaak gekenmerkt door epilepsie en schedeldeformaties. Hierdoor kon de afwijking van de zedelijke krankzinnige afgelezen worden aan het uiterlijk, “als spiegel van het gemoed”.⁶⁹ In deze omschrijving was het concept van degeneratie zeer duidelijk terug te vinden. Benedict August Morel, een arts verbonden aan het Franse Saint-Yon Gesticht, introduceerde de term voor het eerst in de jaren 1850 als “de intergenerationale opeenstapeling van morbide kenmerken in het erfelijk materiaal, veroorzaakt door milieufactoren als alcohol en infectieziekten”.⁷⁰ De Italiaanse crimineel-antropoloog Cesare Lombroso zou een kwart eeuw later een enorm invloedrijk werk uitgeven met deze degeneratietheorie aan de basis, waaruit Louis Vervaeck aan het begin van de twintigste eeuw veel inspiratie zou halen voor zijn eigen theorieën.

Lombroso introduceerde in 1876 de term ‘geboren misdadigers’ in zijn werk *L’Uomo Delinquente*. Met deze term bedoelde hij mensen met een compleet gebrek aan moreel besef en een pathologische, niet meer bij te sturen neiging tot crimineel gedrag. Zij werden volgens de Italiaan gekenmerkt door lichamelijke en functionele “stigmata”. Dit waren tekenen waaraan antropologen deze gedegeneerden konden herkennen en waardoor een diagnose mogelijk was nog voor ze misdrijven pleegden.⁷¹ Hiermee brak Lombroso radicaal met de klassieke rechtsleer, die gewoonlijk de misdaad en niet de misdadiger als uitgangpunt nam. Volgens hem was misdaad grotendeels te verklaren vanuit de pathologische toestand van de overtreder. Hij meende op basis van fysieke metingen een typologie van misdadigers te kunnen opstellen, waarbij de nadruk op antropometrie kwam te liggen. Dit was de wetenschap die zich bezighield met de verhoudingen en afmetingen van het menselijke lichaam.⁷²

De grootste voortrekker van de introductie van de criminele antropologie in België was dokter Vervaeck. De Belgische procureur-generaal Léon Cornis zou hem in 1946, enkele jaren na diens dood, omschrijven als “*notre Lombroso belge*”, maar dan met minder biologisch-deterministische en radicale

⁶⁸ J. DUFFING, *History of medicin: a scandalously short introduction*, Londen, 2010, 313; Ibidem, 318.

⁶⁹ J. SLIJKHUIS, ‘Het virus der immoraliteit: insania moralis en de psychiatrie omstreeks 1900’, L. NYS e.a., red., *De zieke natie*, Groningen, 2002, 322.

⁷⁰ B.A. MOREL, geciteerd in: R. DE BONT, ‘Onbeschaamde geleerden hebben zijn naaktheid betast. Het vertoog over genialiteit, waanzin en degeneratie in België omstreeks 1900’, *BMCN*, 117 (2002), 49.

⁷¹ J. SLIJKHUIS, ‘Het virus der immoraliteit’, 322.

⁷² Ibidem, 322.

ideeën.⁷³ Vervaeck kreeg rond de eeuwwisseling ministeriële toestemming voor experimenteel onderzoek dat hij vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw grootschaliger verderzette als hoofd van de Belgische Penitentiair Antropologische Dienst. Vervaecks eerste onderzoeken, die hij publiceerde tussen 1905 en 1907, waren gewijd aan tatoeages en landloperij.⁷⁴ Deze eerste studie leent zich uitstekend om een voorbeeld te schetsen van hoe Vervaeck de ideeën van Lombroso gebruikte in zijn eigen onderzoeken en hoe hij die op hun beurt gebruikte als bewijsmateriaal voor ontoerekeningsvatbaarheid.

De studie van tatoeages kwam voort uit het werk van Lombroso. Die zag tatoeages als een van de meest uitgesproken kenmerken van primitieve volkeren. Enkel de lagere klassen kozen volgens hem voor dit soort lichaamsversieringen. Tatoeages kwamen het meeste voor bij criminelen, waardoor ze voor Lombroso een nieuwe “anatomisch-legale” betekenis kregen: tatoeages als voorbode voor criminele activiteiten. De meest voorkomende plaatsen waar criminelen zich lieten tatoeëren waren de voorarm, gevolgd door de schouder, de borstkas en de vingers. Lombroso maakte door het onderzoek van lichaamsversieringen eveneens een onderscheid met mentaal gestoorden. Beide groepen werden vaak gedwongen opgesloten met lange perioden van verveling tot gevolg, maar enkel criminelen zouden zich in deze perioden tatoeëren.⁷⁵

Vervaeck onderzocht 5791 getatoeëerde criminelen die opgesloten zaten in de Miniemegevangenis in Brussel. Hij zorgde voor een afdruk van de tatoeages en onderwierp de dragers aan een vragenlijst die hun kenmerken moest peilen. Zijn conclusies sloten aan bij de visie van de Duitsers Abraham Adolf Baer en Arthur Lepmann. Volgens hen konden tatoeages in de moderne tijd niet gezien worden als een eenduidig teken van misdadigheid, maar eerder als een weerslag van verveling, vanitas en ledigheid. De enquêtes toonden allesbehalve een link aan tussen criminaliteit en het dragen van tatoeages. Toch gooide Vervaeck deze link tussen criminaliteit en tatoeëring, waarop Lombroso hamerde, niet helemaal overboord: een kleine minderheid van de misdadigers had wel een “criminele tatoeage”. Bij zware criminelen hadden tatoeages een aantal karaktertrekken die genoeg waren om de drager ervan als misdadig te classificeren. Het ging vaak om wellustige scènes, teksten die wraak eisten of anarchistische zinnen. Deze tatoeages waren populair bij zware criminelen door hun degeneratieve toestand, seksuele afwijkingen en hun opstandige neigingen. Met zijn studie wilde Vervaeck de ‘tatoeage-manie’ een halt toeroepen. Door een taboe op tatoeages te leggen en deze van kinds af aan te veroordelen, zouden ze verdwijnen bij “de norm”, zodat ze uiteindelijk toch een uiterlijk kenmerk van misdadigheid zouden kunnen worden.⁷⁶

⁷³ R. DE BONT, ‘Meten en verzoenen: Louis Vervaeck en de Belgische criminele antropologie, circa 1900-1940’, *BEG-CHTP*, 9 (2001), 64; *CARP, Psychiatrie en wetgeving*, 63.

⁷⁴ DE BONT, ‘Meten en verzoenen’, 72.

⁷⁵ C. LOMBROSO, *Criminal man*, M. GIBSON ed. en M. SEYMOUR vert., Durham, 2006, 58-62.

⁷⁶ DE BONT, ‘Meten en verzoenen’, 72-73.

Hoewel Vervaeck in zijn theorieën veel aandacht aan tatoeages besteedde, deed hij dit niet in psychiatrische deskundigenverslagen. In drie van de onderzochte dossiers duidde de onderzoeksrechter Vervaeck – op dat moment al hoofd van de Belgische Penitentiair Antropologische Dienst – aan als deskundige.⁷⁷ Alle aanstellingen dateerden uit de jaren dertig. In geen enkel van de verslagen maakte Vervaeck nota van tatoeages of het gebrek eraan bij de onderzochte betrokkenen.⁷⁸ Hij zag het al dan niet hebben van permanente lichaamsversieringen wellicht niet als een argument voor toerekeningsvatbaarheid van verdachte zedendelinquenten, anders zou hij dit hebben vermeld. Eén van de 27 dossiers waarin Vervaeck niet de aangestelde arts was, maakte wel melding van tatoeages. Het ging om het dossier van Roger, onderzocht door dokter Massion-Verniory in opdracht van de onderzoeksrechter in 1955.⁷⁹ Roger stond terecht voor zedenfeiten met geweld of bedreigingen op een minderjarige die nog geen zestien jaar was en van een “poging tot verkrachting van een minderjarige die jonger was dan veertien jaar waarvan hij een meerdere was”. Hij had dus enige autoriteit over deze laatste minderjarige.⁸⁰ Volgens zijn eigen relaas had hij zijn dochter bezig gezien terwijl ze de rubriek bevallingen aan het lezen was in het medisch woordenboek van Larousse. Hij wilde haar naar eigen zeggen uitleg geven, waarop hij haar arm nam en haar zichzelf en hem liet bevredigen.⁸¹

Bij het lichamelijke onderzoek haalde dokter Massion-Verniory aan dat Roger twee tatoeages had. Op de buitenkant van zijn linkeronderarm had hij het woord ‘Stalin’ staan. Daarnaast had hij aan de binnenkant van zijn rechteronderarm een afbeelding van een halfnaakte vrouw met een das.⁸² In het onderdeel “medico-legale discussie” haalde de wetsdokter aan dat Roger het slachtoffer was van de slechte invloed van zijn milieu. Hij had gescheiden ouders en een moeder die buitenshuis werkte. Toen hij twaalf jaar was, had de jeugdrechter hem in een instelling geplaatst tot hij oud genoeg was om militaire dienst te doen. Daarna ging hij impulsief in het Vreemdelingenlegioen.⁸³ In dit dossier zien we dus twee stellingen van Lombroso terugkomen. Ten eerste dat tatoeages vooral voorkomen in slechte milieus, bij militairen en bij feitenplegers. Daarnaast zouden deze ook vaak opteren voor obscene tekeningen of offensieve woorden of zinnen, in dit geval een halfnaakte vrouw en het woord ‘Stalin’. De tatoeages kwamen echter niet ter sprake bij de gerechtelijke discussie, wat erop kan wijzen dat de dokter ze niet belangrijk genoeg vond om er zijn oordeel op te baseren.⁸⁴ Hier kwamen duidelijk

⁷⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1383, L.R.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

⁸⁴ Ibidem.

de spanningen tussen de theorie van Vervaeck en de praktijk bij het diagnosticeren naar voor: Vervaeck maakte geen enkele nota van tatoeages, terwijl Massion-Verniory ze niet als doorslaggevend beschouwde.

Vervaecks overtuiging dat biologische afwijkingen mentale gevolgen hadden, was wel duidelijk terug te vinden in de drie dossiers waar de onderzoeksrechter hem aanstelde als expert, maar opnieuw waren er spanningen met de praktijk.⁸⁵ Vervaeck sterkte zijn overtuiging met zijn eigen onderzoeken. Zijn uitgevoerde antropometrische studies kwamen steeds tot dezelfde conclusie: de lichaamsbouw van een misdadiger was gekarakteriseerd door een abnormaliteit die verduidelijkte naarmate de ernst van de overtreding en naarmate de delinquent in recidivisme verviel. Een eerste duidelijk kenmerk was een "*dysharmonie des proportions*". Misdadigers waren gemiddeld minder robuust gebouwd en groter dan niet-criminelen en hun gewicht week af van dat van de niet-criminelen, hetzij onder of boven het gemiddelde. Zijn onderzoek sterkte dan ook de pathologisch interpretatie van criminaliteit.⁸⁶

De spanningen met de realiteit waren het duidelijkst in het dossier van Jacques, die in 1934 terechtstond voor meerdere zedenfeiten, verspreid over drie jaar, op personen jonger dan zestien jaar over wie hij een zekere autoriteit uitoefende. Hij werd eveneens beschuldigd van publieke zedenschennis in het bijzijn van enkele van deze jongeren.⁸⁷ De laatste drie jaar had hij zich vergrepen aan zeven verschillende jongetjes tijdens zijn werk als scoutsleider. Hij had de scoutsgangers, tussen de dertien en vijftien jaar, gevraagd om enkele boeken over de jeugdbeweging bij hem thuis te komen halen. Hier had hij hen gevraagd zich uit te kleden en elkaar te masturberen en oraal te bevredigen terwijl hij toekeek. Daarna had hij zichzelf uitgekled en hij zich eveneens laten bevredigen door enkele van de jongens.⁸⁸

Omdat Vervaeck veel belang hechtte aan antropometrisch onderzoek in zijn theorieën is misdadigers, is het opvallend dat hij geen enkele melding maakte van dit soort onderzoek in het medisch deskundigenrapport over Jacques. Hij paste zijn theorieën dus niet in de praktijk toe in dit dossier. Een mogelijke verklaring hiervoor was de sociale status van Jacques. Hij kwam uit een gegoed gezin en had tot zijn achttiende schoolgelopen, een loopbaan die hij met glans had volbracht. Hij had een succesvolle carrière bij de spoorwegen uitgebouwd na zijn dienstplicht bij de zware artillerie. Zijn broer, Eduard, had het in het leger tot kapitein geschopt en hiermee heel wat aanzien verkregen. In het dossier kwam deze broer meermaals aan bod. Vervaeck leek het grootste deel van zijn inlichtingen bij hem te winnen en zag hem als een betrouwbare bron. Eduard verklaarde dat Jacques nooit

⁸⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1383, L.R.

⁸⁶ DE BONT, 'Met en verzoenen', 79.

⁸⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.

⁸⁸ Ibidem.

nerveuze crisissen of mentale problemen had gehad. Hij merkte echter wel veranderingen op in het gedrag van zijn broer, maar koppelde er op dat moment geen psychopathische evolutie aan. Vervaeck concludeerde uiteindelijk dat Jacques een “abnormale met constitutionele sentimenten en neuropathische neigingen” was.⁸⁹ De oorzaken hiervoor waren onduidelijk, maar ze manifesteerden zich in een ernstige seksuele afwijking.⁹⁰ Het leek er dus op dat Vervaeck in dit geval het goede milieu waar Jacques deel van uitmaakte belangrijker vond dan een antropometrisch onderzoek, hoewel hij in zijn theorieën net de nadruk op dit laatste legde. Jacques zou niet lang na zijn internering al vrij komen op proef na een aanvraag door zijn advocaat. Deze zou beweren dat zijn internering zijn broers reputatie ernstige schade berokkende.⁹¹

In de twee andere dossiers, namelijk dat van Alfons en dat van Gérard, zou Vervaeck fysieke degeneratieve kenmerken wel gebruiken als doorslaggevend voor het stellen van zijn diagnose.⁹² Alfons stond terecht voor de herhaaldelijke verkrachting van een kind jonger dan veertien jaar, namelijk de dochter van de buurman. Hoewel hij geen geweld had gebruikt, had hij haar bedreigd door te zeggen dat ze hun betrekkingen geheim moest houden als ze niet wilde dat hij haar zou opsluiten tot ze eenentwintig jaar was. Het meisje was op het moment van het onderzoek zwanger van de betrokkene.⁹³ Alfons beweerde dat hij geprovoceerd was door de houding van het slachtoffer. Een aantal maanden daarvoor opende het parket al een onderzoek naar dezelfde feiten, maar dit bleef toen zonder gevolg.⁹⁴ In zijn deskundigenverslag maakte Vervaeck dit keer wel gebruik van antropometrische berekeningen. Alfons woog op het moment van het onderzoek zeer weinig – 56 kg voor een lengte van 1,73 meter – en zag er volgens de dokter ziek en “seniel” uit; kenmerken die overeenkomen met Vervaecks voorspellingen voor aanleg tot criminaliteit.⁹⁵ Daarnaast had Alfons ook een opmerkelijk kleine schedel met een omtrek van 55 centimeter.⁹⁶ Deze nota is opvallend omdat Vervaeck tijdens zijn onderzoeken op gevangenen na de Eerste Wereldoorlog schedelmetingen niet incorporeerde.⁹⁷ Vervaeck baseerde zich hier op antropometrische kenmerken waar hij in zijn theorieën weinig belang aan hechtte. Daarnaast had Alfons ook symptomen van seniele regressie, bronchitis, een lichte vorm van myocarditis – een ontsteking van de hartspier -, reumatische misvormingen en een gezwollen linkerbalzak. Vervaeck legde bij het vormen van zijn advies voor de rechtbank de nadruk op al deze degeneratieve kenmerken. Alfons vertoonde volgens hem tekenen

⁸⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

⁹² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.

⁹³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem, DE BONT, ‘Metten en verzoenen’, 79.

⁹⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.

⁹⁷ DE BONT, ‘Metten en verzoenen’, 78.

van seniele achteruitgang, maar de manifestaties daarvan waren vooral fysiek en sinds een jaar geaccentueerd: hij was vermagerd, verzwakt en dronk. Zijn verantwoordelijkheid was dan ook verzwakt door “een zeer grote maat van onbalans door zijn seniele staat”.⁹⁸

Gérard tot slot, stond terecht voor zedenfeiten op een minderjarige. In juli 1934 zou hij zijn bijna 13 jaar oude nicht tweemaal hebben misbruikt. Het slachtoffer was weggelopen van haar ouders om bij haar oma te gaan wonen, waar Gérard op dat moment logeerde. Gérard erkende de feiten, maar verklaarde voor de onderzoeksrechter dat het slachtoffer bij hem in bed was komen slapen en avances had gemaakt.⁹⁹ Vervaeck wees tijdens het lichamelijk onderzoek opnieuw “belangrijke degeneratieve kenmerken” aan. De betrokkene woog 69 kg, was 175 cm groot en had wanneer hij zijn armen strekte een abnormale spanwijdte van 183 cm. Daarnaast had Gérard ook een grote schedel met een omtrek van meer dan 58,5 cm. De voor- en achterkant van zijn sinussen waren ongewoon uitgelicht en hij brak voortdurend zijn nagels.¹⁰⁰ Bij de interpretatie van de feiten haalde Vervaeck deze kenmerken opnieuw aan om zijn conclusie – Gérard was zodanig debiel dat hij de controle over zijn gedrag verloor – kracht bij te zetten.¹⁰¹

Hadden Louis Vervaeck en zijn theorieën nu invloed op de psychiaters uit de onderzochte deskundigenverslagen? Dit kon afhankelijk zijn van arts tot arts. Zoals M. Vandenbroucke aanhaalde, gebruikte elke arts zijn eigen criteria bij het opstellen van het deskundigenrapport. Of een arts zich al dan niet aangetrokken voelde tot de ideeën van Vervaeck kon een grote rol spelen bij het gebruik ervan in de diagnose. Dit is echter moeilijk aan te tonen. Daarnaast was er geen duidelijke evolutie te zien in het beschrijven van fysieke degeneratieve kenmerken in de psychiatrische deskundigendossiers. Slecht in zes van de dertig dossiers namen de aangestelde artsen geen nota van de eventuele aanwezigheid van fysieke degeneratieve kenmerken.¹⁰² Eén van deze dossiers dateerde uit de jaren dertig, drie uit de jaren zestig en twee uit de jaren zeventig. In de dossiers uit de jaren veertig en vijftig haalden alle artsen deze kenmerken wel aan.¹⁰³ Er was dus geen rechtlijnige evolutie te herkennen waarin artsen uiterlijke kenmerken steeds minder beschreven naarmate de twintigste eeuw vorderde. Dit was waarschijnlijk te wijten aan de vaste vorm van het deskundigenverslag, waarin psychiaters onder het lemma “huidige lichamelijke toestand” meestal antropometrische kenmerken

⁹⁸ DE BONT, ‘Meten en verzoenen’, 78.

⁹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 161, V.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 1267, V.M.

¹⁰³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 862, G.J.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 345, V.W.K.

beschreven. Deze vulden ze wel steeds vaker aan met andere onderzoeken, zoals bloeddruk, hartslag en onderzoeken van het zenuwstelsel.

Een belangrijke nuance moet hier worden aangebracht: het was niet omdat degeneratieve uiterlijke kenmerken beschreven werden in de verslagen onder de noemer “lichamelijk onderzoek”, dat alle dokters die daarna ook gebruikten in de medico-legale discussie waarin ze hun bevindingen formuleerden en een advies voor de rechtbank gaven. Hierin is wel een evolutie te herkennen: hoe recenter de dossiers, hoe minder artsen uiterlijke kenmerken gebruikten om een psychiatrische diagnose te staven. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de zaak van Antoine, die tweemaal werd geïnterneerd voor zedenfeiten: eenmaal in de jaren veertig en eenmaal in de jaren zestig. Het gebruik van fysieke degeneratieve kenmerken als argumentatie verschilde sterk tussen de twee deskundigenverslagen.

In de jaren veertig stond Antoine terecht voor vier verschillende feiten. Hij zou ten eerste een jonge vrouw van negentien jaar bij de keel en borst hebben vastgegrepen met de intentie haar te verkrachten. Daarnaast had hij een meisje van twaalf “eens goed gegrepen”, waarmee hij bedoelde dat hij billen van het meisje vastgenomen had onder haar rok.¹⁰⁴ Ten derde vroeg hij een meisje – van wie de leeftijd niet vermeld werd in het verslag – om zijn hand te verbinden, waarop hij haar bij de keel greep en haar vroeg of hij haar mocht “gebruiken”. Ten slotte bekende hij dat hij twee getrouwde vrouwen voorgesteld had om met hem mee te gaan. Toen zij weigerden, had hij echter niet verder aangedrongen. Hij gaf wel toe dat hij de intentie had om hen te misbruiken.¹⁰⁵ Op 18 oktober 1945 stelde de onderzoeksrechter Paul Vervaeck aan, Louis Vervaecks zoon, om de toerekeningsvatbaarheid van Antoine te onderzoeken. Het onderdeel “lichamelijke toestand” wijdde deze die volledig aan de beschrijving van de ontaardingskenmerken van de beschuldigde. Hij had een “overdreven” armwijdte van 1,79 meter, was 1,70 meter groot en woog 65 kilogram. Daarnaast had Antoine onder andere een groot voorhoofd en een onderontwikkelde onderkaak waardoor zijn tanden misplaatst waren. Hij had ook grote en asymmetrische oorschelpen.¹⁰⁶ Dokter Paul Vervaeck gebruikte deze “zware *lichaamelijke* ontaardingskenmerken” als ondersteuning voor zijn advies tot verklaring van ontoerekeningsvatbaarheid in het onderdeel “medico-legale discussie”.¹⁰⁷

In de jaren zestig arresteerde de rijkswacht Antoine opnieuw. De reden voor zijn arrestatie was ditmaal de herhaaldelijke verkrachting van zijn dochter en openbare zedenschennis in haar aanwezigheid. Antoine verklaarde bij de onderzoeksrechter dat hij al langere tijd geslachtsgemeenschap met het meisje had en haar telkens dwong om op zijn “dwaze voorstellen” in

¹⁰⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ DE BONT, ‘Met en verzoenen’, 78.

te gaan, welke ze niet durfde af te wijzen.¹⁰⁸ Op 21 februari 1961 stelde de onderzoeksrechter dokter Van Den Bosch aan om het expertiseverslag op te maken. Van Den Bosch vermeldde nergens het medische verslag dat Paul Vervaeck opstelde vijftien jaar voordien. Volgens Van Den Bosch' bevindingen kwam Antoin's werkelijke leeftijd van 58 jaar overeen met zijn "geneeskundige leeftijd".¹⁰⁹ Daarnaast had hij wel uitgesproken tekenen van lichamelijke ontarding. Van Den Bosch nam, net zoals Paul Vervaeck, nota van het buitengewoon grote voorhoofd van Antoine, zijn grote oorschelpen en de gebrekkige ontwikkeling van zijn onderkaak waardoor hij last had van onregelmatige tandinplanting.¹¹⁰ Daarnaast merkte Van Den Bosch op dat hij een asymmetrisch gelaat had.¹¹¹ Anders dan Paul Vervaeck, schonk Van Den Bosch in zijn medico-legale discussie geen enkele aandacht meer aan uiterlijke kenmerken of fysieke toestand in het algemeen.¹¹² Hij gebruikte deze argumenten dus niet om zijn advies tot toerekeningsvatbaarheid te onderbouwen.¹¹³

Concluderend was de band tussen fysieke degeneratieve kenmerken, criminaliteit en geestesziekten duidelijk en belangrijk voor de ontoerekeningsvatbaarheidsdiagnose in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Louis Vervaeck hechtte hier veel belang aan in zijn eigen onderzoek en zorgde ervoor dat deze theorieën de basis vormden voor de structuur waarin artsen het psychiatrisch deskundigenrapport opstelden. De structuur bleef bestaan tussen de jaren dertig en de jaren zeventig waardoor het beschrijven van uiterlijke degeneratieve kenmerken een vast onderdeel bleef. De waarde die de aangestelde artsen echter hechtten aan deze kenmerken, evolueerde wel doorheen de jaren. Ze gebruikten deze bevindingen steeds minder in hun argumentatie voor het stellen van de diagnose tot ontoerekeningsvatbaarheid en legden de nadruk meer op andere zaken, zoals psychiatrische testen en het medisch, sociaal en familiaal verleden van de betrokkene. Hiervoor vonden ze dan ook ruimte binnen de bestaande structuur van het rapport. In de volgende hoofdstukken ga ik hier ga ik dieper op in.

¹⁰⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.; Dossier 625, V.B.A.

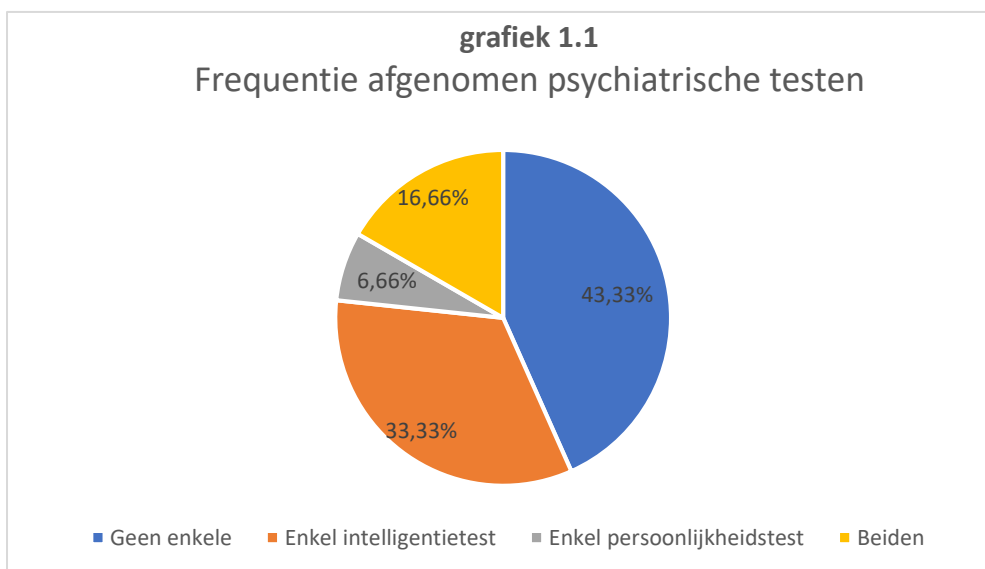
¹¹¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem.

1.1.2 Psychiatrische testen

Naast een lichamelijk onderzoek onderwierpen de aangestelde gerechtspychiaters de betrokkenen eveneens aan een mentaal onderzoek. Zoals uit de derde paragraaf van dit hoofdstuk zal blijken, gingen zij in alle onderzochte gevallen gesprekken aan met de verdachte. Daarnaast opteerden sommige psychiaters er ook voor om de betrokkenen te onderwerpen aan persoonlijkheids- en/of intelligentietesten. De frequentie van de gebruikte testen is te zien in grafiek 1.1. In meer dan de helft van de gevallen maakte de aangestelde arts gebruik van een test – meestal een intelligentietest – om zijn oordeel op te baseren. Iets meer dan 23% gebruikte een persoonlijkheidstest, terwijl precies de helft naar een intelligentietest greep om de diagnose tot ontoerekeningsvatbaarheid te stellen.¹¹⁴ Slechts 16 procent nam beide testen af.¹¹⁵ Het lijkt erop dat de psychiater vrij kon beslissen welke testen hij gebruikte.

Vandaag zijn er een heel aantal stemmen die pleitten voor duidelijke richtlijnen voor hedendaagse gerechtspychiaters bij het stellen van ontoerekeningsvatbaarheidsdiagnoses. Zo kaartten gerechtspychiaters Machteld De Clercq en Freya Vander Leanen deze problematiek aan in 2015 met hun artikel *Gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering: een exploratief dossieronderzoek in het gerechtelijk arrondissement Gent*.¹¹⁶ Dit tekort aan richtlijnen zien we ook terugkomen tussen 1930 en 1980, maar zonder dat hier kritische stemmen over

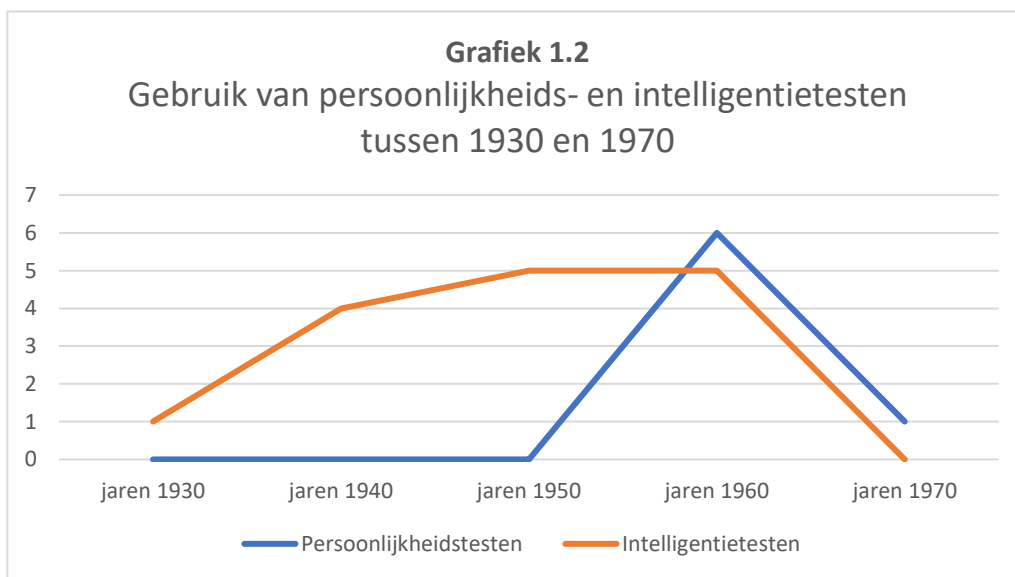
¹¹⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 431, V.L.; Dossier 428, R.P.; Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

¹¹⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 428, R.P.

¹¹⁶ M. DE CLERCQ en F. VANDER LAENEN, 'Gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering: een exploratief dossieronderzoek in het gerechtelijk arrondissement Gent', *Tijdschrift voor psychiatrie*, 55 (2015), 337.

opkwamen onder de gerechtspsychiaters. Dit is merkwaardig omdat deze vrijheid ook toen al voor een zekere willekeur zorgde bij de gebruikte medische methodes.

Grafiek 1.2 toont een duidelijke evolutie doorheen de tijd in het gebruik van zowel intelligentie- als persoonlijkheidstesten. Voor elk decennium onderzocht ik zes dossiers. Psychiaters maakten steeds meer gebruik van intelligentietesten tot de jaren zestig, waarna geen enkele arts in de gebruikte dossiers nog melding maakte van dit soort testen in de jaren zeventig.¹¹⁷ De persoonlijkheidstesten daarentegen werden in de onderzochte dossiers pas gebruikt vanaf de jaren zestig, maar meteen door alle aangestelde psychiaters.¹¹⁸ In de jaren zeventig onderwierp opnieuw slechts één arts zijn onderzoekssubject aan een persoonlijkheidstest.¹¹⁹ Het gebruik van psychiatrische testen raakte steeds meer ingeburgerd, hoewel ze vaak erg duur waren. Het beperkte budget voor het deskundigenverslag kan een reden zijn waarom artsen zeker persoonlijkheidstesten niet altijd uitvoerden.¹²⁰ Waarom de jaren zeventig zo'n terugval kenden in het gebruik van testen, is niet duidelijk en de mogelijkheid van een vertekend beeld door het beperkte bronnenmateriaal mag niet worden uitgesloten. Verder en grootschaliger onderzoek is hier aangewezen.

In welke mate lieten de psychiaters die gebruik maakten van persoonlijkheids- en intelligentietesten de uitslagen ervan nu meewegen in hun betoog? Van de vijftien gevallen waarin de arts zijn onderzoekssubject een intelligentietest liet doen, waren er negen die de uitslagen in de medico-legale discussie vermeldden. In drie gevallen kende de arts zelfs een doorslaggevende rol toe aan de

¹¹⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1267, Dossier 1499, K.A.; Dossier 881, R.R.

¹¹⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 428, R.P.

¹¹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1267, V.M.

¹²⁰ DE CLERCQ en VANDER LAENEN, 'gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering', 339.

uitslag. Het ging om de testuitslagen van Victor in 1944 en van Antoine en Klaas in 1961. Victor had een zevenjarig meisje meegelokt naar het bos en haar daar proberen te verkrachten. Hij kreeg van dokter Paul Vervaeck de Stanford-Binet-test voorgeschoteld.¹²¹ Deze test, ontwikkeld in 1916 door de psycholoog Lewis Terman, was een cognitieve vaardigheids- en intelligentietest die psychiaters gebruikten om ontwikkelings- of intellectuele tekortkomingen bij jonge kinderen te diagnosticeren. De test bestond uit zowel verbale als non-verbale subtests en mat vijf factoren: kennis, kwantitatief redeneren, visueel-ruimtelijke verwerking, werkgeheugen en vloeiend redeneren. Deze test werd als zeer betrouwbaar beschouwd en bestaat tot op vandaag in een herziene versie.¹²²

Dokter Vervaeck concludeerde dat Victor geen enkele test voor tienjarigen kon oplossen en kinderachtige redeneringen maakte. Daarnaast was zijn zedelijk inzicht niet ontwikkeld, waardoor hij de ernst van zijn misdrijf niet begreep. Victor had gehoor gegeven aan een “plotselinge opwelling van pubertijd omdat hij de kracht niet had om zijn driften te beheersen en het schadelijke karakter ervan te erkennen”.¹²³ Paul Vervaeck liet een jaar later dezelfde test afnemen bij Antoine, die drie van de zes vragen voor negenjarigen en slechts één van de zes vragen voor tienjarigen kon oplossen. Hoewel Antoine dus ongeveer even slecht scoorde als Victor, was deze test in de medico-legale bespreking van het geval bij Antoine niet doorlaggevend, maar gelijkwaardig met de uiterlijke degeneratieve kenmerken die hij volgens Vervaeck vertoonde.¹²⁴ Beiden werden namelijk aangehaald in dit deel van de analyse als bewijs voor ontoerekeningsvatbaarheid. Victor had geen fysieke degeneratieve kenmerken, maar was een kloeke, gezonde jongen van zestien jaar, waardoor de arts hier geen bewijs kon uithalen voor zijn ontoerekeningsvatbaarheidsdiagnose.¹²⁵

In 1961 onderzocht dokter Van Den Bosch Antoine en zijn zoon Klaas op vraag van de onderzoeksrechter. Beiden stonden terecht voor dezelfde feiten: de herhaaldelijke verkrachting van respectievelijk dochter en zus. Beiden verklaarden eveneens dat ze niets afwisten van de betrekkingen tussen het meisje en de ander en beiden gaven toe dat ze het meisje dwongen, hoewel ze wisten dat ze walgde van waartoe ze haar verplichtten.¹²⁶ Van Den Bosch onderwierp vader en zoon aan de intelligentietest van Raven. Deze test uit 1938, ontworpen door John Raven, bestond uit een reeks tekeningen met een progressief stijgende moeilijkheidsgraad, waarbij de betrokkene moest oordelen welke vorm het patroon het beste vervulde. De test mat het logisch redeneervermogen en het vermogen om ordeningsprincipes te begrijpen. Vandaag wordt de test als zeer onbetrouwbaar

¹²¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.

¹²² K. A. BECKER, *History of the Stanford–Binet intelligence scales: Content and psychometrics*, Itasca, 2003.

¹²³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.

¹²⁴ Ibidem.; Dossier 564, V.B.A.

¹²⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.

¹²⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.

beschouwd.¹²⁷ Zowel Antoine als Klaas waren volgens de test zwakbegaafd. Van Den Bosch wilde beiden ook onderwerpen aan een persoonlijkheidstest, maar Antoine was te zwakbegaafd om die te begrijpen. Klaas legde de persoonlijkheidstest wel af. Die bracht een schizoïde neiging aan het licht.¹²⁸ In beide gevallen gebruikte Van Den Bosch de uitslagen van de intelligentietest als doorslaggevend. Bij Klaas was volgens hem “niet in staat zijn abnormale instincten te remmen of te erkennen. Hij was geenszins in staat het walgelijke karakter der feiten van bloedschennis te beseffen”.¹²⁹ Ook Antoine kon het “walgelijk en amoreel karakter van bloedschennis” niet beseffen, maar Van Den Bosch legde hierbij eveneens de nadruk op de zware erfelijke belasting en het alcoholisme van Antoine, iets dat hij bij Klaas niet deed.¹³⁰

In de resterende zes gevallen waarbij de psychiater de intelligentietestuitslagen in de medico-legale discussie gebruikte, hechtte die er geen doorslaggevende waarde aan. Hij gebruikte de resultaten dan als extra bewijslast, maar liet een ander aspect de doorslag geven om de betrokkene ontoerekeningsvatbaar te verklaren. Hetzelfde gold voor drie van de zeven gevallen waar de arts de betrokkene aan een persoonlijkheidstest onderwierp. Zo kreeg Prosper eveneens de Raven-intelligentietest voorgeschoteld, alsook de b-persoonlijkheidstest. De onderzoeksrechter stelde dokter Dumont aan nadat hij de rijkswacht hem had opgepakt voor aanranding van de eerbaarheid met geweld en bedreigingen van minderjarige meisjes. Op de Raven-test presteerde Prosper ver onder het gemiddelde en ook op de persoonlijkheidstest scoorde hij slecht. Dumont haalde beide resultaten aan zijn medico-legale bespreking van het geval, maar legde de nadruk op de epileptische aanvallen van Prosper die hem volgens de arts ontoerekeningsvatbaar maakten. Dumont stelde zelfs ten stelligste dat de betrokkene hier dringend een grondige behandeling voor moest krijgen.¹³¹ De psychiatrische testen dienden in dit geval enkel als ondersteunend bewijsmateriaal, niet als doorslaggevend.

In zes van de vijftien gevallen waar een intelligentietest werd afgenomen en in twee van de zeven gevallen waar een persoonlijkheidstest werd afgenomen, gebruikte de arts de resultaten niet in de medico-legale bespreking van het geval. Hiervoor zijn twee verklaringen te vinden. Ten eerste gebruikten artsen de uitslagen van de testen niet wanneer deze geen afwijkingen vertoonden. Zo bleek bijvoorbeeld uit de testen van Roger, die zijn dochter had misbruikt, dat hij van gemiddelde intelligentie was. Daarnaast waren zijn oordelings- en begripsvermogen en zijn aandacht toereikend, zijn oriëntatie in tijd en ruimte normaal en zijn ideeënassociatie relatief goed. Dokter Massion-Verniory

¹²⁷ J.C. RAVEN en J.H. COURT, *Manual for Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales*, Oxford, 2003.

¹²⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 428, R.P.

baseerde zijn diagnose dan ook niet op de testen, maar op het alcoholmisbruik van zijn familie, het slechte milieu en de voorgaande collocatie van Roger.¹³²

Wanneer een ander argument zeer uitgesproken was, lieten artsen de testuitslagen eveneens linksliggen. Het dossier van Paul uit 1950 is hier een goed voorbeeld van. Hij stond terecht voor de verkrachting van een zesjarig meisje in het bos. De aangestelde arts, dokter Van Looy, stelde door middel van testen vast dat Paul een traag en moeizaam begripsvermogen had, een elementaire ideeënassociatie en slechts een armoedig herinneringsvermogen. Hoewel de arts wees op de geesteszwakheid van de betrokkene in de medico-legale discussie, haalde hij de testresultaten niet aan. Als doorslaggevend argument gebruikte hij Pauls “zeer eenvoudig midden” en “zware erfelijke belasting”.¹³³ Testresultaten blijken dus enkel belangrijk te zijn geweest wanneer deze duidelijk geestesstoornissen aantoonde. Wanneer ze dit niet deden, gebruikten de psychiaters ze niet in hun betoog, ook niet als nuancerings.

Nu rest ons enkel nog de vraag hoe het gebruik van psychiatrische testen invloed had op de *agency* van de betrokkene. Dit probeer ik te achterhalen door te kijken of de aangestelde arts nog informatie inwon bij de betrokkene en zo ja, of hij nog geloof hechtte aan wat de betrokkene verklaarde nadat de testen duidelijke uitslagen hadden. Het was niet zo dat hoe duidelijker de testuitslagen aangaven dat de betrokkenen mentale problemen hadden, hoe minder de artsen naar de hen luisterden. Soms was dit wel het geval: zo stelde Paul Vervaeck na zijn onderzoek van Antoine dat deze “geen enkele uitleg van enig belang” gaf over de feiten, vlak nadat hij het verstandsniveau van de betrokkene besprak. Vervaeck haalde dan ook alle informatie over Antoinettes verleden bij diens vrouw, zonder Antoine zelf hierover te ondervragen.¹³⁴

In andere gevallen bleef de arts echter wel informatie inwinnen bij de betrokkene. Dit was het geval bij Martha, die in 1959 terechtstond omdat ze na de dood van haar man meermaals betrekkingen had geprobeerd te hebben met haar negentienjarige zoon in het bijzijn van haar zestienjarige zoon. De aangestelde arts, dokter Van Den Bosch, onderwierp haar aan twee verschillende intelligentietesten, waarbij ze telkens als zeer zwakbegaafd naar voren kwam. Martha had aangeboren oligofrenie of zwakzinnigheid en was “gekenmerkt door onbezonnenheid”.¹³⁵ Ze had daarnaast ook een zwak oordelingsvermogen en een gebrek aan kritisch moreel besef. Toch haalde Van Den Bosch alle informatie over haar familiaal, pathologisch en sociaal verleden bij Martha zelf, hoewel haar vader, broer en zus nog leefden en volgens de arts zelf in goede gezondheid waren. Dokter Van Den Bosch gaf geen verklaring in het verslag waarom hij hen niet contacteerde.¹³⁶

¹³² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

¹³³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 256, S.C.

¹³⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

¹³⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R..

¹³⁶ Ibidem.

In sommige gevallen toonden de testuitslagen geen duidelijke psychische problemen aan, zoals bij Félix.¹³⁷ In zijn geval bleef de aangestelde arts informatie halen bij de betrokkene en belang hechten aan wat hij hem te vertellen had. Félix stond in 1962 terecht voor zedenfeiten op een zesjarig jongetje nadat hij het huis van de ouders van het slachtoffer was binnengedrongen. Hij erkende de feiten en verklaarde dat hij met zijn erectie had gespeeld voor de ogen van het kind. Daarnaast had hij het geslacht van het jongetje in zijn mond genomen. Hierbij verzekerde hij de arts ervan dat hijzelf maar één ejaculatie had. Dokter Massion-Verniory onderwierp Félix aan zowel de Wechsler-Bellevue-test, als de Rorschachtest en de T.A.T.-test.¹³⁸ De Rorschachtest, geïntroduceerd door Hermann Rorschach in 1921, bestond uit een reeks van tien inktvlekken en de vraag “wat zou dit kunnen zijn?”. Het is een van de meest bekende tests uit de westerse psychologie en vooral halverwege de twintigste eeuw veelvuldig gebruikt.¹³⁹ De thematische apperceptietest of T.A.T.-test was eveneens een projectieve test om te bepalen in welke mate iemands cognitieve functies als fantasie en inlevingsvermogen ontwikkeld waren.¹⁴⁰ Félix scoorde op beide testen gemiddeld, waaruit dokter Massion-Verniory concludeerde dat hij over een gemiddelde intelligentie en verbeelding beschikte. De Wechsler-Bellevue-test toonde eveneens aan dat hij gemiddeld intelligent was. Dokter Massion-Verniory baseerde zich naast het voorgaande strafdossier enkel op de betrokkene om informatie te verwerven over zijn familiaal, sociaal en medisch verleden, ook al leefden ook hier zijn moeder, broers en zussen nog.¹⁴¹

In de onderzochte dossiers lieten de artsen de betrokkenen altijd aan bod komen wanneer hun testuitslagen geen afwijkingen aantoonden. Het lijkt erop dat de testresultaten geen factor waren in de input die de verdachten kregen in het psychiatrisch deskundigenverslag. Er was daarnaast geen duidelijke evolutie te zien tussen de jaren dertig en de jaren tachtig. De agency van de betrokkenen was dus vooral afhankelijk van de psychiater zelf en of hij hem of haar om input vroeg. De vorm van de verslagen gaf de artsen zeer veel speelruimte om te bepalen wie ze al dan niet aan het woord lieten en waarop ze hun advies tot ontoerekeningsvatbaarheidsverklaring baseerden. Dit was opnieuw te wijten aan het gebrek aan een wettelijk kader dat bepaalde waarop de artsen zich moesten baseren.¹⁴²

¹³⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ J.M. WOOD e.a., ‘Validity of Rorschach Inkblot Scores for Discriminating Psychopaths from Nonpsychopaths in Forensic Populations: A Meta-Analysis’, *Psychological Assessment*, Vol. 22, No. 2 (2010), 336-349; S. BULTMAN, ‘Iconische inktvlekken. De eeuwenlange fascinatie voor de Rorschachtest’, *Karakter. Tijdschrift van wetenschap*, (<https://www.tijdschriftkarakter.be/iconische-inktvlekken-de-eeuwlange-fascinatie-voor-de-rorschachtest/>). Geraadpleegd op 6 augustus 2019.

¹⁴⁰ W. Morgan, ‘Origin and History of the Earliest Thematic Apperception test’, *Journal of Personality Assessment*, 79 no. 3 (2002), 422–445.

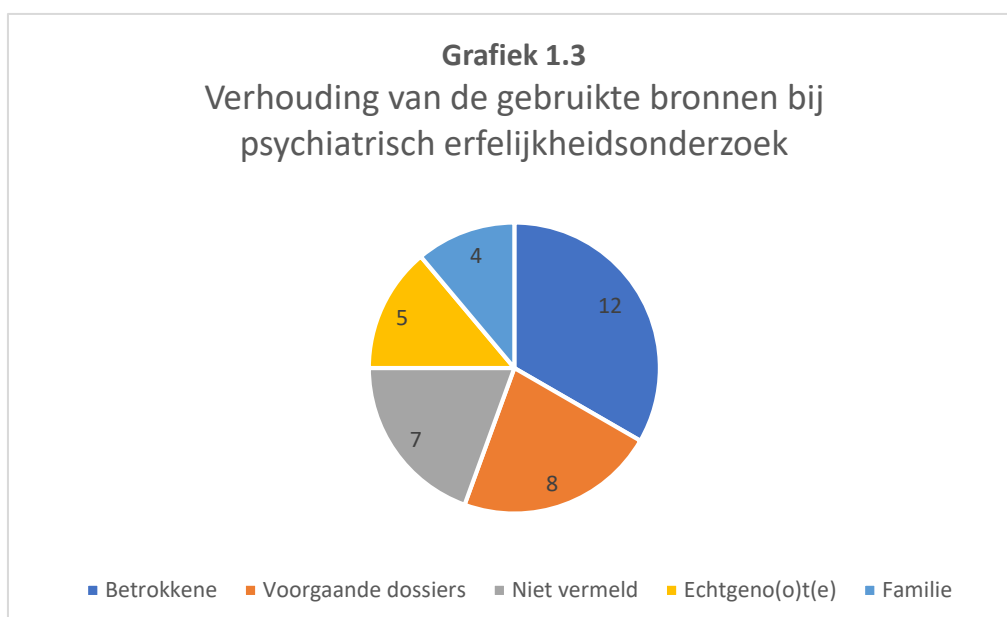
¹⁴¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

¹⁴² DE CLERCQ en VANDER LAENEN, ‘Gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering’, 339.

1.2 Medisch, sociaal en familiaal verleden

In de voorgaande hoofdstukken focuste ik voornamelijk op het eigen onderzoek van de wetspsychiater over de betrokkene. Dit onderzoek vond zijn neerslag voornamelijk in de onderdelen “huidige lichamelijke toestand” en “geestesonderzoek” van het deskundigenverslag. Daarnaast vroeg de vorm van het psychiatrisch rapport ook om het familiaal, pathologisch en maatschappelijk verleden van de betichte. Dit waren zaken waar de arts zelf geen directe toegang toe had en waarvoor hij dus moest vertrouwen op informatie die hij via derden verkreeg. In dit hoofdstuk kijk ik hoe de psychiater het sociaal en familiaal verleden van de betrokkene opnam in zijn onderzoek en gebruikte als bewijslast. Had de familie van de betrokkene zo indirect een invloed op de beslissing tot internering? Hierbij zocht ik een antwoord op volgende vragen: allereerst ging ik na hoe de arts informatie over het medisch en het erfelijk verleden van de betichte verzamelde. Daarnaast had ik oog voor de manier waarop hij deze factor gebruikte in zijn argumentatie om de betichte ontoerekeningsvatbaar te verklaren. Sloot de theorie hier wel aan bij de praktijk, anders dan bij de fysieke degeneratieve kenmerken? Tot slot onderzocht ik of de doorslaggevende stem nog steeds bij de psychiater lag, zoals bij zijn eigen onderzoeken. Het begrip erfelijkheid bevat hierbij geen fysieke kenmerken zoals ik die hierboven besprak.

De psychiater probeerde kennis te vergaren over de betrokkene om zijn advies voor de rechtbank te staven. Hierbij maakte hij gebruik van wat hij meende te weten over de familie van de betichte. Anders dan bij zijn eigen onderzoeken van de betrokkene, kon hij hierbij niet steunen op observaties, maar moest hij gebruik maken van informatie die hij verkreeg via derden. In de onderzochte dossiers steunden de artsen voornamelijk op drie bronnen van kennis, namelijk bestaande dossiers over de betrokkene, de betrokkene zelf en de familie. In één geval steunde de arts

ook op het schoolhoofd van de betichte.¹⁴³ Het was echter niet altijd duidelijk waar de arts zijn informatie vandaan haalde en in de meeste gevallen baseerde die zich op verschillende bronnen tegelijk. Grafiek 1.3 geeft een overzicht hoe vaak een bepaalde bron werd aangewend door een arts om de eventuele aanleg voor erfelijke psychiatrische aandoeningen bij de betrokkenen te achterhalen. Het gaat hier om een absolute telling van het aantal keer dat een bepaalde bron voorkwam in de dossiers.

De psychiater vertrouwde het vaakst op de betichte zelf om informatie hem te geven over diens relevante verleden. Dit betekende echter niet dat artsen hun blik altijd in de eerste instantie naar de betrokkene richtten, integendeel: de betrokkene werd vaak pas als *last resort* gebruikt als bron bij gebrek aan beter, of als aanvullende bron nadat voorgaande dossiers gelezen en de familie en echtgenote ondervraagd waren. Dit was bijvoorbeeld het geval bij Luc, die terechtstond voor de dagelijkse verkrachting over een periode van zes jaar van de dertienjarige dochter van zijn vrouw.¹⁴⁴ De aangestelde arts, dokter Van Looy, haalde de meeste informatie over Lucs erfelijk en persoonlijk verleden bij diens vrouw. Zij verklaarde onder andere dat Luc altijd al moeilijk van karakter was. Volgens haar was hij jaloers, opvliegend en brutaal wanneer hij gedronken had. Hij dronk het laatste jaar minder dan voordien, maar was nog steeds dronken na twee glazen bier. Daarnaast gaf ze de arts ook informatie over Lucs ouders, zijn broers en zussen, en zijn nonkel en tante, die naar haar zeggen allen veel dronken. De vrouw kon de arts geen informatie verstrekken over de periode tussen mei 1941 en november 1943 waarin Luc als vrijwillig arbeider naar Duitsland trok of over zijn masturbatiegewoontes. Hiervoor wendde dokter Van Looy zich noodgedwongen tot Luc zelf, die verklaarde dat hij zijn vrouw niet had bedrogen tijdens zijn verblijf in Duitsland. Volgens de arts was het moeilijker om hem te ondervragen over masturbatie. Luc zou als kind vanaf zeven à acht jaar “aan zelfbevlekking hebben gedaan”, maar Luc leek het onderwerp onaangenaam te vinden en beweerde zich er niets over te herinneren om geen verdere vragen te hoeven beantwoorden.¹⁴⁵

Wanneer er voorafgaande dossiers beschikbaar waren, maakte de aangestelde arts hier steevast gebruik van als belangrijkste bron. Kopies van de relevante stukken uit de voorgaande dossiers waren echter nooit bijgevoegd in de interneringsdossiers, waardoor het voor mij onmogelijk is te achterhalen waaruit deze precies bestonden en waarop deze zich baseerden. Het soort dossiers verschilde ook sterk per casus. Zo baseerde dokter Paul Vervaeck zich tijdens zijn onderzoek van Georges in 1940 op de medico-legale bespreking door dokter Louis Vervaeck tijdens het verblijf van de

¹⁴³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.

¹⁴⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

¹⁴⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

betichte in de instelling voor abnormale kinderen in Mol in 1920.¹⁴⁶ In de gevallen van Roger, François, Félix, Antoine en Prosper hadden de betichten een strafdossier, ofwel van de jeugdrechtbank, ofwel voor eerdere veroordelingen door de strafrechtbank. De aangestelde artsen baseerden zich in deze gevallen voornamelijk op deze strafdossiers, zij het niet uitsluitend.¹⁴⁷ In de gevallen van Roger en Félix vulde de arts, in beide gevallen dokter Massion-Verniory, de gegevens van de voorgaande dossiers aan met verklaringen van de betrokkene. Het ging hierbij vooral om medische en seksuele gegevens – de arts vroeg Félix bijvoorbeeld of hij in zijn jeugd soms masturbeerde in het bijzijn van andere jongens – die waarschijnlijk niet in het strafdossier waren opgenomen.¹⁴⁸

De meest uitgebreide informatie konden de artsen uit voorgaande internerings- of collocatiedossiers halen. Deze voorafgaande onderzoeken waren deels in een juridische context afgenomen, maar konden ook voorkomen uit voorgaande vrijwillige opnames in psychiatrische instellingen. In het geval van Céleste, die in de jaren veertig terechtstond voor zedenfeiten op haar negenjarige zoon, kon de gerechtspychiater gebruik maken van een collocatiedossier. De onderzoeksrechter stelde dokter De Craene aan om haar toerekeningsvatbaarheid te onderzoeken. Hierbij maakte de arts gretig gebruik van het beschikbare collocatieregister uit 1939. Tijdens deze periode stelden psychiaters vast dat Céleste aan een ernstige cyclothymische stoornis leed, waardoor lange manische en depressieve periodes elkaar afwisselden. Dokter de Craene deed zelf geen verdere onderzoeken naar deze bipolaire stoornis bij Céleste, maar gebruikte de ziekte wel als doorslaggevend argument om haar ontoerekeningsvatbaar te verklaren.¹⁴⁹ Hij liet zijn oordeel dus volledig afhangen van het voorgaande dossier.

In het geval van Arthur, die terechtstond voor aanranding van een elfjarig vriendinnetje van zijn dochter, kon de aangestelde arts, dokter Van Den Bosch, eveneens gebruikmaken van een voorgaand psychiatrisch dossier. Arthur werd voor zijn inverdenkingstelling al opgenomen in het neuro-psychiatrisch centrum van Schaarbeek. De artsen daar stelden paranoïde schizofrenie bij hem vast, waardoor hij “vervolgings- en jaloersheidswanen vertoonde met een gemis aan zelfkritiek en een neiging tot impulsiviteit”.¹⁵⁰ Dokter Van Den Bosch vermeldde dat hij eveneens gebruikmaakte van verklaringen van Arthurs echtgenote, maar uit het verslag is niet duidelijk welke informatie hij precies bij haar inwon en wat hij uit het voorgaande dossier kon halen.¹⁵¹ Hij liet zijn oordeel verder niet volledig afhangen van deze voorgaande psychiatrische problemen, maar besteedde ook aandacht aan

¹⁴⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

¹⁴⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 428, R.P.

¹⁴⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

¹⁴⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 638, P.M.

¹⁵⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

¹⁵¹ Ibidem.

erfelijkheid, een bekentenis en een persoonlijkheidstest.¹⁵² Hoewel artsen dus vaak opteerden om voorgaande diagnoses te gebruiken in hun argumentatie, waren ze hier opnieuw niet toe verplicht. De doorslaggevende stem was dus nog steeds deze van de gerechtspychiater, niet van de arts die de betichte in het verleden had onderzocht, ook al had deze laatste waarschijnlijk meer tijd en middelen gehad.

Naast deze twee gevallen waarin de artsen voorgaande diagnoses als ondersteuning voor eigen oordeel naar voor konden schuiven, gebruikten psychiaters de informatie die ze via bovenstaande bronnen verkregen voornamelijk om uitspraken over erfelijkheid te doen. Voor we de verschillen tussen de theorie en praktijk bekijken, is het belangrijk even stil te staan bij het problematische karakter van de poging die gerechtspychiaters deden om op basis van deze schaarse en onbetrouwbare informatie een sluitend argument te vormen over erfelijkheid. Allereerst hadden ze door de beperkte tijd en het nog beperktere budget geen middelen om de ingewonnen informatie te laten controleren.¹⁵³ Om een tweede probleem aan te tonen, moeten we een omweg maken via Foucault. Volgens hem verzamelden disciplinaire instellingen kennis over diverse individuen om zo een populatienorm op te leggen. Wanneer deze normen werd gehanteerd om een onderscheid te maken tussen ziekte en gezondheid, was de ingezette kennis performatief. Wie een bepaalde contingente norm overschreed, werd ziek genoemd en *was* bijgevolg ook ziek.¹⁵⁴

De aangestelde psychiaters wilden ook tussen 1930 en 1980 onder andere door middel van erfelijkheid – onderzocht aan de hand van het familiaal en maatschappelijk verleden van de betrokkene – onderzoeken of hun onderzoekssubject al dan niet afweek van de norm. Zo konden ze oordelen of de betichten ontoerekeningsvatbaar waren. Opnieuw lijkt dit een gangbare praktijk te zijn geweest, waar destijds geen vragen bij werden gesteld of kritieken op werden gevormd, zoals Foucault dit deed. Om de norm te bepalen, stelden de artsen gerichte vragen aan de derden die ze betrokken. Drie vragen kwamen in elk onderzochte dossier terug: ten eerste wilden de artsen de leeftijd van de ouders en grootouders weten en of die nog leefden. Daarnaast vroegen ze steevast naar het aantal kinderen uit het gezin en hun respectievelijke leeftijd. Ten slotte namen de psychiaters ook het huwelijk van de betrokkene en het eventuele aantal kinderen en hun leeftijd op in het verslag. Daarnaast vermeldden ze enkel eventuele afwijkingen van de “norm”, zoals alcoholisme, familieleden die opgenomen waren in een instelling of familieleden die feiten hadden gepleegd. Door deze selectieve benadering van het bronnenmateriaal – dat bestond uit voorgaande dossiers, de familie, de

¹⁵² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

¹⁵³ DE CLERCQ en VANDER LAENEN, ‘gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering’, 339; CASSELMAN, ‘Internering: huidige situatie’, 54.

¹⁵⁴ G. MEYERS, *How to do things with science? Performativiteit van/in de sociale wetenschappen bij de Actor-Netwerk Theory*, Goffman en Foucault, onuitgegeven masterproef, KU Leuven, faculteit sociale wetenschappen, 2012, 78.

betrokkenen of nog anderen – konden de artsen wellicht nooit een totaalbeeld van de omstandigheden schetsen waarop ze hun erfelijkheidsargument baseerden.

Om een derde probleem goed te kunnen begrijpen, moeten we eerst even stilstaan bij de theorie omtrent erfelijkheid van psychiatrische stoornissen in België in het begin van de twintigste eeuw. Koploper is opnieuw Louis Vervaeck, die tijdens het interbellum een poging waagde om het Franse lamarckisme te verbinden met zijn eigen degeneratietheorieën. Dit deed hij door de introductie van een nieuw concept: blastotoxie. Dit concept probeerde hij eind jaren twintig af te bakenen vanuit de vaststelling dat dezelfde degeneratieve kenmerken konden voorkomen bij verschillende generaties van dezelfde familie. Het verschijnsel kon na een paar generaties vanzelf verdwijnen, maar in sommige gevallen zette het zich vast in het genetisch materiaal volgens Vervaeck. Hierbij duidde hij op verschillende oorzaken voor deze mutaties, zoals alcoholisme, drugs, infectieziekten als tuberculose en syfilis, ondervoeding, leeftijd en de intellectuele en emotionele toestand van de ouders bij de conceptie.¹⁵⁵ De artsen in de onderzochte dossiers probeerden deze erfelijke factoren te vinden bij hun onderzoekssubjecten, maar hadden geen (betrouwbare) kennis die ver genoeg reikte om dit effectief aan te kunnen tonen. Daarnaast kwam Vervaecks concept van blastotoxie nergens aan bod.

In de jaren dertig viel een hoogleraar aan de universiteit van Pavia, Leone Lattes, het erfelijk degeneratieconcept van Vervaeck aan. Hij bewees dat mutatie onder invloed van milieufactoren zelden of nooit experimenteel was vastgesteld. Degeneratie kon volgens hem enkel verwijzen naar individuele afwijkingen, niet naar een intergenerationeel proces.¹⁵⁶ Toch bleef bijna de helft van de psychiatrische deskundigen in de onderzochte dossiers erfelijke factoren tot in de jaren zeventig aanhalen als argumentatie voor de ontoerekeningsvatbaarheid van de beschuldigen. Opvallend hierbij is dat geen enkele arts in de jaren dertig erfelijke factoren gebruikte in zijn medico-legale bespreking. In drie van deze dossiers was Louis Vervaeck de aangestelde arts. De aanval van Leone Lattes zou een reden kunnen zijn waarom hij dit soort factoren niet langer liet meespelen in zijn beoordeling. Verder is er geen duidelijke evolutie in het gebruik van erfelijke factoren als argumentatie voor ontoerekeningsvatbaarheid te vinden.

In veertien van de dertig onderzochte gevallen maakten psychiaters melding van erfelijke factoren bij hun medico-legale bespreking van het geval, maar slechts bij twee lieten ze deze factoren ook effectief de doorslag geven in hun betoog. Het eerste geval was dat van Luc, die terechtstond voor de verkrachting van de dertienjarige dochter van zijn vrouw. De aangestelde arts, dokter Van Looy, besprak in de medico-legale discussie de “zeer zwaarbelaste erfelijkheid” van Luc: bijna alle leden van zijn familie waren dronkaards, vijf van zijn broers en zussen waren jong gestorven, zijn oom had

¹⁵⁵ DE BONT, 'Metten en verzoenen', 86-88.

¹⁵⁶ DE BONT, 'Metten en verzoenen', 88.

epilepsie en zijn neef zat een straf uit voor een niet nader gespecificeerd seksueel delict. Daarnaast legde dokter Van Looy nadruk op de extreme alcoholgevoeligheid van de betichte, iets waar “geestesdebielen” gevoelig voor waren volgens de arts. Wanneer hij dronken was, gedroeg Luc zich dan ook als een geestesonevenwichtige. Al deze informatie had dokter Van Looy verkregen via de vrouw van de betichte, die die dus een grote stem had in de diagnose van haar man.¹⁵⁷

De tweede casus betreft het tweede interneringsdossier van Antoine uit de jaren zestig. Hierboven vermeldde ik al dat dokter Van Den Bosch zijn argumentatie baseerde op Antoinés aangeboren zwakzinnigheid, zijn overmatig alcoholgebruik en zijn zware erfelijke belasting. De vader en broer van de betichte waren ongeletterd en twee van zijn kinderen hadden “zware geestesachterlijkheid”.¹⁵⁸ Daarnaast dronk Antoine voorheen zeer veel en hoewel hij de laatste tijd minder dronk, “besproeide hij af en toe zijn zwakke persoonlijkheid met de drank”.¹⁵⁹ Zeer opvallend bij deze casus is dat dokter Paul Vervaeck, die Antoine onderzocht in 1945, eveneens de familiale geschiedenis van de betrokkene schetste, maar hier geen aandacht aan gaf bij zijn medico-legale discussie.¹⁶⁰ Of de gerechtspsychiater erfelijkheid als een doorslaggevende factor beschouwde, was dus opnieuw zijn eigen keuze. Theorieën rond erfelijkheid als duidelijk teken van psychiatrische stoornissen waren blijkbaar ook in de forensische psychiatrie niet langer populair tussen de jaren dertig en de jaren zeventig na de kritieken uit het interbellum. De reden dat gerechtspsychiaters aandacht aan deze factor bleven besteden, was opnieuw de vorm van het deskundigenverslag, die een beschrijving van het familiaal verleden eiste. De formulieren dwongen dus tot een onderzoek, een theoretisch denkkader en een taal waar de artsen zelf eigenlijk niet meer in geloofden.

Deze vereiste zorgde er tevens voor dat de arts zich moest baseren op stemmen die hij anders misschien niet zou gebruiken. Hoewel hij ze niet als doorslaggevend hoefde te beschouwen, dwong de structuur de arts vaak wel om naar de betrokkene en familie te luisteren om informatie in te winnen. Het is echter een brug te ver om te stellen dat zij hierdoor sowieso inspraak kregen. Of ze gehoord werden, was nog steeds afhankelijk van de arts, die kon kiezen waarop hij zijn bevindingen liet steunen. Zeker de betrokkenen zelf waren vaak pas een laatste keus of dienden enkel om hiaten in het verhaal van familieleden, echtgenotes of voorgaande dossiers in te vullen. Familie en echtgenotes konden wel soms een doorslaggevende rol spelen, zoals het geval was in het dossier van Luc, wanneer er zich geen andere bronnen aandienen en de arts hun informatie belangrijk genoeg vond om een oordeel op te baseren. Het lijkt er dus op dat de diagnose volledig afhing van de persoon van de aangestelde wetspsychiater en de factoren die hij belangrijk vond.

¹⁵⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

¹⁵⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

1.3 De betrokkene aan het woord?

Het advies dat de gerechtspsychiater aan de rechtbank zou voorleggen, zou het leven van de betrokkene voor de komende jaren bepalen. Tot nu toe zagen we dat die slechts een beperkte stem had in deze besluitvorming. In dit deelhoofdstuk wil ik dieper ingaan op de inspraak van de betrokkenen. Geen enkele psychiater vroeg hen letterlijk of ze al dan niet geïnterneerd wilden worden. Toch konden de betichten in sommige gevallen aan het woord komen. Zo maakten twee artsen in de jaren zeventig gebruik van anamneses (een soort psychiatrische interviews), waarop ze voornamelijk hun oordeel baseerden in de medico-legale discussie. In de eerste paragraaf onderzoek ik of dit eveneens betekende dat de betrokkenen meer inspraak kregen in hun diagnose. Daarnaast konden ze bij de onderzoeksrechter verklaren of ze zichzelf schuldig of onschuldig achtten. In de tweede paragraaf kijk ik of de psychiaters hier enig belang aan hechtten tijdens hun onderzoek en of ze zochten naar verklaringen voor het (gebrek aan) schuldinzicht van hun onderzoekssubjecten. In het laatste deel heb ik een heel andere ambitie: hierin doe ik een poging om de ervaring van de gedetineerde te schetsen tijdens het stellen van diagnose.

1.1.3 Anamneses

In het vorige hoofdstuk zagen we al dat artsen steunden op de betrokkenen om hen (aanvullende) informatie over het familiale, sociale en medische verleden te verschaffen. De aandacht die de arts aan deze aspecten van het deskundigenverslag gaf, verschilde per casus, waardoor het moeilijk is om te beweren dat de betrokkenen via deze weg enige invloed hadden op de uitkomst van het rapport. De arts stelde in dit kader zeer gerichte vragen waarvan de betrokkene schijnbaar niet kon afwijken en nam enkel nota van wat hij belangrijk vond voor het onderzoek. Eventuele aanvullingen of mededelingen van de betrokkene zelf, nam de psychiater niet op. Dit wil niet zeggen dat de arts enkel keek naar wat de ontoerekeningsvatbaarheidsverklaring zou steunen – hij noteerde bijvoorbeeld ook wanneer een familie geen erfelijke krankzinnigheid vertoonde –, maar hij leek deze verklaringen in zo goed als alle gevallen niet als argumentatie ervoor te beschouwen.¹⁶¹

In twee dossiers kwam de stem van de betrokkene echter wel sterk naar voren buiten de context waarin artsen informatie over het verleden van hun onderzoeksobject verzamelden. Het betrof de dossiers van Jozef uit 1970 en van Matthieu uit 1976.¹⁶² In beide gevallen maakten de artsen gebruik van ‘anamneses’, een begrip dat in geen enkel ander dossier terugkwam.¹⁶³ Anamnese in de

¹⁶¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

¹⁶² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.; Dossier 1499, K.A.

¹⁶³ Ibidem.

psychiatrie is vandaag het belangrijkste deel van het psychiatrisch onderzoek en bestaat uit een interview dat de arts afneemt van de patiënt, waarbij hij naar de klachten vraagt en tegelijkertijd aandacht heeft voor het gedrag van de patiënt.¹⁶⁴ De hedendaagse omschrijving lijkt goed te rijmen met de opzet van de artsen in de dossiers van Jozef en Matthieu.¹⁶⁵ Daarnaast geef ik mee dat de aangestelde psychiaters, respectievelijk dokter Van de Mosselaer en dokter Cosyns, in geen enkel ander onderzocht dossier de aangestelde artsen waren.

Voordat ik verder inga op deze dossiers, wil ik stilstaan bij het boek *Richtlijn psychiatrische diagnostiek* door de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie uit 2015. Hierin wijst de Vereniging op het gebrek aan literatuur omtrent omgang met de patiënt tijdens interviews en het kennishiaat over interviewstijlen bij diagnostische onderzoeken.¹⁶⁶ Verder leggen de auteurs de nadruk op een aantal voorwaarden waaraan voldaan moet worden zodat het gesprek met de patiënt goed kan verlopen. Allereerst is de anamnese afhankelijk van de setting. Het was van groot belang dat de arts de betrokkene op zijn gemak stelde.¹⁶⁷ In de onderzochte dossiers kon de situatie voor de betrokkenen echter allesbehalve geruststellend zijn: Jozef was net overgebracht naar de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst na twintig dagen in de militaire gevangenis doorgebracht te hebben.¹⁶⁸ Matthieu was vanaf het moment van zijn arrestatie gedetineerd in de gevangenis van Vorst.¹⁶⁹ Opnieuw was hier tussen de jaren dertig en tachtig geen enkele aandacht voor terug te vinden. De artsen leken zich niet bewust van de invloed die de setting had op de betrokkenen, of zagen dit misschien niet als een probleem dat bekritiseerd moest worden. Daarnaast zijn er nog twee zaken volgens de Vereniging die de gesprekken kunnen beïnvloeden. Zo kan de betrokkene onvoldoende gemotiveerd zijn om hulp te krijgen – wat het geval bleek bij Jozef, maar daarover verder meer – of somatisch te ziek zijn om een gesprek te kunnen voeren.¹⁷⁰ Enige voorzichtigheid van de psychiater bij de anamnese was dus aan de orde, maar deze lijkt niet aanwezig tussen 1930 en 1980. Hieronder onderzoek ik in welke mate de betrokkene inspraak kreeg in zijn diagnose door deze anamnese in vergelijking met dossiers waarin dit niet het geval was.

Jozef stond in 1970 terecht voor de aanranding van de eerbaarheid met geweld en bedreigingen van een jonge vrouw. Hij sleurde een meisje de gracht in toen ze met haar moeder aan het wandelen was, maar deze laatste kon alarm slaan voordat hij de kans kreeg het meisje te

¹⁶⁴ *Psychiatrisch onderzoek*, (<https://encyclopedie.medicinfo.nl/psychiatrisch-onderzoek/72fa0312c0b244eda25d42da60c51133>). Geraadpleegd op 27 juni 2019.

¹⁶⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.; Dossier 1499, K.A.

¹⁶⁶ M.W. HENGEVELD e.a., *Richtlijn psychiatrische diagnostiek*, Utrecht, 2015, 91-94.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 92.

¹⁶⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

¹⁶⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

¹⁷⁰ HENGEVELD e.a., *Richtlijn psychiatrische diagnostiek*, 91-94.

penetreren. Omdat Jozef een militair was, stelde niet de onderzoeksrechter, maar de rechtelijke commissie bij de bestendige krijgsraad dokter Van de Mosselaer aan als deskundige. De arts baseerde alle informatie over het verleden op de betrokkene zelf, maar ging hierbij een stap verder dan de psychiaters uit de voorgaande dossiers: hij betrok meer details en analyseerde wat Jozef hem vertelde. Tijdens de familiale anamnese kwam zo aan het licht dat Jozef opgroeide in de schaduw van een vier jaar oudere broer, die zijn moeder hem steeds als voorbeeld stelde. Deze broer had op het moment van het onderzoek volgens de betichte nog steeds meer invloed op hem dan zijn vader had. Jozef keek naar hem op omwille van zijn “musculaire mogelijkheden” en het feit dat zijn broer zijn agressieve en destructieve gevoelens tegenover autoriteiten beter kon uitten dan hijzelf.¹⁷¹

Ook bij de persoonlijke anamnese gaf dokter Van de Mosselaer Jozef meer ruimte om zijn verhaal te doen dan de artsen uit de voorgaande dossiers, die vasthielden aan een aantal standaardvragen waar ze uiteindelijk weinig belang aan hechtten. Zo verklaarde Jozef niet enkel dat hij als kiekenslachter werd ontslagen, maar kreeg hij eveneens de ruimte om te vertellen dat het volgens hem gebeurde door een misverstand. Hij voegde er eveneens aan toe dat met hem vier andere ook ontslag namen. Dokter Van de Mosselaer had oog voor het gedrag van de betrokkene. Zo was Jozef volgens hem “trots” toen hij vertelde dat er na zijn ontslag vier man nodig was voor het werk dat hij alleen kon en “voelde hij zich niet schuldig” over het feit dat hij masturbeerde toen hij twaalf was. Daarnaast vermeldde Van de Mosselaer Jozefs emotionele uitspatting toen hij hem vroeg naar zijn ex-vriendin. Al huilend vertelde Jozef hem dat hij met haar wilde trouwen, maar dat de relatie was doodgebloed door een “roddelpartij dat hij een moordenaar zou zijn”.¹⁷² Hierop beweerde hij sterke wraakgevoelens gekregen te hebben voor zowel zijn ex-vriendin, als de vriend die de roddel startte. Dokter Van de Mosselaer concludeerde dat deze wraakgevoelens, in combinatie met alcoholmisbruik, de poging tot aanranding hadden geprovoceerd. De rechter moest deze feiten zien als een kortsluitingsreactie door zijn “door de drank beneveld bewustzijn”.¹⁷³

In het geval van Matthieu liet de aangestelde arts hetgeen wat de betrokkene hem vertelde eveneens de doorslag geven in zijn ontoerekeningsvatbaarheidsverklaring.¹⁷⁴ Matthieu stond terecht voor de aanranding van een minderjarige met geweld en bedreigingen. De door de onderzoeksrechter aangestelde arts, dokter Cosyns, baseerde zich op Matthieu om een beeld te krijgen van diens verleden, maar schonk hier verder weinig aandacht aan. De arts baseerde zich echter wel op gesprekken met Matthieu die niet over diens verleden gingen om zijn diagnose te stellen. Hierbij constateerde hij onder andere dat Matthieu een buitengewoon geheugen had voor cijfers, maar feiten

¹⁷¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

¹⁷⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

niet op een logische en coherente manier kon aanhalen of weergeven. De betrokkene dwaalde steeds af en begon te fantaseren.¹⁷⁵ Dokter Cosyns hechtte echter het meeste waarde aan Matthieus gedachteninhoud, die volgens hem pathologische kenmerken vertoonde.¹⁷⁶

De arts gaf vervolgens een bloemlezing van de uitspraken die hij het meest opvallend vond. Zo beweerde Matthieu dat hij in de tuin visioenen van O.L.V. van de Troost gekregen had. Zij had hem zagezegd een kus en de opdracht om brieven te schrijven naar al wie hij liefhad gegeven. Daarnaast vertelde Matthieu dat hij de wens had om na de dood van zijn zieke vrouw naar een filmmaatschappij te gaan om een cowboy te spelen. Wanneer de arts hem naar zijn sociale situatie vroeg, haalde Matthieu de “stenengeschiedenis” aan: in 1972 had hij zagezegd toestemming gekregen van de politie om stenen op straat te leggen om de auto’s van zijn burens tegen te houden als reactie op het vele straatlawaai. Sindsdien had hij ruzie met deze burens. Verder verklaarde hij dat kinderen jonger dan tien jaar zijn grote vrienden waren. Hij beweerde er veel “geholpen” te hebben en dat hij hen regelmatig snoep gaf. Zijn filosofie was dan ook: “Er moet iemand verstand hebben van goed te zijn op de wereld. Wij zijn één familie die elkaar moet helpen en bijstaan”. Ten slotte beweerde Matthieu dat hij tijdens de oorlog ooit kolen wilde stelen van de Duitsers. Bij deze poging viel hij van de trein, waarop hij heel stil bleef liggen en er tweeëntwintig wagons over hem heen zijn gereden.¹⁷⁷ Dokter Cosyns concludeerde dan ook: “[...] uit de bloemlezing van zijn gedachteninhoud kan worden besloten dat Matthieu aan ernstig contactverlies met de dagelijkse realiteit lijdt en zijn geestestoestand psychotisch is te noemen”.¹⁷⁸

Jozef en Matthieu werden duidelijk meer gehoord door de aangestelde artsen dan de betrokkenen in de andere dossiers, maar dit betekende nog steeds niet dat ze ook effectief inspraak hadden in het ontoerekeningsvatbaarheidsvraagstuk. Het gebruik van anamnese als bewijslast voor ontoerekeningsvatbaarheid wees eerder op een verschuiving van de manier waarop artsen psychiatrische diagnoses stelden dan op een groter wordend bewustzijn van het gebrek aan inspraak van de betrokkene.

1.1.4 Schuldinzicht

Het eerste onderdeel van elk onderzocht psychiatrisch deskundigenverslag was een uiteenzetting van de feiten. In alle gevallen verstreekte de onderzoeksrechter deze informatie door de door hem aangestelde psychiater te voorzien van de verklaring van de beschuldigde. In twintig gevallen nam de psychiater – naast een korte beschrijving van de feiten – hieruit over of de betrokkene de feiten

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

¹⁷⁸ Ibidem.

bekende en of hij zichzelf schuldig achtte. In zeventien casussen hiervan ontkenden de beschuldigen de feiten niet, maar slechts in drie gevallen vonden ze zichzelf ook effectief schuldig.¹⁷⁹ De andere veertien betichten hadden allen een excuus waarom de feiten waren gebeurd.¹⁸⁰ In drie gevallen ontkenden de betrokkenen de feiten.¹⁸¹ In dit hoofdstuk onderzoek ik of de arts dieper inging op het (gebrek aan) schuldbesef van de betrokkene en of dit meespeelde in zijn oordeel.

In bijna alle gevallen waarin de psychiater informatie overnam over het schuldbesef van de betrokkene, sprak de psychiater over hem in de derde persoon. Slechts in drie gevallen citeerde de arts de beschuldigde, namelijk in de zaken van Albert, Michel en Matthieu. Albert en Michel werden in 1970 beiden onderzocht door dokter Van Den Bosch, zij het in opdracht van een andere onderzoeksrechter.¹⁸² Albert stond terecht voor herhaaldelijke zedenfeiten met geweld op een minderjarige. Hierover verklaarde hij dat de eerste keer dat het gebeurde, het meisje zonder slipje uit de emmer was gekropen en op zijn schoot was komen zitten om te leren lezen. Ze had haar benen opengedaan en Albert had een vinger in haar geslacht gestoken. Daarnaast zei hij: “ik heb inderdaad gevraagd om niets tegen haar moeder te zeggen, maar heb haar niet bedreigd. De drie kleintjes zijn echte duivels. De ene bedenkt de bedreigingen. Ze zegt zelfs dat ik het een aantal jaren heb gedaan. Ik heb spijt van mijn daden en ga nooit meer op kinderen passen”.¹⁸³

Michel stond terecht voor de verkrachting van zijn dochter, voor zedenschennis met bedreigingen en geweld op een minderjarige, en voor publieke zedenschennis in het bijzijn van een kind. Hierover verklaarde hij:

“De eerste feiten op mijn dochter gebeurden tijdens mei 1965 [sic], op het moment dat ik verzorgd werd voor een nerveuze depressie. Ik kon niet slapen en ben uiteindelijk 's nachts bij mijn dochter gaan liggen en de eerste aanrakingen waren ik die mijn geslacht tegen haar geslachtsdelen wreef zonder haar te proberen penetreren. Deze feiten duurden maar een paar weken en zijn daarna compleet gestopt. Mijn dochter slaapt nu in hetzelfde bed als haar nicht. Ik weet niet of deze

¹⁷⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1240, G.T.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 406, C.F.; Dossier 256, S.C.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 423, D.A.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 628, P.M.

¹⁸⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1240, G.T.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 406, C.F.; Dossier 256, S.C.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 1267, V.M.

¹⁸¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 638, P.M.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 161, V.R

¹⁸² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1267, V.M.; Dossier 628, P.M.

¹⁸³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1267, V.M.

laatste weet wat er is gebeurd. Ik heb mijn dochter nooit geforceerd of bedreigt [sic] om de aanrakingen te kunnen doen, niet meer dan bij het nichtje toen de feiten op haar later gebeurden. Alles gebeurde toen mijn vrouw sliep. Na onze verhuis kreeg ik opnieuw een depressie en ik kreeg opnieuw seksuele relaties met mijn dochter. Het is in deze episode dat ik het nichtje dat altijd bij mijn dochter in bed slaapt, heb aangeraakt. Ik heb met haar nooit seksuele relaties gehad omdat het met mijn geslacht tussen haar benen wrijven volstond voor mij. De feiten met de nicht zijn 4 of 5 keer gebeurd van maximum eind 1968 tot begin 1969. Mijn seksuele daden met mijn dochter werden steeds minder toen, met de laatste daterend van eind augustus”.¹⁸⁴

Dokter Cosyns had naast de gedachteninhoud ook aandacht voor de visie van Matthieu op zijn inbeschuldigingstelling. Matthieu verklaarde aan de onderzoeksrechter zijn versie van de feiten:

“Ik ben onschuldig. Ik heb de kinderen chocolade gegeven en ze mochten het thuis niet zeggen omdat de ouders het zouden hebben afgenomen. Het zijn slechte mensen. Het meisje heeft bij de fiets haar broek uitgedaan en mij gekust en ik heb ze naar huis gestuurd. Ze kwam thuis met 3 flessen tafelolie, 3 pakken goede boter en 1 fles cognac, ik kan haar dat niet geven als arme mens. De Maréchal zegt dat ze 500 frank had, maar ik heb haar er maar 5 gegeven. Ik ben niet zo zot om mijn geld te geven. Haar advocaat zei dat ik een gevaar was voor de samenleving, maar dat is een grote leugen.”¹⁸⁵

Dit waren de enige drie keren dat betrokkenen direct aan het woord kwamen, zonder de tussenkomst van een arts of onderzoeksrechter die hun woorden in de derde persoon plaatsten. Nochtans gebruikte dokter Van Den Bosch de verklaringen van Albert en Michel niet in de medico-legale besprekingen van hun gevallen.¹⁸⁶ Hij vond ze wellicht niet belangrijk genoeg om op te nemen in het verslag. Toch kan ik niet met zekerheid zeggen dat de arts er absoluut geen rekening mee hield. Mensen hebben altijd gevoelens en het kon zijn dat de woorden van Albert en Michel wel indruk maakte op de arts, maar de ‘wetenschappelijkheid’ van de deskundigenverslagen het niet toelieten dat hij ze incorporeerde.

¹⁸⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 628, P.M.

¹⁸⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

¹⁸⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1267, V.M.; Dossier 628, P.M.

In het geval van Matthieu speelden zijn woorden wel een rol, maar enkel in het wetenschappelijk kader van de rapporten. Dokter Cosyns zag Matthieus visie op de feiten als bewijs voor een “ernstig contactverlies met de dagelijkse realiteit”.¹⁸⁷ In twee andere gevallen maakten de artsen eveneens melding van het schuldbesef van de betrokkene: bij Arthur in 1965, en bij Koen in 1971, hoewel hun verklaringen door de onderzoeksrechter in de derde persoon werden neergeschreven.¹⁸⁸ In geen van deze casussen was het gebrek aan schuldbesef echter een doorslaggevende factor zoals dat bij Matthieu het geval was. Dokter Van Den Bosch gebruikte in het geval van Arthur, die ontkende dat hij een vriendinnetje van zijn dochter aangerand had, zelfs de visie van de betrokkene op feiten waarvoor hij niet terechtstond. Tijdens de ondervraging had Arthur namelijk feiten uit 1951 bekend. Hierdoor mocht volgens de arts aangenomen worden dat hij zekere pedofiele neigingen had, een van de argumenten waarop hij zijn oordeel liet steunen.¹⁸⁹

In de casus van Koen haalde de aangestelde psychiater, dokter Vermeire, bij zijn medico-legale bespreking van het geval het waanidee van Koen aan dat hijzelf het slachtoffer was. Koen stond terecht voor de verkrachting van zijn dochter gedurende twee jaar. Het meisje was op het moment van het onderzoek tevens zwanger. Hij verklaarde dat zij eigenlijk de schuldige was. Ze had hem als eerste gevraagd om “zijne zot” te zien en was volgens hem ontevreden wanneer zijn erectie niet groot genoeg was. Ze zou hem eveneens meermaals de vraag “hebt ge nu een plastieken of een loden?” gesteld hebben.¹⁹⁰ Daarnaast wees de arts er ook op dat Koens moreel oordeel rudimentair en zijn pedagogische mogelijkheden laag waren. Koen bloosde niet voor de betrekkingen met zijn dochter en verklaarde dat hij haar er nooit iets voor gegeven zou hebben want ze zou het volgens hem “met iemand anders kunnen doen hebben voor een paar kousen”.¹⁹¹

Hoewel sommige artsen betrokkenen dus direct aan het woord lieten in hun betoog over de feiten, kunnen we opnieuw niet spreken over invloed. Of ze over enig schuldbesef beschikten, speelde geen rol in de ontoerekeningsvatbaarheidsverklaring door de arts. Daarnaast was het opnieuw aan de artsen om hen aan het woord te laten en hadden die ook de keus of ze al dan niet belang hechten aan wat de betrokkene te vertellen had.

¹⁸⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

¹⁸⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R; Dossier 1529, M.J.

¹⁸⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R

¹⁹⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R

¹⁹¹ Ibidem.

1.1.5 De ervaring van de betrokkene

Hierboven toonde ik aan dat de arts de doorslaggevende stem had in de diagnose van de betrokkene en in alle onderzochte gevallen dus ook zijn internering, aangezien de rechter het oordeel van de arts volgde. Hoewel hij gebonden was aan de vormelijke structuur van het psychiatrisch deskundigenrapport, kon hij zelf bepalen aan welke factoren hij overtuigingskracht toeschreef. Zijn oordeel zorgde tevens voor de verdere marginalisering van de betrokkene: hij of zij was nu niet enkel een seksuele delinquent, maar kreeg ook het label van psychisch gestoord en een gevaar voor zichzelf en de maatschappij. Verder toonden de voorgaande deelhoofdstukken ook aan dat de structuur van het rapport ervoor zorgde dat familie en/of de betrokkene gegarandeerd gehoord werden, al gaf de arts niet per se aandacht aan hun input. Dit zorgde er echter wel voor dat ik voor dit hoofdstuk materiaal had om de ervaring van de betrokkene van het psychiatrisch onderzoek te bekijken.

In de gebruikte psychiatrisch rapporten was de arts altijd aan het woord. Hij besliste wat hij al dan niet opnam in zijn deskundigenrapport en in welke mate hij de betrokkene zelf aan bod liet komen. Dit wilde echter niet zeggen dat we niets over de ervaring van de betichte te weten konden komen. Hierboven toonde ik al aan dat er slechts weinig agency was weggelegd voor de betrokkenen. In dit deelhoofdstuk ga ik dieper in op hun ervaring van de periode waarin de psychiatrische onderzoeken plaatsvonden, namelijk de voorhechtenis.

Allereerst wil ik twee *disclaimers* maken: ten eerste was elke geïnterneerde een individu en ervoer hij of zij de onderzoeken en voorhechtenis op een andere manier. Het is dus niet mijn bedoeling om de onderzochte betrokkenen in bepaalde kaders of patronen te duwen. Desondanks kwam ik wel tot de constatacie dat de geselecteerde onderzoeksobjecten soms dezelfde emoties vertoonden, hoewel ik mij in wat volgt voornamelijk op de verschillen toeleeg. Ten tweede leent niet elke casus zich evengoed voor dit onderzoek. In sommige dossiers liet de arts de betrokkene nu eenmaal meer aan het woord dan in andere. De bronnenselectie voor dit deel van het onderzoek gebeurde dan ook op basis van de mate waarin de betrokkene aan bod kwam en of ik dit als voldoende zag om een studie op te baseren. Uiteindelijk koos ik zeven dossiers: twee uit de jaren vijftig, twee uit de jaren zestig en drie uit de jaren zeventig. Het betrof – in chronologische volgorde – de dossiers van Roger, Martha, Klaas, Arthur, Matthieu, Jozef en Michel.¹⁹²

Klaas, Arthur en Matthieu beweerden alle drie dat ze onschuldig waren of zagen zichzelf niet als dader.¹⁹³ Het leek erop dat ze dan ook niet goed snaptten waarom ze precies waren opgenomen in de psychiatrische annex van de gevangenis van Vorst en waarom ze aan psychiatrische onderzoeken

¹⁹² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 1275, K.E.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1499, K.A.

¹⁹³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 1499, K.A.

werden onderworpen. Toch ervoeren ze deze periode niet op dezelfde manier. Klaas was misnoegd over zijn vrijheidsberoving volgens dokter Van Den Bosch, waardoor hij weigerde mee te werken aan het opgelegde onderzoek. Zijn antwoorden tijdens het onderzoek waren dan ook kort en nors en in de gevangenis bleef hij passief en hield hij zich afzijdig.¹⁹⁴ Klaas ervoer deze periode blijkbaar als iets onrechtvaardigs, hoewel hij de feiten niet ontkende. Hij begreep wellicht niet waarom hij gestraft diende te worden voor zijn daden, die volgens hem “reeds ruimen tijd gebeurd zijn”.¹⁹⁵

Arthur voelde zichzelf eveneens het slachtoffer van de situatie. Hij had volgens dokter Van Den Bosch een lusteloos voorkomen en drukte zich traag en kleurloos uit met behulp van zijn karige woordenschat. Hoewel hij wel bereidwillig was om mee te werken aan het onderzoek en de vragen min of meer gepast beantwoordde, vermeldde de arts dat Arthur veel zeurde over de wederwaardigheden die hij doormaakte.¹⁹⁶ Arthur ervoer het onderzoek en de opsluiting waarschijnlijk als onrechtvaardig en vond dat hij onterecht van zijn vrijheid was beroofd, aangezien hij zichzelf onschuldig achtte.¹⁹⁷ Matthieu ontkende de feiten waarvoor hij terechtstond evenzeer, maar niets wijst erop dat hij zijn voorhechtenis en de onderzoeken als onrechtvaardig ervoer.¹⁹⁸ Integendeel, hij leek er geen moeite mee te hebben om de arts een overvloed aan details over zijn leven en gedachten te vertellen. Dit in combinatie met de diagnose van de arts – Matthieu had ernstig contactverlies met de dagelijkse realiteit – toont dat ook hij volgens de visie van de psychiater niet besepte waarom hij opgesloten werd, maar was hier anders dan Klaas en Arthur niet verontwaardigd over.¹⁹⁹ Hij besepte blijkbaar de ernst van de situatie niet en ervoer deze periode dan wellicht ook niet als bepalend voor de komende jaren van zijn leven.

Martha, daarentegen, lijkt zeer goed beseft te hebben wat haar daden en diagnose voor gevolgen zouden hebben. Ze was volgens dokter Van Den Bosch zenuwachtig tijdens het onderzoek, waarbij ze veel praatte, maar op een onbedachte en onbezonnen manier. Hierbij haalde ze aan dat ze de feiten betreurde omdat ze erdoor van haar vrijheid was beroofd en mogelijks haar job als schoonmaakster zou verliezen.²⁰⁰ Ze ervoer haar opsluiting waarschijnlijk niet als onrechtvaardig, maar als gevolg van haar daden. Ook Jozef besepte dat de beschuldigingen tegen hem gevolgen zouden hebben voor de rest van zijn leven. Aan dokter Van de Mosselaer verklaarde hij dat hij zich gestigmatiseerd voelde door het gebeuren en uit brieven die hij schreef tijdens zijn opsluiting in de militaire gevangenis kwam volgens de arts een “haast kinderlijk uitdrukken van schuld- en

¹⁹⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 389, V.B.R.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

¹⁹⁹ Ibidem, VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.; Dossier 389, V.B.R.

²⁰⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.

spijtgevoelens” naar voor. Hij werkte wel mee aan het onderzoek, maar “onderging eerder fatalistisch de opgelopen juridische gevolgen van zijn delict en meende voorgoed aan de asociale kant van de maatschappij te staan”.²⁰¹ Jozef ervoer het diagnoseproces blijkbaar als iets waar hijzelf niets aan kon doen, maar had wel angst voor de gevolgen ervan, namelijk marginalisering.

Roger en Michel maakten beiden een gedeprimeerde indruk op de aangestelde artsen.²⁰² Volgens dokter Massion-Veniory was Rogers depressieve staat te wijten aan “zijn zorgen om zijn gedrag uit het verleden, door het denken aan zijn zoon en zijn niet-bezig zijn in zijn cel”.²⁰³ Het depressieve gedrag ontwikkelde zich bij Roger dus tijdens de voorhechtenis. Hij ervoer deze periode wellicht als iets verschrikkelijks, maar de beslissing daarom nog niet als onrechtvaardig. Hij besepte waarschijnlijk dat zijn daden verkeerd waren en dat hij hiervoor gestraft diende te worden, al had hij geen spijt van het misbruik van zijn dochter. Hij werkte dan ook mee aan het onderzoek van de arts.²⁰⁴ De voorhechtenis zorgde ook bij Michel voor versterkte depressieve gevoelens. Bij hem waren ze zelfs zodanig sterk dat hij na een onderzoek van de dokter-antropoloog in de gevangenis meteen werd overgebracht naar de psychiatrische annex om zelfmoord te voorkomen. Daarnaast begreep hij dat hij zijn zoon niet meer zou terugzien, wat hem angstig maakte.²⁰⁵ Michel besepte dus welke gevolgen zijn daden zouden hebben, waardoor hij het leven niet meer zag zitten. Hij ervoer de voorhechtenis dan wellicht ook als een pikzwarte periode, hoewel niet onrechtvaardig.

De zeven onderzochte betrokkenen ervoeren hun periode in voorhechtenis en de psychiatrische onderzoeken dus op een compleet andere manier. Dit was voornamelijk afhankelijk van twee zaken: het besef van de gevolgen en het schuldbesef. Het besef van de gevolgen zorgde ervoor dat de betrokkenen zich depressiever en angstiger gingen voelen voor wat zou komen. Zij ervoeren de situatie als noodlottig terwijl de betrokkenen die de gevolgen niet beseften dit niet deden. Zo beleefde Matthieu, die niet besepte wat er aan de hand was aangezien hij alle banden met de realiteit was verloren als gevolg van zijn aandoening, de periode als het minst negatief van alle onderzochte betrokkenen. Daarnaast speelde ook het schuldbesef een rol. Arthur en Klaas beseften zeer goed wat hen boven het hoofd hing, maar vonden niet dat ze het verdienden. Zij ervoeren de situatie dan ook als onrechtvaardig en vonden niet dat ze goed behandeld werden.

In dit hoofdstuk toonde ik aan dat de door de onderzoeksrechter aangestelde psychiaters overduidelijk de doorslaggevende rol speelden in het stellen van de diagnose. Zij waren echter wel gebonden aan

²⁰¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

²⁰² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.; Dossier 628, P.M.

²⁰³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

²⁰⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

²⁰⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 628, P.M.

de structuur van het deskundigenrapport. Deze vorm dwong tot een onderzoek, een theoretisch denkkader en een taal waar de artsen zelf eigenlijk niet meer in geloofden. Zo hadden ze tot in de jaren zeventig aandacht voor fysieke degeneratieve kenmerken, maar hechtten hier naar mate de tijd vorderde steeds minder belang aan bij het vormen van hun conclusie. De structuur van het verslag zorgde er evenwel voor dat de artsen naar de betrokkenen en hun familie moest luisteren omdat het een beschrijving van het familiaal verleden vereiste. Dit konden de artsen enkel achterhalen door het betrekken van derden. Of ze ook effectief invloed hadden op de diagnose was opnieuw afhankelijk van de arts, die kon kiezen waarop hij zijn bevindingen liet steunen. Zeker de betrokkenen zelf waren vaak pas een laatste keus of dienden enkel om hiaten in het verhaal van familieleden, echtgenotes of voorgaande dossiers in te vullen. Familie en echtgenotes konden wel soms een doorslaggevende rol spelen wanneer er zich geen andere bronnen aandienen en de arts hun informatie belangrijk genoeg vond om een oordeel op te kunnen baseren.

Ik ondervond eveneens dat hedendaagse kritieken op de diagnosticering niet gevormd werden in de jaren dertig tot tachtig, hoewel de problemen wel al aanwezig waren. De belangrijkste kritiek was die op het tekort aan wettelijk bepaalde richtlijnen, waaraan de arts zijn vrijheid te danken heeft. Hierdoor hing in de jaren dertig al veel af van zijn persoon en waar hij nadruk op legde, zo ook in input van de betrokkene en zijn of haar familie. Deze 'willekeur' had echter geen grote invloed op de ervaring van de betrokkenen, die meer afhing van het besef van de gevolgen en het schuldbesef van de betrokkene zelf.

2. Tijd in de instelling

“It is easy to take liberty for granted, when you have never had it taken from you.”

- Dick Cheney²⁰⁶

De psychiatrische deskundigenverslagen die ik in het vorige hoofdstuk presenteerde, gaven de rechter in alle onderzochte gevallen de nodige onderbouw om de betichten te laten interneren “in een van de door de Regering daartoe bestemde ingerichte bijzondere gestichten”.²⁰⁷ In de praktijk betekende dit dat de geïnterneerden vanaf het moment van het vonnis onder de bevoegdheden van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst vielen. Diane Staelens toonde in haar masterscriptie *De Vergeetput van Justitie* al aan dat dit orgaan in de praktijk door een gebrek aan tijd en middelen niet goed kon functioneren. De magistraten die in de Commissie zetelden, hadden hierbuiten nog een ander beroep. Zij kregen na hun dagtaken nog honderden interneringsdossiers te verwerken, waardoor ze gedwongen waren beslissingen te nemen inzake het lot van de betrokkenen op basis van een geringe dossierkennis. Officieel was hun taak om de maatschappij te beschermen en de geïnterneerde te onderwerpen aan een wetenschappelijk georganiseerde behandeling.²⁰⁸ In de praktijk bestond deze taak uit een aantal specifieke bevoegdheden. Allereerst hoorden de magistraten na het vonnis een instelling aan te wijzen waar de betrokkene zou worden behandeld. Wanneer deze instelling om welke reden dan ook niet voldeed, was het aan de Commissie om te oordelen of een eventuele overplaatsing aan de orde was en zo ja, waarheen. Ten derde kon enkel zij beslissen over eventuele halve vrijheid of een voorwaardelijke invrijheidstelling van de geïnterneerden. Wanneer ze dit toekende, stond het orgaan eveneens in voor de opvolging van de betrokkenen. Tot slot viel ook de toekenning van definitieve vrijlating onder haar bevoegdheden.²⁰⁹

In dit hoofdstuk behandel ik de tijd die de betrokkenen in de door de Commissie aangewezen instellingen doorbrachten. De Commissie nam dan misschien wel wettelijk de eindbeslissing, door het tekort aan tijd en middelen kregen andere actoren ook iets in de pap te brokken. Staelens onderzocht al de rol van de psychiater en de sociaal assistent, maar ging hierbij niet dieper in op het gewicht van hun adviezen bij de beslissing van de Commissie over overplaatsingen en voorwaardelijke invrijheidstellingen. Daarnaast bleven de betrokkene, de familie en de directeur van de instelling grotendeel buiten beschouwing in dat deel van haar onderzoek.²¹⁰ Deze hiaten zal ik trachten op te vullen in het eerste deel van dit hoofdstuk, waarin ik onderzoek wie precies een stem had bij de grote

²⁰⁶ ‘Dick Cheney Quotes’, *Goodreads* (<https://www.goodreads.com/quotes/721801-it-is-easy-to-take-liberty-for-granted-when-you>). Geraadpleegd op 7 augustus 2019.

²⁰⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.

²⁰⁸ D. STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 116-117.

²⁰⁹ Art. 14, 15, 18, 20, 21, 29 WBM.

²¹⁰ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 71-73; 95-102.

beslissing die het leven van de betrokkenen in deze fase bepaalde, namelijk de vrijlating op proef. In het tweede deel van het hoofdstuk bespreek ik welke actoren het dagelijkse leven van de geïnterneerden in de instellingen bepaalden en hoe de betrokkenen dit leven ervoeren.

2.1 De weg naar voorwaardelijke vrijheid

De tijd in de instelling was zeer onzeker voor de geïnterneerden, zeker na de wetsverandering van 1964, toen interneringsperioden niet langer vijf of tien jaar omvatten, maar van onbepaalde duur werden.²¹¹ Elke zes maanden konden de betrokkenen een aanvraag indienen om voor de Commissie te verschijnen, waar dan een beslissing over hun verdere lot genomen werd: behoud in de instelling, overplaatsing of invrijheidsstelling op proef. Bij deze laatste beslissing konden de geïnterneerden hun plek in de maatschappij weer opnemen, zij het onder voorwaarden. Deze voorwaarden bestonden meestal uit regelmatige psychiatrische onderzoeken, de onderwerping aan een voogd, een verbod op alcoholische dranken, vast werk en de eis dat de betrokkene geen nieuwe feiten pleegde.

In dit hoofdstuk onderzoek ik hoe een geïnterneerde nu precies deze voorwaardelijke vrijheid kon bekomen en wie hier een stem in had. Hierbij komen allereerst de aanvragen aan bod. Wie kon een aanvraag in naam van de betrokkene doen en wiens aanvragen hadden het meeste effect? Hierbij heb ik ook aandacht voor de argumenten van de familie, van buitenstaanders zoals priesters en burgemeesters en van de betrokkene zelf. Het gaat hier uitsluitend om niet-specialisten, daar enkel van hen aanvragen te vinden waren. Daarna richt ik mijn aandacht op de officiële adviezen waarop de Commissie haar oordeel kon baseren. Wie was gemachtigd om zo'n advies te verstrekken en naar welke adviezen luisterde de Commissie het vaakst? Ten slotte kijk ik hoe de Commissie omging met al deze aanvragen en adviezen en hoe zij deze gebruikte bij het nemen van de uiteindelijke beslissing.

2.1.1 Geachte Heer Voorzitter

In dit eerste deel focus ik mij op de schriftelijke aanvragen om voor de Commissie te mogen verschijnen om een vrijheid op proef te kunnen bekomen. Niet enkel de geïnterneerde zelf schreef de Commissie aan, ook zijn of haar familie en zelfs buitenstaanders grepen naar hun pen. Met buitenstaanders bedoel ik hier mensen wier eigen leven niet direct beïnvloed werd door de internering van de betrokkene. Het aantal aanvragen van de advocaten wordt in acht genomen. Voor de wetsverandering van 1964 was de tussenkomst van een advocaat niet verplicht, waardoor enkel de familie ervoor kon zorgen dat de betrokkene door een advocaat werd bijgestaan. Na de wetsverandering kreeg elke betrokkene die geen advocaat kon betalen er een pro deo toegewezen. Deze wetswijziging versterkte

²¹¹ *Commissie Internering voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij: eindverslag, 2000, 12-13.*

de rechtspositie van de betrokkene enigszins, maar de argumenten van de advocaat bleken, zoals Staelens aantoonde, allesbehalve doorslaggevend en in lijn te liggen met de argumenten die de betrokkenen zelf ook aanhaalden.²¹²

Hieronder onderzoek ik of de aanvragen van de bovengenoemde groepen enige invloed hadden op het mogen voorkomen van de betrokkene tijdens een zitting van de Commissie (iets wat officieel om de zes maanden mocht gebeuren) en of de argumenten die ze in hun schrijven aanhaalden invloed hadden op de beslissingen om de geïnterneerde vrij op proef te laten. Dit doe ik door de data van de verschillende aanvragen en argumenten te vergelijken met de data van de zittingen waarop de geïnterneerden voorwaardelijk vrijkwamen. Wanneer een zitting volgde op een aanvraag en van deze aanvraag melding werd gemaakt op de zitting, is het duidelijk dat ze een rol speelde bij de besluitvorming. Zo kan ik onderzoeken welke niet-specialist invloed uitoefende en met welk argument.

Niet alle dossiers bevatten aanvragen om voor de Commissie te verschijnen om voorwaardelijk vrij te komen: in slechts twee derden van de onderzochte gevallen deed de geïnterneerde of iemand anders een aanvraag. Toch werden drieëntwintig van de dertig betrokkenen op proef vrijgelaten. Een aanvraag leek dus geen vereiste om vervroegd vrij te komen. Dit was bijvoorbeeld het geval bij François en Martha, die beiden voorwaardelijk vrij konden komen, maar waar geen enkele aanvraag in het dossier te vinden is.²¹³ Ik sluit de mogelijkheid niet uit dat de aanvragen in deze dossiers verloren zijn gegaan gezien de staat waarin deze dossiers zich bevonden: veel documenten waren gescheurd en beide dossiers waren zeer dun.

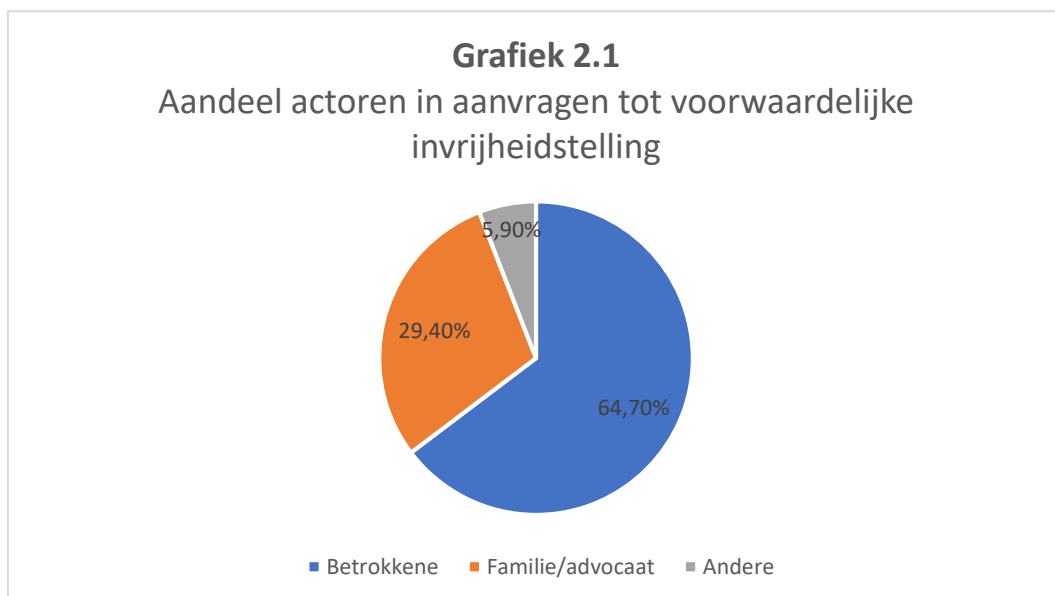
Omgekeerd leidden een of meerdere aanvragen niet gegarandeerd tot een voorlopige vrijlating. Zo werd Alfons na zijn vonnis in 1935 door de Commissie in de psychiatrische instelling van Doornik geplaatst, van waaruit hij het orgaan tweemaal zou aanschrijven met het verzoek om voor te komen en zijn voorwaardelijke vrijheid te verkrijgen. Hij had volgens zichzelf geen enkel ongemak veroorzaakt tijdens de internering en wilde hiermee aantonen dat hij dit ook kon in de maatschappij.²¹⁴ Nergens in het dossier is verder een spoor te vinden dat de Commissie Alfons hoorde op een zitting en het is dan ook waarschijnlijk dat de betrokkene zijn volledige interneringsperiode in Doornik verbleef, zonder voorwaardelijk vrij te komen.

²¹² STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 82-89.

²¹³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R; Dossier 345, V.W.K.

²¹⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.

In de meeste onderzochte gevallen kwamen de onderzochte wel degelijk vrij op proef, al was dit enkel bij Jozef na een eerste aanvraag. Alle anderen moesten minstens twee aanvragen sturen. Hoewel officieel enkel de betrokkene – rechtstreeks of via een advocaat – een verzoek kon indienen, hield dit derden niet tegen om eveneens een aanvraag te doen.²¹⁵ Grafiek 2.1 toont het aandeel dat verschillende actoren hadden in het totaal aantal aanvragen aan de Voorzitter. In totaal gaat het om 153 aanvragen in twintig dossiers. De aanvragen van de advocaat zijn in dit geval bij deze van de familie gerekend. De advocaat werkte namelijk in bijna alle gevallen in opdracht van de familie, maar ook wanneer deze pro deo aangeduid was, gebeurden zijn of haar aanvragen op hun verzoek. Ten slotte konden ook anderen een aanvraag doen om de voorwaardelijke vrijheid van de betrokkene te bekomen. Hieronder bespreek ik deze drie groepen, hun drijfveren en de argumentatie bij hun aanvragen, beginnend bij de betrokkene.

De betrokkene was duidelijk degene die over het algemeen de meeste aanvragen deed aan het adres van de Voorzitter. Officieel kon een aanvraag pas om de zes maanden gebeuren, maar dit hield sommige betrokkenen niet tegen om de Commissie te overstelpen met brieven. In de jaren zestig schreef Antoine maar liefst 17 brieven naar de Commissie over een periode van vier jaar.²¹⁶ In dertien gevallen was zijn verzoek slechts kort: hij vroeg enkel om voor de Commissie te verschijnen om zijn voorwaardelijke vrijheid te kunnen bekomen. In vier gevallen hoopte hij met wat extra argumentatie de Commissie te overtuigen. Hij haalde in deze brieven aan dat zijn vorige werkgever bereid was hem terug te nemen. Daarnaast wees hij ook op zijn goed gedrag in de instelling en beloofde hij plechtig

²¹⁵ Art. 14, 15, 18, 20, 21, 29 WBM.

²¹⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

dat zijn gedrag in de toekomst eveneens voorbeeldig zou zijn.²¹⁷ In het geval van voorbarige aanvragen kreeg de directeur van de instelling soms een brief opgestuurd door de secretaris van de Commissie met het verzoek de geïnterneerde erop te wijzen dat er minstens zes maanden verstreken moeten zijn tussen twee aanvragen.²¹⁸

De aanvragen tot voorwaardelijke vrijheid waren, net zoals de vier van Antoine, vaak onderbouwd met een veelvoud aan argumenten om de Commissie te overtuigen hun vrijlating op proef toe te staan. De meest gebruikte argumenten door de betrokkenen waren het vooruitzicht op werk buiten de instelling enerzijds en een klaagzang over het missen van vrijheid, gezin of familieleden anderzijds. Vooral dit tweede argument kon resulteren in lange brieven met uitgebreide beschrijvingen van het voormalige gezinsleven van de betrokkene. Zo schreef Maurice een zes pagina's lang verzoek aan de Voorzitter om terug te mogen keren naar het gezin dat thuis op hem wachtte. Hij verklaarde dat hij zijn kinderen goed grootbracht en voor allen een spaarboekje op de bank had. De oudste was ondertussen getrouwd en zou er volgens Maurice alles aan doen om hem vrij te krijgen. Ook over zijn echtgenote had Maurice niets dan lof. Zij had hem blijkbaar vergeven en hij zou er alles voor geven om deze "Aardse Engel" nog enkele jaren gelukkig te kunnen maken.²¹⁹

Het derde meest gebruikte argument door betrokkenen om hun vrijheid op proef te bekomen was hun goed gedrag in de instelling en de bewering dat ze genezen waren, al konden ze dit op geen enkele manier zelf bewijzen.²²⁰ Daarnaast haalden vier betrokkenen ook de grote armoede waarin hun gezin vervallen was aan. Georges, Oscar, Prosper en Antoine (tijdens zijn eerste internering in de jaren veertig) waren de enige kostwinner binnen hun gezin met jonge kinderen geweest en door hun internering hadden deze families moeite om rond te komen.²²¹ Verder bleven drie geïnterneerden vasthouden aan hun onschuld om op die manier aan de Commissie te bewijzen dat ze niet in de instelling thuishoorden. Gérard, Oscar en Arthur geloofden allen dat ze het slachtoffer waren geworden van het Belgisch gerecht en zaten er niet om verlegen de Commissie dit duidelijk te maken, al bleven allen zeer beleefd.²²² Zo probeerde Oscar in een vijf pagina's lange brief te betogen dat niet hij zijn twaalfjarige zus had verkracht, maar zijn schoonbroer. Hij beweerde dat hij er was ingeluisd door zijn oudere zus, die niet wilde dat haar man zijn vrijheid zou verliezen. Hierom had ze het

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.; Dossier 161, V.R.

²¹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 431, V.L.

²²⁰ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 121.

²²¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

²²² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.; Dossier 161, V.R.; Dossier 521, M.G.

slachtoffer verteld dat Oscar de schuldige was, iets wat het zwakzinnig meisje had geloofd en aan de politie verklaard.²²³

Verder stuurden veel geïnterneerden de voorzitter ook verzoeken zonder argumentatie, maar slechts vier gevallen deden dit uitsluitend. Bij onderzoek van de aanvragen komt een interessant patroon naar voren: hoe meer aanvragen de betrokkenen opstuurden, hoe minder beargumenteerd die waren na verloop van tijd. De zaak van Antoine is hier opnieuw een goed voorbeeld van: de vier aanvragen waarin hij de Commissie probeerde te overtuigen, waren de eerste vier die hij indiende. Daarna bleef de lengte van zijn brieven aan de voorzitter zeer beperkt.²²⁴ Verder valt het eveneens op dat geïnterneerden geneigd waren een aanvraag in te dienen wanneer er zich een wending had voorgedaan tijdens hun internering. Meestal ging het om een brief van hun voormalige werkgever die de betrokkene meedeelde dat hij of zij opnieuw in het bedrijf zou kunnen komen werken bij eventuele voorlopige vrijlating. Een andere wending kon zijn wanneer een familielid of een instelling bereid bleek om de betrokkene op te nemen. Ook dan schreven de betrokkenen gretig naar de voorzitter. In de meeste gevallen mocht dit echter niet baten: er is geen enkel verband te zien tussen de datum van de beargumenteerde brieven van betrokkenen en de data waarop geïnterneerden vervroegd vrij werden gelaten.

De geïnterneerden richtten zich niet enkel tot de voorzitter met hun aanvragen. De correspondentie van Oscar is hier het meest extreme voorbeeld van.²²⁵ Oscar werd in de jaren vijftig geïnterneerd nadat hij was beschuldigd van de verkrachting van zijn jongere zus. Naast acht brieven aan het adres van de voorzitter, richtte hij ook drie brieven aan de minister van Justitie. Hierin legde hij in respectievelijk drie, vijf en vier pagina's de penibele situatie van zijn gezin uit, lichtte hij zijn onschuld toe en vroeg de minister of hij ervoor kon zorgen dat de Commissie en het gerecht zijn zaak herbekeken.²²⁶ Toen zijn brieven – net zoals in alle andere zaken waarin de betrokkenen zich richtten tot de minister van Justitie – onbeantwoord bleven, schreef Oscar de Koning tweemaal aan. Ook in deze verzoeken tot vrijlating duidde hij op zijn onschuld en de “*misère*” van zijn familie.²²⁷ Oscar kon evenmin rekenen op een antwoord van de Koning aangezien zijn brieven Laken nooit bereikten. Zijn verzoeken werden, net zoals deze gericht aan de minister, overgemaakt aan de Commissie, waarna ze zonder enig gevolg in het dossier verdwenen.²²⁸ Ten einde raad richtte Oscar een brief aan God, waarin hij om vergiffenis smeekte voor de zonden die hij zijn echtgenote in het verleden had aangedaan; zonden waarover hij niemand ooit zou vertellen en die hij zou meenemen in het graf. Hij vroeg Hem

²²³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

²²⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

²²⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

ervoor te zorgen dat hij vrijkwam zodat hij zijn vrouw en kinderen uit de penibele situatie kon halen waarin zijn internering hen had gebracht.²²⁹ Het behoeft volgens mij geen verder betoog waarom ook deze brief onbeantwoord bleef. Ook in ander gevallen haalden de verzoeken tot voorwaardelijke vrijlating gericht naar iemand anders dan de voorzitter niets uit.

Naast de betrokkene zelf deed ook de familie vaak aanvragen om de vervroegde vrijlating van hun geliefde te bekomen. Dit aantal verzoeken stond in voor bijna 30% van het totaal (zie grafiek 2.1) en anders dan de aanvragen van de betrokkenen, waren deze altijd erg beargumenteerd. Het meest gebruikte argument was armoede: waar slechts vier betrokkenen dit probleem aankaartten, wezen dubbel zoveel families hierop.²³⁰ Het dossier van Luc leent zich hierbij zeer goed ter illustratie. Luc deed zelf maar liefst tien aanvragen om voor de Commissie te mogen verschijnen, waarbij hij bij de eerste vier vooral zijn goed gedrag in de instelling in de kijker zette. Hij repte met geen woord over zijn familie en de toestand waarin zij verkeerden. De twee brieven die zijn moeder adresseerde aan de voorzitter waren daarentegen doorspekt met voorbeelden van de problemen die zij en haar huidige man ervoeren door de internering van haar zoon. Beiden hadden namelijk een bejaarde leeftijd bereikt en konden niet langer werken. Ze waren dan ook aangewezen geweest op het loon van haar enige zoon. Sinds zijn internering konden ze hier niet meer van genieten, met als gevolg dat ze moeite kregen om hun huur te kunnen betalen. De moeder drong in haar schrijven dan ook aan op zijn vrijlating, zodat hij hen weer kon helpen in hun onderhoud te voorzien.²³¹ Deze brieven hadden in sommige gevallen wel een invloed op de Commissie. Hoewel de familie nooit kon rekenen op een antwoord, vroeg de Commissie in de gevallen van Luc, Oscar en Prosper de sociaal assistent naar aanleiding van hun brieven om een enquêteverslag van de thuissituatie te maken. Dit verslag kon de Commissie dan gebruiken bij het vellen van een oordeel tijdens de zitting.²³²

Het op één na meest gebruikte argument door de familie was het grote gemis van de geïnterneerde binnen het gezin. Hiermee wilden de familieleden inwerken op de gevoelens van de voorzitter. De moeder van Klaas noemde zichzelf “diep bedroefd”, de vader van Luc garandeerde dat hij zijn zoon zou opvolgen om opnieuw een goede burger van hem te maken, en de broer van Jacques verwees zelfs naar de gelukkige jeugd die hij samen met de betrokkene had gehad.²³³ De Commissie antwoordde evenmin op deze brieven en dit soort argumenten voegde niets toe aan de vraag of de

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 406, C.F.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

²³¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

²³² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

²³³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 389, V.B.R.

betrokkene nog een gevaar vormde voor de maatschappij. Ze hadden wellicht ook geen enkele invloed op de beslissing omtrent het al dan niet voorwaardelijk vrijlaten van een betrokkene. De Commissie haalde ze in elk geval nooit aan tijdens de zitting. Het kan natuurlijk mogelijk zijn dat ze in feite wel wat invloed hadden op de commissieleden, maar dat die vonden dat ze dit niet konden officialiseren in een verslag.

Verder probeerden de families van Jean, Koen en Oscar eveneens aan te tonen dat hun familielid onschuldig was.²³⁴ De familie van Jean schreef de voorzitter twee brieven, ondertekend door het hele gezin, waarin ze de feiten waarvoor hun zoon/broer geïnterneerd was, afschoven op zijn echtgenote. Zij stond blijkbaar gekend voor slecht gedrag in hun geboortestreek en was volgens de familie niet in staat haar gezin behoorlijk te verzorgen, noch christelijk op te voeden. Ze zette haar kinderen aan tot diefstal en stookte haar dochter op tegen haar vader zodat zij hem zou beschuldigen van misbruik. Hun zoon/broer was een geliefd en ongevaarlijk man en ze vroegen de voorzitter dan ook om zijn vrijlating.²³⁵ De vrouw van Koen ging zelfs nog een stapje verder dan de familie van Jean en probeerde de voorzitter in vier verschillende brieven te overtuigen van de slachtofferpositie van haar man. Hij zou verleid zijn door haar zestienjarige dochter, die al van kinds af aan niets dan moeilijkheden veroorzaakte. Koens echtgenote had haar dochter laten plaatsen tot haar eenentwintigste verjaardag en meende dat de omgeving nu veilig was voor haar man, opdat deze vrijgelaten zou kunnen worden.²³⁶ Dit soort argumenten kwam net als de emotionele argumenten niet naar voor tijdens de zittingen, wat erop wijst dat de Commissie ze wellicht naast zich neerlegde en in elk geval niet gebruikte als grondige redenen voor een voorwaardelijke vrijlating.

Zoals hierboven werd beargumenteerd, kon de argumentatie van de familie soms de beslissing om een geïnterneerde voorwaardelijk vrij te laten, beïnvloeden. De verzoeken zorgden er echter niet voor dat een betrokkene voor de Commissie kon verschijnen, aangezien de wet had vastgelegd dat enkel de betrokkene en de advocaat officieel een aanvraag kon indienen.²³⁷ De casus van Jacques was hier een opvallende uitzondering op: één brief van de broer was voldoende om de betrokkene te laten voorkomen en vrij op proef te laten onder zijn voogdij. De broer van Jacques was een invloedrijke luitenant die bang was dat de internering van een dicht familielid zijn reputatie zou schaden. Nadat de Commissie tweemaal oordeelde dat Jacques beter in de instelling bleef, was voor de luitenant de maat vol. Hij minimaliseerde Jacques' psychiatrische problemen en schreef de behandelende psychiater hierover aan. Hoewel deze laatste de broer niet volledig gelijk gaf, adviseerde hij uiteindelijk wel positief om de betrokkene vrij te laten op proef onder voogdij van de luitenant. Jacques kwam de

²³⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 423, D.A.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 521, M.G.

²³⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 423, D.A.

²³⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

²³⁷ Art. 14, 15, 18, 20, 21, 29 WBM.

volgende zitting voorwaardelijk vrij.²³⁸ In dit geval had de familie een zeer grote invloed op de vrijlating op proef van de betrokkene, maar het is belangrijk te onthouden dat dit uitzonderlijk was en wellicht het gevolg van de hoge sociale status van Jacques en zijn familie. Hij was namelijk de enige van de onderzochte geïnterneerden die uit een goeie familie kwam.

De broer van Jacques was niet de enige die derden aanschreef om te helpen bij de vrijlating onder voorwaarden van een familielid. Dit resulteerde in de gevallen van Victor en Antoine (tijdens zijn tweede interneringsperiode in de jaren zestig) tot aanvragen tot voorlopige vrijlating door buitenstaanders.²³⁹ In de dossiers van Georges en Prosper en in het eerste interneringsdossier van Antoine uit de jaren veertig, schreven derden zelfs uit eigen initiatief verzoeken naar de voorzitter.²⁴⁰ Al deze aanvragen samen maakten een kleine zes procent uit van het totaal aantal aanvragen (zie grafiek 2.1), en zijn dus niet te verwaarlozen. In totaal gaat het om negen brieven die allemaal van officiële instanties kwamen. In het geval van Georges schreef *La Centrale Justice*, die nota had genomen van de erbarmelijke situatie waarin de ouders van de betrokkene leefden sinds de internering van hun zoon, de voorzitter tweemaal aan met het verzoek de zaak van Georges nog eens te willen bekijken. Het orgaan drong aan op de vrijlating van de betrokkene en was bereid in te staan voor zijn opvolging.²⁴¹ De twee brieven dateren uit 1938. Georges werd echter pas op de zitting van 12 oktober 1942 vrijgelaten op proef, waardoor we veilig kunnen stellen dat deze aanvragen geen onmiddellijke invloed hadden op het besluit van de Commissie.²⁴²

Nu kunnen we ons vragen stellen bij de directe oorzakelijke link tussen de data van indiening van de aanvraag enerzijds en de beslissing van de Commissie anderzijds. In haar thesis toont Staelens aan dat er gemiddeld minder dan tien minuten stilgestaan werd bij een zaak op een zitting. Geïnterneerden verschenen volgens haar aan de lopende band en hun toekomst werd bepaald op zeer korte tijd.²⁴³ In combinatie met wat we weten over het gebrek aan tijd en middelen is het dus moeilijk voor te stellen dat de Commissie dusdanig op de hoogte was van elke zaak dat ze aanvragen tot vier jaar terug in rekening zouden brengen. Het lijkt er eerder op dat de commissie *ad hoc* besliste over het lot van de geïnterneerden.

In de gevallen van Victor, Prosper en Antoine in de jaren zestig was er evenmin een connectie te vinden tussen de data waarop buitenstaanders een brief schreven en de datum waarop de

²³⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.

²³⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.; Dossier 625, V.B.A.

²⁴⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 428, R.P.

²⁴¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

²⁴² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Processen-Verbaal van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, 12 oktober 1942.

²⁴³ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 118.

betrokkenen voorwaardelijk vrijkwamen.²⁴⁴ In deze gevallen schreven respectievelijk de kinderbescherming, de lokale priester en de directeur van de instelling waarin hij was geïnterneerd een aanvraag. Net zoals bij Georges was in het eerste geval van Antoine de armoede waarin het gezin verkeerde na zijn internering de grootste motivatie voor het schrijven van een buitenstaander. Hier was het de burgemeester die op eigen initiatief twee brieven naar de voorzitter stuurde. Volgens hem stond de betrokkene in zijn gemeente bekend om zijn goed gedag. De gemeenschap zou dan ook geen enkel bezwaar hebben tegen de terugkomst van Antoine, integendeel: bij voorwaardelijke vrijheid zou de betrokkene zijn gezin opnieuw kunnen onderhouden. De familie, bestaande uit de echtgenote en vier kleine kinderen, had namelijk de grootste moeite om de eindjes aan elkaar te knopen en was aangewezen op liefdadigheid. De burgemeester wilde met deze brief dan ook de vrijheid van de betrokkene bekomen.²⁴⁵

Zijn tweede brief verzond hij op 29 november 1947, precies acht maanden na de eerste. De inhoud van deze brief kwam in grote lijnen overeen met de vorige, maar in dit geval voegde de burgemeester eraan toe dat Antoine met zijn gezin in een klooster kon intrekken. De betrokkene zou er op het land werken en zijn vrouw zou hem bijstaan. Daarnaast zou het leven er afgezonderd zijn, wat voor de betrokkene van kapitaal belang was.²⁴⁶ Antoine kwam op 13 maart 1948 vrij onder voorwaarden. Een van deze voorwaarden was de verplichting in het klooster te verblijven onder voogdij van de abt, die maandelijks een verslag zou uitbrengen.²⁴⁷ De Commissie besliste dus tijdens de zitting na de aankomst van de tweede brief om Antoine voorwaardelijk vrij te laten in het klooster. De brief van de burgemeester – en vooral wat hij voor het gezin geregeld had – had wellicht een zeer grote invloed op het lot van de betrokkene, zowel bij het voorkomen als bij de invrijheidstelling.

Tot slot kunnen we drie zaken concluderen. Wettelijk gezien konden enkel de betrokkene zelf en zijn of haar advocaat invloed uitoefenen op het al dan niet voorkomen tijdens de zittingen. In alle onderzochte dossiers zorgden de betrokkenen er echter voor dat ze om het half jaar gehoord werden, waardoor invloed van anderen niet nodig was. Toch schreven ook familie en buitenstaanders aanvragen naar de voorzitter met het doel de betrokkene vervroegd vrij te krijgen. Deze aanvragen waren dan ook vaak zeer beargumenteerd, anders dan de aanvragen die de betrokkenen zelf stuurden. Afgaand op de verslagen van de Commissie, kunnen we concluderen dat de rechtvaardigingen van de

²⁴⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 1179, P.A.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 428, R.P.

²⁴⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Processen-Verbaal van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, 13 maart 1948; VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

betrokkenen in alle gevallen werden genegeerd door de Commissie bij de besluitvorming tijdens de zitting, of toch niet belangrijk genoeg werden geacht om op te nemen in de verslagen.

De familie kon in sommige gevallen wel een invloed hebben, voornamelijk wanneer het gezin in armoede was ondergedompeld door de internering. Niet alleen een hoge familiale sociale status kon de geïnterneerde dus helpen, zoals in het geval van Jacques, maar ook een extreem lage familiale sociale status had wellicht een positieve invloed op de kansen van de geïnterneerden om voorwaardelijk vrij te komen. De familie had dus meer in de pap te brokken dan enkel het aanstellen van een goede advocaat. Ten slotte werden de argumenten van buitenstaanders in de meeste gevallen niet gebruikt bij de beslissing van de Commissie, ook al werden ze aangebracht door officiële instanties als *La Centrale Justice*, tenzij deze buitenstaanders iets konden betekenen voor de betrokkene moest deze op proef vrijkomen. Het volgende deel van dit hoofdstuk zal de invloed van drie andere spelers onderzoeken: namelijk de directeur van de instelling, de behandelend psychiater en de sociaal assistent, die spelers die elk beroepshalve bij de procedure betrokken waren.

2.1.2 De specialisten

Ter voorbereiding van een zitting liet de Commissie van elke betrokkene die op dat moment gehoord zou worden een medisch verslag opstellen. Voor de dertig onderzochte betrokkenen betekende dit dus dat ze om het half jaar aan een grondige psychiatrische controle werden onderworpen. Deze verslagen bestonden uit vooropgestelde formulieren die de arts hoorde in te vullen. Vanaf de jaren vijftig voorzagen deze formulieren ook plaats voor de mening van de directeur, die zo tevens als tweede specialist werd beschouwd. Daarvoor en daarnaast gaf de directeur ook apart adviezen. Tot slot wilde de Commissie voor een zitting vaak ook over de reclasseringsmogelijkheden van de betrokkene geïnformeerd worden. Hiervoor schakelde het orgaan een sociaal assistent in, die moest uitzoeken of de geïnterneerde ergens terecht zou kunnen en of dit een geschikte plek voor hem of haar zou zijn. In dit hoofdstuk onderzoek ik welke argumenten deze drie actoren aanhaalden bij het vormen van een gunstig advies voor de Commissie en in welke mate de Commissie belang hechtte aan deze adviezen. Op deze manier kan ik te weten komen wie het verdere leven van de betrokkene beïnvloedde.

De meeste verslagen zijn afkomstig van de psychiater. Opmerkelijk is dat niet alle dossiers dit soort rapporten bevatten. Uiteraard zijn er geen terug te vinden in dossiers waarbij betrokkenen nooit voor de Commissie verschenen en hun volledige internering in een instelling doorbrachten. Daarnaast missen ook enkele dossiers van geïnterneerden die wel vrijgelaten werden op proef verslagen van een psychiater. Het gaat om zes van de vijfentwintig dossiers, namelijk die van Céleste, François, Martha,

Maurice, Michel en Albert.²⁴⁸ Wat de reden voor deze afwezigheid kan zijn, is niet duidelijk, maar het is aannemelijker dat deze verslagen gewoonweg niet zijn bewaard dan dat ze niet zouden zijn afgenomen. Omdat ik hier geen zekerheid over heb, besloot ik deze dossiers in dit deel van het hoofdstuk niet verder aan bod te laten. De overige negentien dossiers, die het bronnenmateriaal voor de rest van dit hoofdstuk zullen vormen, behoorden toe aan geïnterneerden die voorwaardelijk vrij kwamen én ten minste één medisch advies nalieten.²⁴⁹

In totaal bevatten deze negentien dossiers 63 medische rapporten die een advies gaven aan de Commissie. In 41 gevallen was dit advies negatief en in 22 gevallen positief. De formulieren zagen er telkens hetzelfde uit en varieerden amper doorheen de tijd. Het grootste verschil is dat vanaf de jaren vijftig de adviezen van de directeur van de instelling en die van de behandelende psychiater op hetzelfde formulier stonden, maar dit veranderde niets aan de vorm waaraan de psychiater gebonden was.²⁵⁰ Zo'n formulier bestond uit een aantal vragen waarop de arts een antwoord diende te geven. Allereerst moest de naam van de betrokkene worden ingevuld, samen met enkele persoonlijke gegevens zoals geboortedatum en -plaats, datum van de internering en de instelling waar hij of zij verbleef. Daarna vroeg het formulier naar het delict van de betrokkene, hoewel geïnterneerden in de praktijk geen delicten begaan hadden, maar enkel 'als misdadig omschreven feiten'.²⁵¹ Verder moest de diagnose gespecificeerd worden. Deze diagnoses corresponderden in alle gevallen met de diagnoses die de aangestelde wetsdokters hadden gesteld tijdens de medische deskundigenverslagen die de toerekeningsvatbaarheid van de betrokkene moesten vaststellen, maar dan in een verkorte versie. Zo concludeerde de wetsdokter in het geval van Alfons bijvoorbeeld het volgende: "*Tenant compte de tous les éléments de notre expertise, nous concluons que tout au moins la responsabilité pénale de [Alfons] est atténuée dans une très large mesure en raison d'un état grave de déséquilibre mental sénile*".²⁵² In het adviesrapport noteerde de arts als diagnose: "*déchéance mentale présénile*".²⁵³

Het volgende punt op het formulier was 'antecedenten'. Wat de artsen hieronder moesten verstaan, was niet verder gespecificeerd en allen interpreteerden het dan ook anders. Zo schreef de

²⁴⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 638, P.M.; Dossier 355, D.R.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 431, V.L.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1267, V.M.

²⁴⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

²⁵⁰ Zie bijlage 1.

²⁵¹ J. GOETHALS, *Abnormaal en Delinkwent*, 196.

²⁵² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.

²⁵³ *Ibidem*.

psychiater van Luc onder deze rubriek dat zijn patiënt vroeger al veroordeeld was voor slagen en verwondingen.²⁵⁴ In het formulier over Félix verwees de psychiater naar het alcoholverleden van zowel de betrokkene als zijn familie.²⁵⁵ De behandeld arts van Roger vatte het punt op als medische problemen die tijdens de internering al waren voorgevallen en verwees dan ook naar zijn vorige rapporten.²⁵⁶ De dokter van Prosper liet het veld gewoonweg leeg.²⁵⁷

Het volgende punt was “huidige mentale toestand”. Anders dan in het psychiatrisch deskundigenverslag dat ik in het eerste hoofdstuk behandelde, was dit verslag zeer beknopt. Op de plaats die het formulier voorzag, konden maximaal een paar regels neergeschreven worden en vaak gebruikten psychiaters de plaats die voorzien was voor antecedenten en de huidige fysieke toestand ook om hun bevindingen over de mentale toestand verder uit de doeken te doen. Toch bleven deze in alle gevallen kort en beschrijvend en ten allen tijden sterk aanleunend bij de diagnose die de wetsdokter had gesteld. Daarnaast gaven de artsen nooit uitleg over hoe ze aan hun resultaten kwamen. Mocht de Commissie zich voornamelijk baseren op deze rapporten, dan zou dit gebeuren op basis van blind vertrouwen, aangezien ze geen enkele mogelijkheid hadden om de basis van de diagnoses te begrijpen. Door de beknoptheid van de verslagen is het evenmin mogelijk om te achterhalen welke argumenten de artsen zelf als doorslaggevend beschouwden.

Verder hoorde de arts ook een korte beschrijving van de “huidige fysieke toestand” van de betrokkene, zijn gedrag in de instelling en de mogelijkheid tot reclassering te geven. Deze laatste twee zaken werden het meest van al verwaarloosd door de arts. Slechts 48 verslagen maakten nota van het gedrag in de instelling en 34 – iets meer dan de helft – van de mogelijkheid tot reclassering. Wanneer deze zaken wel aandacht kregen, was het vaak maar in één zin. Zo gaf de psychiater van Victor een gunstig advies met enkel de woorden:

“Blijft steeds dezelfde zwakzinnige.

Zijn gedrag en werkwijze blijven regelmatig.

Zijn ouders blijven aandringen op invrijheidsstelling.

Mijns inziens, indien dit milieu voldoende waarborgen schenkt, zou hij op proef kunnen vrijgesteld worden.”²⁵⁸

²⁵⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

²⁵⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

²⁵⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

²⁵⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 428, R.P.

²⁵⁸ Ibidem.

Verder was er geen verschil te zien tussen het invullen van bepaalde vooropgestelde criteria en een al dan niet gunstig advies. Artsen waren in de praktijk dus – net zoals dat het geval was tijdens het stellen van de diagnose – relatief vrij tijdens de interpretatie van hun bevindingen, al lag het kader waarin ze dit hoorden te doen opnieuw vast.

In vijftien gevallen volgde de Commissie het positieve advies van de artsen en lieten ze de betrokkene voorwaardelijk vrij.²⁵⁹ Een positief advies van de psychiater was echter geen garantie om op proef vrij te komen. In totaal schreven artsen tweeëntwintig positieve adviezen uit. De andere zeven leidden dus niet tot een voorwaardelijke vrijlating. Dit was onder andere het geval bij Oscar, wiens psychiater al twee rapporten met een gunstig advies had geschreven voor zittingen waar de Commissie uiteindelijk besloot de betrokkene langer in de instelling te laten blijven.²⁶⁰ Een positief advies was daarnaast ook geen vereiste om vervroegd vrij te komen: in de gevallen van Luc, Félix, Prosper en Koen liet de Commissie de betrokkene vrij op proef, hoewel de psychiaters in alle vier de gevallen om uiteenlopende redenen negatief adviseerden.²⁶¹ De psychiater van Luc vond het te vroeg om hem voorwaardelijk vrij te laten.²⁶² In het geval van Félix wilde zijn arts hem langer in de instelling houden omwille van zijn mentale toestand.²⁶³ Prosper werd beter nog wat langer opgesloten “ter intimidatie” en Koen had zijn arts gewoonweg niet overtuigd dat hij klaar was om vervroegd vrij te komen.²⁶⁴

We kunnen concluderen dat de Commissie wel rekening hield met de adviezen van de psychiater – anders dan met de argumenten die de betrokkenen en anderen aanhaalden bij een aanvraag om voor te komen – maar dat ze deze niet als doorslaggevend beschouwde. In meer dan de helft van de gevallen volgde het orgaan namelijk het advies van de arts.²⁶⁵ Het is echter belangrijk om deze bevinding te nuanceren. De psychiaters leken zeer goed te beseffen dat ze met hun beperkte rapporten de toekomst van de geïnterneerden mee konden bepalen en waren dan ook geneigd hun adviezen vaag te houden. De Commissie vroeg hen om te oordelen over het potentiële gevaar dat de

²⁵⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 862, G.J.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 1275, K.E.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

²⁶⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

²⁶¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 428, R.P.

²⁶² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

²⁶³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

²⁶⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 1529, M.J.; Dossier 428, R.P.

²⁶⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 862, G.J.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 1275, K.E.; Koen: Mertens Jozef; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

betrokkene nog vormde voor de maatschappij. Gedragwetenschappelijke studies hebben sindsdien echter aangetoond dat het onmogelijk is om te onderzoeken in welke mate een individu een bedreiging kan vormen voor zichzelf en zijn of haar omgeving.²⁶⁶ Hoewel er destijds nog maar weinig wetenschappelijke studies waren, lijkt het er toch op dat psychiaters zich hiervan bewust waren. Ze waren dan ook zeer voorzichtig om een gunstig advies te verlenen en deden dit meestal onder voorbehoud.

Dit voorbehoud kwam terug bij Gérard, Victor en Arthur.²⁶⁷ De artsen gaven in deze gevallen hun gunstig advies als het ware onder voorwaarden: Gérard mocht enkel vrijgelaten worden mits een strenge opvolging door de sociaal assistent.²⁶⁸ De psychiater van Victor wilde enkel gunstig adviseren als het milieu waarin zijn patiënt zou terechtkomen “voldoende waarborg” bood.²⁶⁹ Arthur zou verplicht moeten worden zijn medicatie verder te nemen voor de psychiater een gunstig advies gaf.²⁷⁰ De arts van Antoine ging tijdens de tweede internering van de betrokkene zelfs nog een stap verder dan enkel voorwaarden stellen: hij gaf een kort medisch verslagje over de mentale toestand van de geïnterneerde, maar gaf verder geen enkel advies. In plaats daarvan liet hij de beslissing expliciet aan de Commissie. Dit “advies” gaf hij tot driemaal toe, waarna hij toch vijf gunstige adviezen gaf om de betrokkene wel vrij te laten mits een goede voogdij en reklassering.²⁷¹ De vaagheid en voorwaarden van deze adviezen kunnen redenen zijn waarom ze vaak geen doorslaggevende rol speelden in de beslissing van de Commissie.

Naast de behandelende psychiater gaf ook de directeur van de instelling waarin de betrokkene verbleef een advies aan de Commissie voor die besliste een geïnterneerde al dan niet voorwaardelijk vrij te laten. Zoals eerder vermeld, werd zijn advies pas vanaf de jaren vijftig systematisch ingewonnen. Vanaf dat moment stond de directeur in voor de onderdelen “gedrag in de instelling” en “reklassering”. Dit is duidelijk te zien op de formulieren, die vanaf dan twee adviezen bevatten en met twee verschillende balpennen en in twee verschillende handschriften werden ingevuld. De enige zaak waarin de directeur officieel adviezen gaf voor de jaren vijftig, was de zaak van Antoine uit de jaren veertig. In dit geval was de directeur namelijk ook de behandelende psychiater. Hij vulde eenzelfde formulier in als de psychiaters in andere casussen in de jaren dertig en veertig, maar ondertekende dit met “de geneesheer-directeur”, in plaats van met “de geneesheer”.²⁷² Omdat de adviezen van de

²⁶⁶ H. PRINS, *Will they do it again? Risk assessment and management in criminal justice and psychiatry*, Londen en New York, 1999.

²⁶⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 161, V.R.

²⁶⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.

²⁶⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.

²⁷⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

²⁷¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

²⁷² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

directeur op hetzelfde formulier werden ingevuld als die van de psychiaters is het logisch dat ze enkel voorkwamen in dossiers die zo'n formulier bevatten. In totaal bevatten elf dossiers een of meerdere adviezen van de directeur.

Waar de psychiaters tot de jaren vijftig slechts weinig of geen aandacht schonken aan de mogelijkheid tot reclassering van de betrokkene en zijn of haar gedrag in de instelling, hechtten directeurs hier meer belang aan. Op deze manier probeerden ze wellicht iets toe te voegen aan het advies van de arts. De drie meest gebruikte argumenten voor een al dan niet gunstig advies waren dan ook het gedrag van de geïnterneerde in de instelling, de mogelijkheden dat hij of zij werk zou vinden en zijn of haar besef van de ernst van de gepleegde feiten. Zo voelde de directeur zich geneigd om Félix een negatief advies te geven omwille van de hoeveelheid tuchtverslagen die de betrokkene de laatste tijd had gekregen.²⁷³ Arthur en Paul konden beiden dan weer rekenen op een positief advies omdat zij zich niet alleen onberispelijk gedroegen tijdens hun internering, maar ook omdat beiden in het bezit waren van een certificaat van hun voormalige werkgever. Hierin beloofden de patronen dat de betrokkene weer bij hen aan de slag kon bij een eventuele vrijlating op proef.²⁷⁴

In bijna alle casussen sloot de directeur zich aan bij het advies van de arts. In het geval van Roger deed hij dit zelfs letterlijk: zonder verdere argumentatie concludeerde de directeur dat hij de psychiater volgde in zijn mening.²⁷⁵ Het dossier van Koen was de enige uitzondering hierop.²⁷⁶ De psychiater vond dat Koen een zeer onstabiel persoon leek en de betrokkene had hem dan ook niet kunnen overtuigen dat hij klaar was om op proef vrijgelaten te worden. De directeur daarentegen legde de nadruk op het feit dat de betrokkene eindelijk geen excuses meer zocht voor de zedenfeiten op zijn dochter, maar de volle verantwoordelijkheid nam. Hierom zou hij Koen een kans willen geven.²⁷⁷ Tijdens de zitting die volgde, besliste de Commissie om Koen voorwaardelijk vrij te laten.²⁷⁸ Het orgaan volgde dus het advies van de directeur en negeerde dat van de arts. Deze situatie was echter uitzonderlijk en over het algemeen lijkt het erop dat de Commissie de meningen van psychiater en directeur even hoog inschatte. Dezelfde opmerking als bij de adviezen van de psychiater moet hier worden gemaakt: de directeurs vonden het ook moeilijk om het gevaar in te schatten dat de betrokkene nog kon betekenen voor de maatschappij.²⁷⁹ De directeur in de zaak van Jean maakte deze boodschap zelfs letterlijk over aan de Commissie: hij stelde dat hij zich niet kon uitspreken over gevaarlijkheid. De geïnterneerde leefde in de instelling van Rekem namelijk in een gemeenschap die

²⁷³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

²⁷⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 256, S.C.; Dossier 161, V.R.

²⁷⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

²⁷⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

²⁷⁷ Ibidem.

²⁷⁸ Ibidem.

²⁷⁹ PRINS, *Will they do it again?*, 8-9.

zijn familiale omgeving of zelfs een normale maatschappij met vrouwen weinig benaderde. Hoewel Jeans gedrag er uitstekend was, kon de directeur niet voorspellen hoe hij zich buiten deze omgeving zou gedragen.²⁸⁰

Naast de psychiater en de directeur van de instelling, stelde in sommige gevallen ook de sociaal assistent een advies voor de Commissie op. Voor we de eventuele invloed van deze consulten verder bespreken, is het belangrijk even stil te staan bij het wettelijk kader met betrekking tot de rol en positie van de sociaal assistent in verband met interneringszaken. De wet van de jaren dertig voegde aan de tien psychiatrische annexen vier sociaal assistenten toe, maar liet het verder na om hun takenpakket vast te leggen.²⁸¹ In de praktijk hielden ze zich voornamelijk bezig met het afnemen van sociale enquêtes waardoor de strafbehandeling van de geïnterneerde kon worden geïndividualiseerd en zijn of haar maatschappelijke re-integratie voorbereid. Door het lage aantal aangestelde sociaal assistenten, waren deze enquêtes echter eerder uitzondering dan regel.²⁸² Buiten de interneringscontext raakte het beroep van sociaal assistent binnen een penitentiaire context steeds meer ingeburgerd, vooral na de oprichting van de Sociale Dienst van het Bestuur der Strafinrichtingen in de jaren dertig. Het takenpakket van de dienst bestond voornamelijk uit de reclassering van ontslagen delinquenten, maar het bureau kon ook instaan voor de voogdij van deze ex-veroordeelden.²⁸³ De steeds sterkere professionalisering van het beroep zorgde ervoor dat de wetsverandering van 1964 naast een psychiatrische voogdij nu ook een sociale voogdij verplichtte.²⁸⁴

Als we de literatuur volgen, zouden er voor 1964 slechts onregelmatig sociale enquêteverslagen met adviezen voor de Commissie opgesteld moeten zijn en zou deze verrichting steeds systematischer aangepakt moeten worden na de wetsverandering. Een eerste blik op de bronnen wijst echter al uit dat deze theorie niet correspondeerde met de praktijk. In slechts elf dossiers waren enquêteverslagen terug te vinden. Zes dateerden van vóór de herziening van de juridische context en vijf dateerden van erna.²⁸⁵ Het disfunctioneren van de interneringsmaatregel liet

²⁸⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 423, D.A.

²⁸¹ DEPREEUW, 'De ontwikkeling van de forensische psychiatrische zorg in België', 350; CASSELMAN e.a., *Internering*, 15.

²⁸² H. RAVAU, *De reclassering van geïnterneerden*, onuitgegeven meesterproef, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid: Criminologische Wetenschappen, 1988, 45; J.W. FOKKENS, 'Doelstellingen van de reclassering', *Delict en Delinquent*, 1 (1975), 79-81.

²⁸³ L. JANNSENS, *De nazorg van op proef vrijgestelde geïnterneerden*, Onuitgegeven Masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid: Criminologische Wetenschappen, 1982, 11; B. JACOBS-COENEN, 'De sociale dienst van het Bestuur Strafinrichtingen en de strafrechtsbedeling', *Panopticon*, 3 (1981), 188-193.

²⁸⁴ *Commissie Internering voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij: eindverslag*, 2000, 12-13.

²⁸⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 1017, S.C.; Dossier 256, S.C.; Dossier 389, V.B.R.; VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.; Dossier 161, V.R; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.

zich hier opnieuw voelen. Er is echter wel een duidelijk verschil te zien in de vorm van de maatschappelijke verslagen voor en na 1964: waar de sociaal assistent deze eerst gewoon in briefvorm aan de Commissie overmaakte, was er later een vooropgesteld formulier.²⁸⁶ Dit sociaal formulier legde de sociaal assistent echter veel minder restricties op dan het psychiatrisch formulier dat deed aan de arts. De verplichte vragen beperkten zich tot de naam en voornaam van de betrokkene, zijn geboortedatum en -plaats, de inrichting waarin hij of zij was opgesloten, de naam van de sociaal assistent en de datum waarop die het rapport had opgesteld. Daarnaast had de sociaal assistent geen plaatsbeperkingen: onderaan de pagina stond “zie vervolg op keerzijde” en vaak zaten de sociaal assistenten er niet om verlegen om meerdere pagina’s bij te voegen.²⁸⁷

Hoewel de sociaal assistenten in theorie konden kiezen waarop ze hun advies baseerden, toont verder onderzoek van de bronnen aan dat de argumentatie zich in de praktijk tot vijf punten beperkte. Er is geen evolutie te zien in deze argumentatie: zowel de dossiers uit de jaren dertig als die uit de jaren zeventig gebruikten dezelfde bewijsvoeringen. Allereerst onderzochten de sociaal assistenten in alle dossiers of de betrokkene ergens terecht kon bij een eventuele vrijlating op proef. In tien van de elf gevallen had de familie al aangeboden om de geïnterneerde opnieuw op te nemen. De taak van de sociaal assistent bestond er dan uit om te controleren of de omgeving die de familie kon bieden geschikt was voor de betrokkene. Op basis hiervan kon hij of zij dan een al dan niet gunstig advies geven. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het geval van Paul, in wiens dossier twee sociale enquêteverslagen terug te vinden waren.²⁸⁸ Zowel de zus als de echtgenote van de betrokkene hadden aangeboden om hem in hun huis te laten wonen onder hun toezicht. Allereerst stelde de sociaal assistent op 4 december 1958 een rapport op van het gezinsleven van de zus. Zij woonde samen met haar man en twee dochttertjes in een klein huisje aan de rand van de stad. De sociaal assistent beëindigde zijn verslag daar. De aanwezigheid van de twee dochttertjes was voldoende om een negatief advies te geven, aangezien Paul veroordeeld was voor de verkrachting van een zesjarig meisje.²⁸⁹ Een maand later onderzocht de sociaal assistent de situatie bij de vrouw van Paul. Het echtpaar had al een jaar geen contact meer en de vrouw woonde samen met een andere man. Ze vertelde de sociaal assistent echter dat deze niets bijdroeg in haar onderhoud en dat van haar kinderen en dat ze hem hierom wilde verlaten. Ze was dan ook bereid Paul weer op te nemen opdat hij financieel kon bijdragen in het gezin. De sociaal assistent maakte daarnaast nota van twee dochters die bij de vrouw inwoonden. Anders dan het geval was bij de zus, vond de hij de kinderen in dit geval geen doorslaggevende factor om een negatief advies te geven. Hij vond het milieu gunstig, op voorwaarde

²⁸⁶ Zie bijlage 2.

²⁸⁷ Zie bijvoorbeeld het dossier van Koen: VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

²⁸⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 256, S.C.

²⁸⁹ Ibidem.

dat de meisjes extra gecontroleerd werden.²⁹⁰ Opmerkelijk hierbij is dat de factor die ervoor zorgde dat Paul absoluut niet bij zijn zus terecht kon, bij zijn echtgenote geen enkele rol meer speelde voor de sociaal assistent.

In het geval van de tweede internering van Antoine was niemand spontaan bereid de betrokkene op te nemen. Het was dan aan de sociaal assistent om actief op zoek te gaan naar de mogelijkheid tot reclassering. Allereerst nam hij een enquêteverslag af bij het gezin van Antoine. De echtgenote was meteen klaar en duidelijk: zij, noch de kinderen wilden nog enig contact met de betrokkene en het was dan ook uitgesloten dat hij naar huis zou terugkeren. De inlichtingen die de sociaal assistent bij het plaatselijk bestuur had gewonnen, deden hier nog een schepje bovenop: Antoine stond niet alleen in zijn gezin, maar in heel de streek slecht aangeschreven en zou hier *tout court* best niet terugkeren. De sociaal assistent concludeerde dat betrokkene best niet in de maatschappij werd vrijgelaten op proef, maar wel in een gesloten instelling.²⁹¹ Het is merkwaardig dat iemand 'vrijgelaten' kon worden in een gesloten instelling en nergens blijkt dat de betrokkene hier enige inspraak in had. Het tweede verslag – dat twee jaar later werd opgesteld – toont aan dat de sociaal assistent zelf actief op zoek was gegaan naar een plek waar de betrokkene zou kunnen verblijven. Dit was geen makkelijke klus geweest, aangezien Antoine zelf slechts zeer weinig geld had en er dus overlegd moest worden met het C.O.O. (vandaag het OCMW). Uiteindelijk kon Antoine terecht bij de Zusters der Armen in Gent, ver weg van zijn geboortestreek. Het advies tot vrijlating dat de sociaal assistent hierbij gaf was dan ook gunstig.²⁹²

Dat de geïnterneerden ergens terechtkonden na een eventuele vrijlating op proef lijkt de meest doorslaggevende factor in het advies van de sociaal assistent. De reden hiervoor is wellicht eenvoudig: één van de vaste voorwaarden was dat de betrokkene een vast adres had, aangezien het anders onmogelijk was om te controleren of de voorwaarden werden nageleefd. De volgende drie argumenten correspondeerden eveneens met drie voorwaarden, namelijk goed gedrag, de mogelijkheid tot medisch toezicht en de mogelijkheid tot werk bij een vrijlating op proef. De geïnterneerden mochten namelijk geen nieuwe feiten plegen, moesten regelmatig op psychiatrische controle gaan en waren verplicht vast werk te hebben.²⁹³ Hoewel deze argumenten wel degelijk invloed hadden, waren ze niet doorslaggevend. Zo gaf de sociaal assistent van Koen een positief advies, hoewel de echtgenote van de betrokkene tijdens zijn onderzoek meermaals aanhaalde dat haar man niet zou gaan werken als hij vrijkwam, maar vooral zou moeten rusten om te bekomen van zijn tijd in de instelling.²⁹⁴ Bovendien kwamen deze drie punten niet in elk sociaal enquêteverslag aan bod.

²⁹⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 256, S.C..

²⁹¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

²⁹² Ibidem.

²⁹³ Ibidem

²⁹⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

Het laatste argument, dat de betrokkene besef had van de ernst van de feiten, werd slechts in twee gevallen gebruikt, namelijk in het dossier van Félix en het dossier van Klaas, maar was steeds doorslaggevend.²⁹⁵ De omstandigheden legden de sociaal assistent over het algemeen niets in de weg om een gunstig advies te verlenen, maar noch Félix, noch Klaas beseften de ernst van de feiten die ze begaan hadden. Dit, samen met de ernst van de feiten, weerhield de sociaal assistent ervan een gunstig advies voor voorwaardelijke invrijheidsstelling te geven.²⁹⁶ Het is hierbij belangrijk om op te merken dat de feiten die Félix en Klaas begingen inderdaad zeer zwaar waren: Klaas was geïnterneerd voor het terroriseren en herhaaldelijke gewelddadig verkrachten van zijn zus die jonger dan veertien jaar was.²⁹⁷ Félix had een jongetje, eveneens jonger dan veertien jaar, verkracht nadat hij het huis van de ouders van het slachtoffer was binnengedrongen.²⁹⁸

Wanneer we nu de data van de sociale enquêterapporten vergelijken met de data waarop de betrokkenen vrijkwamen, zien we dat de Commissie slechts in drie van de elf gevallen het advies van de sociaal assistent niet volgde. Dit was allereerst het geval bij Arthur en Michel, die gewoonweg nooit op proef vrijkwamen, ondanks een positief advies van zowel de sociaal assistent als de psychiater.²⁹⁹ De reden waarom zij nooit voorwaardelijk vrij kwamen, is niet duidelijk. In het geval van Georges adviseerde de sociaal assistent negatief tegenover een voorwaardelijke vrijlating van de betrokkene, maar liet de Commissie hem toch vrij op proef. Opvallend in deze casus is dat ook de psychiater negatief adviseerde tegen de vrijlating van de betrokkene.³⁰⁰

Op het eerste gezicht leek de Commissie veel waarde te hechten aan de sociale enquêterapporten wanneer deze beschikbaar waren, aangezien ze in de overgrote meerderheid het advies volgde. Ook dit moet genuanceerd worden. Sociaal assistenten konden namelijk niet vertrouwen op theorieën en testen zoals psychiaters. Ze waren voor hun oordeel volledig aangewezen op wat anderen hun vertelden en hun eigen observaties van het milieu tijdens huisbezoeken. Uit de rapporten bleek namelijk dat ze hun onderzoeken baseerden op één bezoek aan het milieu waarin de betrokkene terecht zou komen. Het was dan ook van groot belang dat de sociaal assistenten op dat moment een zo compleet mogelijk beeld konden vormen. Zo haalde de sociaal assistent in het geval van Antoine in de jaren zestig, informatie bij de plaatselijke overheid.³⁰¹ In het enquêteverslag over Arthur had die de plaatselijke priester op voorhand een brief geschreven of hij wilde informeren of

²⁹⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.

²⁹⁶ Ibidem.

²⁹⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G. Dossier 389, V.B.R.

²⁹⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

²⁹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.; Dossier 628, P.M.

³⁰⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

³⁰¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

iemand uit de directe omgeving van de geïnterneerde bereid zou zijn Arthur in huis te nemen.³⁰² Ten slotte won de sociaal assistent van Michel ook inlichtingen in bij de directeur van de instelling waarin de betrokkene verbleef. Via deze weg kon hij meer te weten komen over de feiten, het gedrag in de instelling en de psychiatrische toestand van de betrokkene.³⁰³

Het lijkt erop dat de invloed van de plaatselijke overheid, de priester en de directeur van de instelling beperkt bleef. Wellicht was dit omdat zij enkel bijkomende informatie konden verschaffen. De meest gebruikte bron was de familie van de betrokkene zelf, die in alle gevallen aan het woord kwam.³⁰⁴ Toch namen de sociaal assistenten niet alles wat ze hen vertelden zomaar aan, maar gingen ze net zeer kritisch met de informatie om. De casus van Koen is hier een mooi voorbeeld van. Op 16 mei 1972 bezocht de sociaal assistent de echtgenote van de betrokkene. Het rapport dat uit dit gesprek voortkwam, besloeg meer dan vier pagina's waarin de sociaal assistent verschillende malen twijfels uitte over de bedoelingen van de vrouw. Zo beweerde de echtgenote dat ze alles in het werk stelde om haar (op haar eigen vraag) geplaatste kinderen terug te krijgen. De sociaal assistent merkte echter op dat ze nog geen enkele officiële poging had ondernomen om met de kinderen in contact te komen. Bovendien weigerde ze om de ziekteverzekering en de kinderbijslag van haar kroost in de instelling in orde te brengen. Wanneer de sociaal assistent hierop aandrong, haalde ze haar schouders op, aldus het rapport van de sociaal assistent. Daarnaast stelde de vrouw dat ze zelf niet kon werken en een doktersattest had dat haar drie maanden werkonbekwaam verklaarde. De sociaal assistent haalde aan dat ze niet te zwak leek om wekelijks een grote schoonmaak te houden en dat hij geloofde dat de echtgenote overdreven had om het doktersattest te verkrijgen. Ze zou naar zijn mening alles in het werk stellen opdat haar man zou worden vrijgelaten, zelfs haar financiële situatie moedwillig slecht houden.³⁰⁵ De familie had dus weldegelijk een grote invloed op de sociale enquêteverslagen door het verschaffen van informatie, maar het geval van Koen toont aan dat dit niet altijd in het voordeel van de betrokkene uitdraaide. De doorslaggevende stem bleef namelijk die van de sociaal assistent, die de informatie van de familie interpreteerde.

³⁰² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

³⁰³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 628, P.M.

³⁰⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 1017, S.C.; Dossier 256, S.C.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 161, V.R.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.

³⁰⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

2.1.3 Conclusie

De weg naar de voorwaardelijke vrijheid moest telkens beginnen met een aanvraag om voor de Commissie te mogen verschijnen. Volgens de wet konden enkel de betrokkene zelf en zijn of haar advocaat zo'n verzoekschrift indienen.³⁰⁶ In de praktijk weerhield dit de familie en zelfs buitenstaanders er niet van om de voorzitter te overladen met brieven. Toch mocht dit nooit baten: de betrokkene werd in alle gevallen enkel gehoord nadat hij of zij zelf een aanvraag had gedaan. Dit betekent dat enkel de geïnterneerde zelf het proces om voorwaardelijk vrijgelaten te worden, kon starten. Op deze manier had hij of zij dus veel invloed op zijn of haar toekomst: wie geen aanvraag indiende, kon niet voorkomen op een zitting en dus ook niet vrijkomen op proef.

Een aanvraag kon de betrokkene misschien wel naar het startpunt van de weg leiden, dit betekende niet dat deze vanaf dat moment open lag. Zowel de behandeld psychiater, de directeur van de instelling, als de sociaal assistent hadden de mogelijkheid om een advies op te stellen. Apart waren hun adviezen meestal niet doorslaggevend, maar wanneer alle drie een gunstig advies gaven, was de kans dat de betrokkene vrij op proef werd gelaten zeer groot. Nochtans waren drie gunstige adviezen geen voorwaarde, noch een garantie voor voorwaardelijke vrijheid. De eindbeslissing lag nog steeds bij de Commissie en deze liet zich niet altijd leiden door de adviezen. Waarop ze zich wel liet baseerde is door de beknoptheid van de verslagen van de zittingen niet duidelijk en de beslissingen lijken dan ook erg arbitrair.

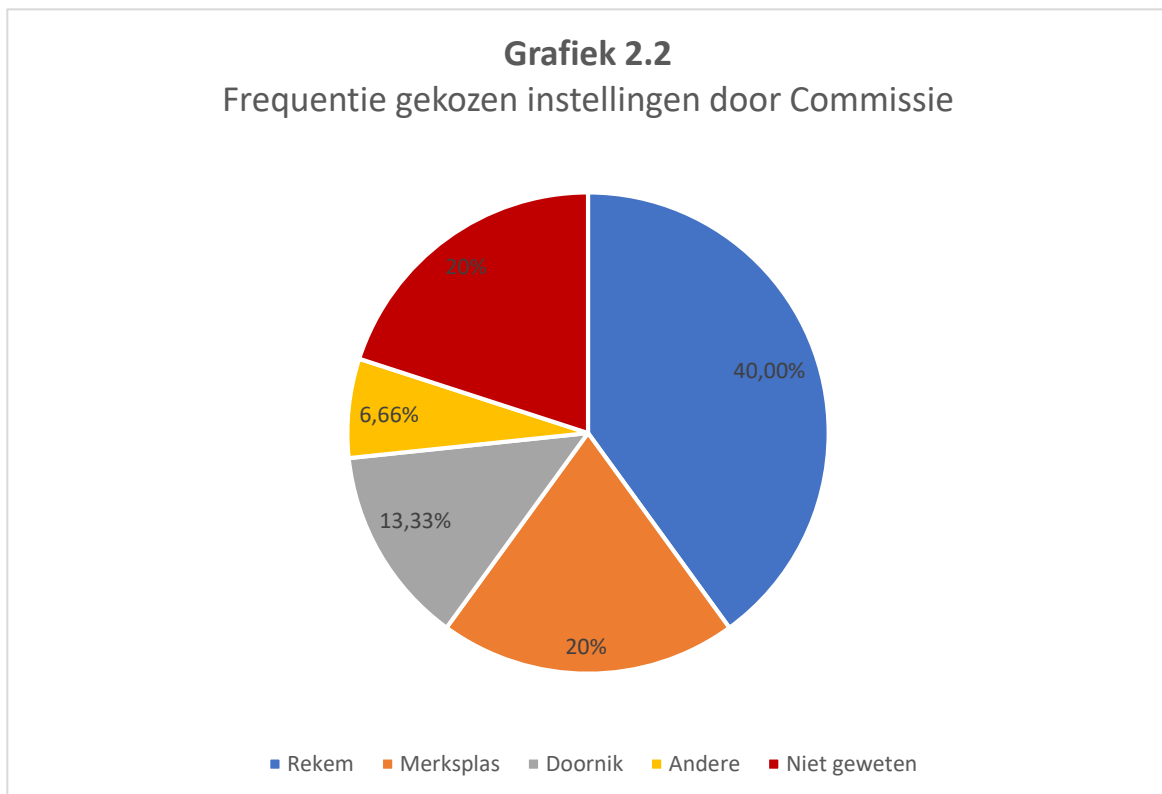
Verder konden de argumenten waarmee de familie haar aanvragen ondersteunde de beslissing van de Commissie ook beïnvloeden. Het orgaan was namelijk geneigd om eventuele armoede waarin gezinnen terechtkwamen door de internering van hun kostwinner in achtung te nemen. De familie kon daarnaast ook invloed uitoefenen via het sociaal enquêterapport, waarvoor die meestal de enige bron van informatie was. Daarnaast gebruikte de Commissie de argumenten van de betrokkene zelf nooit als reden voor een voorwaardelijke vrijlating. Het oordeel bleef uiteindelijk dus in de handen van de Commissie, die zelf kon kiezen of en welke adviezen ze volgde. Over de argumentatie ervoor was ze echter niet expliciet en ze leek erg wisselend te oordelen. Er was dan ook weinig consistentie in hun beslissingen terug te vinden.³⁰⁷

³⁰⁶ Art. 14, 15, 18, 20, 21, 29 WBM.

³⁰⁷ De Commissie besliste op haar zittingen niet enkel over voorwaardelijke vrijlating, maar ook over overplaatsingen. In de door mij onderzochte dossiers deden drie geïnterneerden een aanvraag om overgeplaatst te worden: Roger, Oscar en Arthur.³⁰⁷ Daarna won de Commissie ook adviezen in van de behandeld arts, de directeur van de instelling en een sociaal assistent. In dit onderzoek waren dezelfde conclusies van toepassing.

2.2 Leven in de instelling

Zoals ik in het vorige hoofdstuk al aangaf, probeerden een groot deel van de geïnterneerden de voorwaardelijke vrijlating te verkrijgen tijdens een zitting van de Commissie. Voor de meeste onder hen duurde het echter jaren voor ze dit doel bereikten en anderen kwamen zelfs helemaal nooit vrij op proef. De tijd tussen vonnis en (voorwaardelijke) vrijlating hoorden de betrokkenen door te brengen in een psychiatrische instelling die de Commissie hen toewees. Het gebrek aan tijd en middelen zorgde er hier opnieuw voor dat betrokkenen vaak lang op een beslissing moesten wachten.³⁰⁸ Hierdoor verbleven veel van hen nog maanden in de psychiatrische annex van de gevangenis van Vorst voordat ze naar een gespecialiseerde inrichting werden overgebracht. Uit de onderzochte bronnen is niet duidelijk waarop de Commissie zich baseerde wanneer ze de geïnterneerden een instelling aanwees. Dit proces maakt dan ook geen deel uit van deze masterscriptie. Grafiek 2.2 toont de uiteindelijke beslissingen van de Commissie. Er is hierbij geen enkele evolutie te bespeuren tussen de jaren dertig en de jaren tachtig. Voor we onderzoeken welke actoren een invloed hadden op het dagelijkse leven van de betrokkenen in de instellingen, is het belangrijk om even stil te staan bij de inrichtingen waar de Commissie het vaakst geïnterneerden heen stuurde: Rekem, Merksplas en Doornik. Dit waren namelijk geen gewone psychiatrische ziekenhuizen.

³⁰⁸ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 131-132.

In 1809 liet Napoleon het kasteel van Reckheim, gelegen in Lanaken in de provincie Limburg, omvormen tot een bedelaarskolonie van het Departement van de Nedermaas. Het doel van dit soort kolonies was het opvangen van mensen die geen bestaansmiddelen hadden en op straat leefden. De kolonie was een dorp in een dorp, waarin alle nodige beroepen aanwezig waren: het complex beschikte over een boerderij en zelfs over een eigen brandweer. In 1920 liet de minister van Justitie de kolonie omvormen tot een Rijkskrankzinnigengesticht zonder de structuur van de zelfstandige gemeenschap te veranderen. Dit gesticht zou de “minder zware gevallen” opvangen. Van enige behandeling was er echter geen sprake.³⁰⁹ In de jaren zestig beseften bestuur en politiek dat de instelling overbevolkt was en de accommodatie hopeloos verouderd. Op het grondgebied van de voormalige landbouwkolonie Daelwezeth, twee kilometer verwijderd van de kolonie van Rekem, werd een nieuw complex gebouwd en vanaf 1974 startte de definitieve verhuis van de bewoners. Pas twee jaar ervoor had Volksgezondheid de instelling als een psychiatrisch ziekenhuis erkend.³¹⁰

De inrichting in Merksplas was, net zoals die in Rekem, een bedelaarskolonie. Het complex lag nabij Turnhout en maakte deel uit van de Koloniën van Weldadigheid, een grootschalig maatschappelijk experiment dat aan het begin van de negentiende eeuw werd ondernomen. Het doel van het project was komaf maken met armoede door middel van zeven koloniën: vijf in het noorden van Nederland en twee in het zuiden, in de hedendaagse Belgische Kempen.³¹¹ In 1920 werden de Belgische koloniën – opnieuw net als in Rekem – omgevormd tot Rijksweldadigheidsgestichten, vooral voor psychiatrische patiënten. Na de Tweede Wereldoorlog was er opnieuw plaats voor landlopers en bedelaars. Vanaf 1955 werd de instelling een strafinrichting. Met de afschaffing van de wet op landloperij in 1993 verdween de inrichting volledig.³¹² Net zoals Rekem was Merksplas dus geen inrichting die zich enkel richtte op psychiatrische patiënten en hun behandeling. Integendeel, de instellingen waren voornamelijk gefocust op landlopers en bedelaars, waardoor er geen psychiatrische behandelingen waren.

De instelling in Doornik was nooit een bedelaarskolonie. In 1881 werd zij opgericht en het beheer ervan werd toevertrouwd aan de Broeders van Liefde. Zestien jaar later kreeg de inrichting een gesloten afdeling. Naar aanleiding van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij, werd het etablissement losgekoppeld van christelijke organisaties en verbonden aan het ministerie van

³⁰⁹ *Openbaar Psychiatrisch Zorgcentrum Rekem: Historiek*, (<https://www.opzcrekem.be/home/over-opzcrekem/historiek>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

³¹⁰ Ibidem.

³¹¹ *Koloniën van Weldadigheid: Geschiedenis*, (<https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/geschiedenis>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

³¹² *Koloniën van Weldadigheid: interactieve tijdlijn*, (<https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/interactieve-tijdlijn>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

Justitie.³¹³ Doornik was dus de enige gespecialiseerde instelling. Toch opteerde de Commissie meer dan vier keer zoveel voor de kolonies van Rekem en Merksplas. De reden hiervoor is niet duidelijk, maar een plausibele verklaring zou plaatsgebrek kunnen zijn, aangezien Doornik een kleinere instelling was.

In dit hoofdstuk onderzoek ik hoe de geïnterneerden hun dagelijkse leven doorbrachten in deze instellingen, maar ook – in de mate van het mogelijke – in de psychiatrische annex van Vorst. Hierbij focus ik mij vooral op de verschillende actoren waarmee de betrokkenen in deze fase van hun internering in contact kwamen en hoe die het leven van de geïnterneerden bepaalden. Had de betrokkene zelf ook iets te zeggen in hoe hij of zij de dagen doorbracht? Dit hoofdstuk bestaat uit zes deelhoofdstukken, die elk een aspect van het dagelijks leven bespreken en onderzoeken welke actoren de meeste invloed uitoefenden.

2.2.1 Medische zorg

Wanneer betichten ontoerekeningsvatbaar werden verklaard, kregen ze het statuut van zieke en werden ze onderworpen aan een beschermingsmaatregel in plaats van een straf. Hierdoor hadden ze recht op een adequate behandeling.³¹⁴ In de kolonies van Rekem en Merksplas was de behandeling van psychiatrische patiënten echter absoluut geen prioriteit. Dit was volgens Paul Cosyns en de artsen Dirk De Doncker en Chris Dillen een algemener probleem: het behandelingsluik van de wet tot bescherming van de maatschappij was tot de jaren negentig dode letter gebleven.³¹⁵ Zowel in de psychiatrische annexen bij gevangenissen als in de instellingen was er een schrijnend tekort aan geschoold personeel en een degelijke materiële uitrusting, waardoor van systematische therapie geen sprake kon zijn, laat staan van individuele therapie.³¹⁶ Het was dan ook geen grote verrassing dat inn geen enkel door mij onderzocht dossier expliciet melding gemaakt werd van een behandeling. Daarnaast is er geen enkel psychiatrisch verslag te vinden uit de tijd in de instelling dat niet bedoeld was als advies voor de Commissie.

Toch kwamen de betrokkenen in de psychiatrische annex en binnen de instellingen in contact met artsen en medisch personeel, zij het vooral met niet-psychiaters. Dit blijkt uit vier bronnen: medische fiches, verplegersdagboeken, verslagen van werkongevallen en brieven. Diane Staelens deed in haar masterscriptie onderzoek naar de verplegersdagboeken.³¹⁷ Zij concludeerde dat er slechts twee

³¹³ *Le CRP Les Marronniers, une histoire plus que centenaire*, (<https://www.marronniers.be/notre-histoire>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

³¹⁴ P. COSYNS, D. DE DONCKER EN C. DILLEN, 'De geïnterneerden en hun behandeling', in J. CASSELMAN en P. COSYNS (red.), *Internerings*, Leuven, 1991, 73.

³¹⁵ *Ibidem*, 73-74.

³¹⁶ *Ibidem*, 77; J.P. DE WAELE, 'Basisconcepties voor een opleiding van penitentiaire ambtenaren', *Panopticon*, 4 (1983), 231-245.

³¹⁷ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 67-71.

uur per dag een psychiater aanwezig was binnen de instellingen, waardoor het onmogelijk was dat alle geïnterneerden een degelijke en geïndividualiseerde behandeling kregen. Daarnaast was het gebruik van medicatie zeker geen regel, maar eerder een uitzondering.³¹⁸ De betrokkenen kwamen meer in contact met verpleegsters, maar de dagboeken gaven enkel een kort verslag van de shiften van het verplegend personeel, waardoor ze verder niet van nut kunnen zijn voor mijn onderzoek.

Wanneer de betrokkenen na hun arrestatie aankwamen in de gevangenis van Vorst, kregen ze een medische kaart. In zeventien gevallen was deze kaart terug te vinden in de dossiers.³¹⁹ Op de hoofding van deze kaarten hoorden de naam, de voornaam, het identificatienummer, de geboortedatum, het beroep, de gepleegde feiten en de lengte van de straf van de betrokkene te worden ingevuld. Daaronder werden het gewicht, lengte en voorgaande ziektes of infecties genoteerd. Hieronder stonden vier grote kolommen met hoofding: 'gewicht', 'datum', 'medische observatie' en 'voorschriften en dieet'. In deze kolommen konden de artsen kort verslag uitbrengen van hun onderzoeken van de betrokkene. De laatste kolom werd echter vaak genegeerd. Naast deze verslagjes, konden de artsen nota nemen van de volgende zaken: wanneer een betrokkene werd overgeplaatst naar de psychiatrische annex, wanneer de betrokkene werd geïnterneerd en wanneer de betrokkene werd overgeplaatst naar een instelling op bevel van de Commissie. Opvallend is dat de verslagjes altijd over fysieke onderzoeken gingen en nooit de mentale gezondheid van de betrokkene bespraken, zelfs niet nadat deze was overgeplaatst naar de psychiatrische annex. Uit deze fiches blijkt dat de betrokkene zelf redelijk wat te zeggen had als het aankwam op fysieke onderzoeken. Vooral Prosper probeerde de medische diensten naar zijn hand te zetten en maakte het de artsen niet makkelijk om hem te onderzoeken. Hij vertikte het om zijn bloed te laten trekken, wilde zich niet laten wegen en weigerde zelfs enkele keren om überhaupt op medische controle te gaan.³²⁰

In de instellingen werden dit soort fiches niet meer bijgehouden. De enige medische verslagen in de dossiers waren twee rapporten over werkongevallen. Het ging over Jozef en Koen, beiden geïnterneerd in Merksplas. De eerste had zijn rechterduim afgezaagd toen hij aan het klussen was.³²¹ Koen had een pak platen, die van een tafel afgeschoven waren, op zijn voet gekregen.³²² De taak van de arts bestond er in beide gevallen niet enkel in om de betrokkenen te verzorgen, maar ook om hun arbeidsongeschiktheid vast te stellen. Op basis van deze rapporten beoordeelde het ministerie van Justitie hoeveel procent van hun loon de geïnterneerden zouden krijgen tijdens hun tijdelijke

³¹⁸ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 69.

³¹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1240, G.T.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 256, S.C.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 431, V.L.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1499, K.A.; Dossier 428, R.P.; Dossier 881, R.R.; Dossier 1342, M.C.

³²⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 428, R.P.

³²¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

³²² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

arbeidsongeschiktheid. In beide casussen bedroeg dit 80%.³²³ In deze gevallen had de arts dus weldegelijk een invloed op het leven van Jozef en Koen, aangezien hij ervoor kon zorgen dat ze toch (deels) betaald werden tijdens de maanden dat ze niet konden werken.

Ten slotte valt er ook heel wat informatie over de behandeling en andere medische zorg van de geïnterneerden uit brieven van de betrokkene en zijn of haar familie te halen. Hoewel deze brieven met enige voorzichtigheid moeten worden benaderd – de meeste waren namelijk geschreven om hun vrijheid te bekommen –, kunnen ze ons toch twee dingen vertellen: ten eerste tonen ze aan dat er toch op zekere hoogte sprake was een psychiatrische behandeling. Jacques en Luc wezen er in hun schrijven naar de Commissie op dat ze door de goede zorg van het personeel veel verbetering vertoonden.³²⁴ Jacques beweerde zelfs dat het personeel vond dat hij klaar was om het leven buiten de instelling opnieuw op te nemen. Luc en Gustave vermeldden dan weer beiden de psychofarmaca die ze kregen. Luc vroeg of de voorzitter wilde navragen bij zijn dochter wat hij allemaal had gekregen “voor zijn *hoofd*”.³²⁵ Arthur verklaarde dan weer dat hij zijn medicatie altijd op tijd nam en dat hij dat bij een eventuele voorlopige vrijlating zou blijven doen.³²⁶ De psychiatrische behandeling hield deze betrokkenen dus weldegelijk bezig in die mate dat ze zich bewust waren van de begeleiding die ze kregen en ze gebruikten dit zelfs als argument om hun voorwaardelijke vrijlating te bekommen.

Daarnaast kunnen wij uit brieven ook afleiden dat de medische verzorging vaak tekortschoot. Matthieu diende bijvoorbeeld een aanvraag in om dringend doktershulp te krijgen voor zijn longen. Volgens een bijgevoegde nota was het verzoek overgemaakt aan de arts en werden de nodige onderzoeken aangevraagd. In de gevallen van Félix en Koen trok de familie aan de alarmbel in een schrijven naar de arts en de directeur. De moeder van Félix haalde aan dat haar zoon normaal een “*corset en fer*” droeg, maar geen ter beschikking had gekregen in de instelling in Merksplas. Ze vroeg of hij een zou kunnen krijgen, hoewel zij, noch haar zoon geld hadden om ervoor te betalen. Nergens in het dossier werd verder nog melding gemaakt van dit verzoek.³²⁷ Daarnaast schreef de echtgenote van Koen de directeur van de instelling tweemaal aan in verband met een ziekte waar haar echtgenoot aan leed. Hij zou als gevolg van deze kwaal jeuk aan zijn benen hebben en een schilferende huid. Volgens de echtgenote nam hij hiervoor medicatie, die hij in de instelling niet ter beschikking had. Ze bood aan om het geneesmiddel zelf te gaan halen voor hem, maar kreeg hier geen antwoord op.³²⁸

³²³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.

³²⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.; Dossier 521, M.G.

³²⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

³²⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

³²⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

³²⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

Hierop schreef ze een tweede brief, die ze aanvulde met meer twijfels over de goede medische verzorging van haar man. Ze beweerde dat Koen geopereerd was aan zijn maag en hij om deze reden geen pap en melk meer kon verteren. Ze vroeg de directeur dan ook of hij iets anders kon krijgen omdat hij sterk achteruit ging en geen 45kg meer woog. Daarnaast sliep hij volgens haar ook moeilijk. Op deze brief kreeg de vrouw wel een antwoord: de directeur had een medische controle laten doen waaruit gebleken was dat haar man voldoende woog. Koen beweerde volgens de directeur verder dat hij klachtenvrij was, op enkele lichte spijsverteringsproblemen na. Voor zijn slaapproblemen kreeg hij tabletten.³²⁹ De medische zorg in de instellingen lijkt dus minimaal te zijn geweest.

Concluderend was de arts wel aanwezig in het leven in de instelling, maar nam hij geen centrale positie in door de gebrekkige psychiatrische behandeling in de instellingen. Wanneer er dringende medische problemen waren, speelde de dokter vanzelfsprekend wel een grote rol, maar verder was hij over het algemeen niet bepalend voor het dagelijkse leven van de betrokkene.

2.2.2 Bezoek

Zoals al bleek uit de aanvragen om voor de Commissie te verschijnen, misten de meeste geïnterneerden hun familie heel erg. Georges klaagde dat hij zijn ouders niet meer gezien had sinds zijn internering vijf maanden voordien en Prosper beweerde dat hij wanhopig werd nadat hij zijn gezin al drie maanden niet gezien had.³³⁰ Het was echter niet altijd even makkelijk voor de familie om hun geïnterneerde verwante te komen opzoeken: de instellingen van Doornik, Merksplas en Rekem waren niet bij de deur en de meeste families hadden de middelen niet om deze tocht regelmatig te ondernemen. Daarnaast bleek uit het geval van Arthur dat de familie niet altijd op de hoogte was van waar de betrokkene was geïnterneerd. Arthurs broer schreef een brief in de naam van zijn moeder naar de directeur van de gevangenis van Vorst om inlichtingen te verkrijgen over waar Arthur op dat moment was opgesloten, zodat zijn moeder hem kon gaan bezoeken. De directeur kon hen echter niets anders meedelen dan dat hij niet bevoegd was hen deze informatie te verstrekken en dat ze zich tot de voorzitter van de Commissie moesten wenden.³³¹ Dit voorbeeld toont aan hoe meedogenloos onverschillig een bureaucratie kon zijn en hoe personen zich blijkbaar moeiteloos in die onverschillige logica schikten. De directeur had in theorie een zekere agency door zijn vrij hoge positie op de hiërarchische ladder, maar koos er niet voor deze aan te wenden in het voordeel van de geïnterneerde, die machteloos stond.

³²⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

³³⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.; Dossier 428, R.P.

³³¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

Niet iedereen kon bovendien zomaar elke geïnterneerde gaan bezoeken. Uit bezoekersfiches van de gevangenis van Vorst bleek dat bezoek in deze instelling voorbehouden was aan de dichte familie van de betrokkenen. Het onthaalpersoneel van de gevangenis hoorde telkens in kolommen aan te duiden wie de betrokkene op welke dag was komen bezoeken. De kolommen hadden als hoofding: ‘vader’, ‘moeder’, ‘echtgeno(o)t(e)’, ‘kinderen’, ‘broer’, ‘zuster’, ‘nonkel’ en ‘tante’. Uitzonderingen konden wel worden aangevraagd bij de directeur van de instelling. In het dossier van Roger was een brief terug te vinden van de priester van de gemeente waarin de betrokkene woonde. Hij wilde Roger komen bezoeken om met hem te praten in verband met zijn echtscheiding. De directeur gaf hem toestemming zonder verdere uitleg te geven of te vragen.³³² Het dossier bevatte ook een brief van de buurvrouw van Roger. Zij vroeg toestemming om de betrokkene te komen bezoeken om “zijn moraal hoog te houden”.³³³ De directeur wees de aanvraag af omdat enkel familieleden bezoekersrecht hadden.³³⁴ In het dossier van Martha onderging een vrouw hetzelfde lot: Martha had zelf een aanvraag ingediend of een jeugdvriendin van haar op bezoek mocht komen. De directeur van de instelling had hierop in een schrijven naar het ministerie van Justitie om meer informatie over deze vrouw gevraagd. Hoewel er niets speciaals uit dit verslag naar voren kwam, wees de directeur de aanvraag toch af.³³⁵

De directeur kon niet enkel buitenstaanders het bezoekrecht ontzeggen, hij kon het bezoekrecht van familieleden ook intrekken. Uit een brief van Koen naar de directeur bleek dat de vrouw en zoon sigaretten hadden binnengesmokkeld voor hun man/vader. Als gevolg hiervan had de directeur hen verboden de betrokkene nog te komen bezoeken. Koen smeekte in zijn brief om hem een andere straf op te leggen, maar het mocht niet baten. In de hoek van het blad had de directeur het volgende bijgeschreven: “In bundel. De zoon heeft mij ook flink belogen”.³³⁶ De directeur had dus een zeer grote invloed op wie de betrokkene mocht komen bezoeken. Hooggeplaatsten in de maatschappij, zoals de priester, hadden wellicht meer kans om iemand te mogen bezoeken wanneer die geen familielid was, dan iemand uit een laag milieu. Daarnaast was de kans waarschijnlijk groot dat het bezoekersrecht van familieleden die zich niet aan de regels hielden ingetrokken werd. Het lijkt er namelijk op dat de directeur weinig geduld had met overtreders.

Tot slot konden de geïnterneerden ook aanvragen indienen bij de directeur omtrent speciaal bezoek. Georges deed bijvoorbeeld twee aanvragen om een “*parloir spécial*” – privégesprekken – met zijn moeder en zus te kunnen hebben. In beide gevallen kende de directeur deze gunst toe.³³⁷ Roger vroeg de directeur van Merksplas dan weer om bezoek van zijn moeder te mogen ontvangen in de

³³² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

³³³ Ibidem.

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.

³³⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

³³⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

“rode zaal”, een verzoek dat eveneens werd ingewilligd.³³⁸ Wat deze zaal precies was, is niet duidelijk. In dezelfde instelling diende Arthur dan weer een aanvraag in om zijn broer en zus de diertjes die hij uit lucifers had gemaakt, te overhandigen wanneer ze hem kwamen bezoeken. De directeur zag hier blijkbaar geen graten in en keurde de aanvraag goed.³³⁹ In alle gevallen moesten de aanvragen dus goedgekeurd worden door de directeur van de instelling. Die had met andere woorden een enorme invloed uit op wie de geïnterneerde kon bezoeken en hoe dat bezoek zou verlopen.

2.2.3 Briefverkeer

Naast bezoek van de familie hadden de geïnterneerden enkel via briefverkeer contact met de buitenwereld. Over het uitwisselen van brieven in de psychiatrische annex van Vorst is niets in de dossiers terug te vinden. In de instellingen werden daarentegen fiches bijgehouden met de datum en de afzender of bestemming van brieven die de betrokkenen ontvingen of verzonden. Bezoek was voorbehouden voor familieleden, maar de geïnterneerden konden wel naar iedereen brieven sturen en van iedereen brieven ontvangen. Zo kreeg Klaas bijvoorbeeld post van de gemeente waarin hij woonde en kon Martha een brief naar de vrederechter schrijven.³⁴⁰ De fiches voorzagen daarnaast ook een kolom ‘ingehouden’, waarin de werknemers van de instelling een kruisje konden plaatsen. Er was echter geen plaats voorzien om te motiveren waarom een bepaalde brief werd ingehouden. Dit wees erop dat alle brieven van en naar de geïnterneerden werden gecontroleerd.

In de praktijk werden brieven maar uitzonderlijk ingehouden: enkel in de dossiers van Félix en Martha was hier sprake van.³⁴¹ Bij Félix werd een verjaardagskaart achtergehouden die aan hem geadresseerd was. De tekst op de achterkant van de kaart zei dat hij nog zou moeten wachten tot vier februari op zijn verjaardagcadeau. Wanneer hij echter vandaag naar het station zou weten te komen, kon hij het al krijgen.³⁴² Wat Félix’ relatie tot de afzender was, is niet duidelijk. Daarnaast werd ook een brief van Félix ingehouden. Hij wilde een vrouw wiens man voor dezelfde feiten geïnterneerd was aanschrijven. In een vage brief beloofde hij haar een som geld te sturen die hij samen met haar man in het geheim bewaarde. Daarnaast adresseerde hij ook een kort stukje in de brief aan haar oudste zoon, die hij naar eigen zeggen nog nooit ontmoet had. Hij wilde de jongen vertellen dat hij zich meer op zijn studies moest richten en goed voor zijn moeder moest zorgen.³⁴³

³³⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

³³⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

³⁴⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.; Dossier 389, V.B.R.

³⁴¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R. Dossier 560, V.B.G.

³⁴² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier, 560, V.B.G.

³⁴³ Ibidem.

Bij Martha, die was geïnterneerd voor de verkrachting van haar negentienjarige zoon, werden drie brieven ingehouden die aan haar waren geadresseerd: twee brieven van haar zoon en één brief van een vrouw die haar kinderen verzorgde tijdens haar internering. Alle drie de brieven hadden geen enkel vriendelijk woord over voor Martha. Haar zoon noemde haar meermaals een 'ontsmoeder' en vond dat ze zich moest schamen om wat ze gedaan had en dat ze op haar plaats zat in de gevangenis. Hij eindigde zijn tweede brief met 'vaarwel'. De vrouw stak in haar brief eveneens een tirade af. Martha had haar er blijkbaar van beschuldigd niet goed voor haar kinderen te zorgen en dit had de vrouw niet goed opgenomen: ze schold Martha uit voor "onmens" en vond net als de zoon dat ze niet deugde en beschaamd moest zijn.³⁴⁴ De vrouw moet beseft hebben dat haar brief Martha nooit had bereikt. Ze vond het blijkbaar wel nodig dat Martha haar harde woorden zou lezen en verstopte een brief in een koffiekop toen ze haar een bezoek bracht.³⁴⁵ Hoewel ze de brief niet ondertekende, is het duidelijk dat hij van haar afkomstig was door het handschrift. Naast de brief zat er ook een foto van Martha's overleden man in het kopje. In de brief stond: "[Martha], denkt aan de woorden van [haar overleden man]: ik doot [sic] en gij in het prison. Het komt nu uit". Daarnaast zei de vrouw dat haar zoon naar Lokeren vertrok: "bloedsmoeder, kinderverkrachter, op [de zoon] moet gij niet meer rekenen".³⁴⁶ Het is niet duidelijk of de werknemers van de instelling de brief konden onderscheppen voor Martha hem kon lezen. Dat het personeel een grote rol speelden in de selectie van brieven die de betrokkenen bereikten, staat daarentegen buiten kijf. Het lijkt hier niet om een straf te gaan, zoals het ontzeggen van het bezoekrecht door de directeur dat was, maar om het beschermen van de geïnterneerden. Het is mogelijk dat het personeel vond dat de harde woorden van de vrouw en de zoon een negatieve uitwerking zouden hebben op Martha, waardoor ze haar het lezen van de brieven wilden besparen.

2.2.4 Bezigheden

Hierboven toonde ik al aan dat geïnterneerden naar medische controles gingen, bezoek ontvingen en brieven konden lezen en schrijven. Daarnaast vulden zij hun dagen met werken, eten en recreatie. De kolonies van Rekem en Merksplas waren beide landbouwkolonies, waardoor de meeste geïnterneerden op het land tewerk werden gesteld. Luc, die was geïnterneerd in Doornik, maakte in een aanvraag om voorwaardelijk vrij te komen dan weer melding van de gevaarlijke werktuigen waar hij dagelijks mee aan de slag ging.³⁴⁷ Ook in deze instellingen konden de betrokkenen dus werken. De geïnterneerden konden aanvragen doen om een bepaald werk uit te voeren. Zo wilde Arthur graag naar het werkhuis overgeplaatst worden. De directeur wees zijn verzoek echter af omdat er geen

³⁴⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ Ibidem.

³⁴⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.

plaats vrij was.³⁴⁸ Met het geld dat ze met hun werk verdienden, konden de geïnterneerden extra tussendoortjes kopen in de kantine. Over het eten werd in het algemeen niet geklaagd, integendeel, zowel Oscar als Arthur maakten melding van de goede kwaliteit van het eten dat ze kregen.³⁴⁹ Wanneer een betrokkene niet voldoende geld had om extra's te kopen, hadden ze twee opties. Ofwel konden ze een voorschot op hun loon van volgende maand krijgen, ofwel konden ze aanvragen om geld van hun spaarrekening te mogen halen.³⁵⁰

De geïnterneerden hoefden natuurlijk geen hele dag te werken en sommigen werkten helemaal niet. Door middel van verschillende aanvragen van betrokkenen kunnen we een beeld krijgen van hoe ze hun dagen doorbrachten. Hieruit blijkt dat ze de hun eventuele hobby's in de mate van het mogelijke konden blijven uitoefenen. Arthur vulde zijn dagen blijkbaar vooral met knutselen. Hij deed tweemaal een aanvraag om lijm en lucifers te krijgen, een verzoek dat de directeur in beide gevallen inwilligde. Een busje witte vernis leek echter te gevaarlijk, waardoor de directeur dat verzoek afgeweest. Verder kon Arthur ook geen prentenboek krijgen, aangezien deze enkel voor jongeren die niet konden lezen of schrijven waren voorbehouden.³⁵¹ Maurice was dan weer een fervent postzegelverzamelaar en vroeg de directeur dan ook of de documentatie die elke maand bij hem thuis geleverd werd, door zijn bezoek mocht worden afgegeven. De directeur kende het verzoek toe, maar voegde eraan toe dat Maurice in geen geval in het bezit van postzegels mocht zijn.³⁵² Ook Koen mocht na zijn internering zijn hobby blijven uitoefenen, namelijk tekenen. Zijn herhaaldelijke verzoeken om zwarte potloden, een slijper en een gom te mogen ontvangen, werden dan ook allemaal goedgekeurd.³⁵³

De directeur had dus een grote invloed op de bezigheden van geïnterneerden in de instelling. Enkel wanneer hij een aanvraag goedkeurde, konden de betrokkenen namelijk een bepaald soort werk of een bepaalde hobby uitoefenen. Deze directeurs waren in sommige gevallen ook artsen. Dit is duidelijk te zien in hun brieven naar de voorzitter, die zij ondertekenden met "de geneesheer-directeur". In andere gevallen ondertekenden ze gewoon met "de directeur" en is het niet duidelijk welke opleiding zij genoten hadden. Toch deed de achtergrond van de directeur er in de praktijk niet toe: allen hadden evenveel invloed op het dagelijkse leven van de betrokkenen in hun instelling, of ze dankzij hun medische achtergrond nu inzicht hadden in de mentale situatie van de geïnterneerden of niet.

³⁴⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R

³⁴⁹ Ibidem; Dossier 521, M.G.

³⁵⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

³⁵¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R

³⁵² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 431, V.L.

³⁵³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

In het dagelijkse leven kwamen de betrokkenen het meest in contact met de werknemers van de instelling. Zij stonden niet enkel in voor de verzorging van de geïnterneerden, ze controleerden hen ook. Dit blijkt uit de tuchtverslagen die in de dossiers van Félix, Arthur, Klaas, Matthieu en Koen terug te vinden zijn.³⁵⁴ De werknemers rapporteerden elke misstap waarop ze de betrokkenen konden betrappen aan de directeur, die de geïnterneerde dan een straf oplegde die hij passend vond. Deze overtredingen konden zeer onbenullig zijn, zoals bij Koen, die onbedoeld een bord brak. Zijn straf bestond uit het betalen 12 fr. om het bord te vergoeden.³⁵⁵ Félix weigerde dan weer om Nederlands te spreken tegen een werknemer in de Nederlandstalige instelling van Merksplas, waardoor hij één week niet naar de kantine mocht.³⁵⁶ In sommige gevallen ging het echter om zware overtredingen van het tuchtreglement. Zo had Arthur een hevige woordenwisseling gehad met een mede-geïnterneerde omdat deze laatste hem niet met rust liet. Hierbij had Arthur gedreigd de ander het hoofd in te slaan. Zijn straf bestond eveneens uit een verbod van één week om de kantine te betreden.³⁵⁷

De werknemers hadden bovendien het recht om de cellen van de geïnterneerden te controleren. Bij zo'n controle kwam aan het licht dat Matthieu de radio in zijn cel had stukgemaakt. Hiervoor moest hij 36 fr. betalen.³⁵⁸ De grote invloed van de werknemers bleek ook uit een brief van Oscar aan zijn grootouders. Hierin schreef hij dat hij zijn best deed om graag gezien te zijn bij zijn opzichters zodat zij niets tegen hem zouden hebben.³⁵⁹ Het lijkt er dus op dat het leven voor geïnterneerden makkelijker was wanneer ze op een goed blaadje stonden bij de opzichters. Die konden er namelijk voor zorgen dat ze in de problemen kwamen en hadden daarmee misschien wel de grootste invloed op hun bezigheden.

2.2.5 De buitenwereld

Het leven in de buitenwereld ging door, ook zonder de geïnterneerde. Dit betekende voor veel families extreme armoede, zoals verschillende ouders en echtgenotes ook aanhaalden in brieven naar de voorzitter. De geïnterneerde was vaak de enige kostwinner, zeker in gezinnen waar de kinderen nog te klein waren om te gaan werken. De internering betekende in deze gevallen dat de familie moest zien te overleven op liefdadigheid en financiële bijstand van de gemeente. Toch konden de geïnterneerden nog steeds een steentje bijdragen vanuit de instelling. Zo hadden ze de mogelijkheid hun families geld te sturen, mits toestemming van de directeur. In geen enkel geval in de onderzochte

³⁵⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R; Dossier 1529, M.J.; Dossier 1499, K.A.

³⁵⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

³⁵⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

³⁵⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R

³⁵⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.

³⁵⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

dossiers weigerde de directeur deze aanvraag, hoewel hij vaak zijn toestemming gaf onder voorbehoud dat er genoeg geld op de rekening van de geïnterneerde stond.³⁶⁰ Daarnaast konden de betrokkenen ook actief bijstand zoeken voor hun gezin. Zo schreef Oscar de directeur van de *Réadaptation Sociale* aan met het verzoek zijn arme zieke vrouw en kinderen te ondersteunen en te helpen rondkomen.³⁶¹

Vanuit de instelling kon de geïnterneerde ook andere zaken regelen. In het geval van Koen had de directeur een brief van een verzekeringsmaatschappij ontvangen. De betrokkene had voor zijn internering een motorcontract afgesloten, maar het voertuig werd nu door zijn vrouw verkocht. Hierom moest de polis worden geschorst, maar dit kon enkel via een schorsingsformulier dat Koen persoonlijk moest ondertekenen. De directeur had Koen het formulier overhandigd en nadat deze het getekend had terug naar de verzekeringsmaatschappij gestuurd.³⁶² Roger en Arthur moesten tijdens hun internering beiden een echtscheiding regelen.³⁶³ In allebei de gevallen had de vrouw de scheiding aangevraagd. Roger werd hiervoor opnieuw tijdelijk naar de psychiatrische annex van de gevangenis van Vorst overgebracht, omdat hij daar voor de rechter moest verschijnen.³⁶⁴ In het geval van Arthur was het iets ingewikkelder: hij weigerde lange tijd de scheiding te aanvaarden omdat hij niet geloofde dat de kinderen beter af waren bij hun moeder. Nadat hij echter van de sociaal assistent had gehoord dat zijn kinderen het goed maakten, ging hij akkoord met de scheiding. Hiervoor werd hij eveneens tijdelijk overgeplaatst naar Vorst.³⁶⁵ De familie bleef dus indirect een grote invloed uitoefenen op het leven van de geïnterneerden.

2.2.6 De ervaring

Tot slot laat het bronnenmateriaal ons toe een glimp op te vangen van hoe de geïnterneerden hun gedwongen opname in de instellingen ervaarden. Vooral de brieven van de betrokkenen naar hun advocaten en familie lenen zich hier zeer goed toe. Ik ga ervan uit dat in deze brieven de nood om zich te bewijzen minder groot was dan in de brieven naar de Commissie om hun voorwaardelijke vrijheid te bekomen. Er zijn echter niet veel van deze brieven terug te vinden en het feit dat ze in het dossier zitten, wil zeggen dat ze niet zijn toegekomen op hun bestemming. De reden voor het inhouden is niet duidelijk, behalve in het geval van een brief van Jean naar zijn advocaat: hij noteerde een verkeerd

³⁶⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R

³⁶¹ Deze instelling wordt uitgebreid besproken in hoofdstuk 3. Vrij op proef; VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

³⁶² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.

³⁶³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.; Dossier 161, V.R.

³⁶⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

³⁶⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

adres op de envelop.³⁶⁶ Verder waren er brieven die ons iets leren over de ervaring van de geïnterneerde terug te vinden in de dossiers van Jacques, Roger, Arthur en Oscar.³⁶⁷

De meeste onder hen lijken de tijd in de instelling als ronduit verschrikkelijk ervaren te hebben. Jacques schreef in een brief naar zijn broer dat de omgeving van de instelling te Doornik een zwaar deprimerende invloed op hem had, hoewel het personeel goed voor hem was.³⁶⁸ Ook Roger kreeg depressieve gevoelens bij het idee nog langer in de instelling te moeten verblijven, zoals blijkt uit een brief van de directeur van de instelling van Merksplas naar de voorzitter. De Commissie had zijn aanvraag tot voorwaardelijke invrijheidstelling afgewezen en Roger maakte daardoor een zeer depressieve periode door.³⁶⁹ Bij Jean was dan weer vooral frustratie te voelen: hij liet zich in een brief naar zijn advocaat hevig uit over de oneerlijke rol die het Belgisch gerecht had gespeeld. Hij vond dat “ze” een brave werkmans die zich helemaal opofferde voor zijn gezin – refererend naar zichzelf – nu al een jaar lang onschuldig in hechtenis hadden genomen en was van plan na zijn vrijlating geen voet meer op Belgische bodem te zetten.³⁷⁰

Arthur was een apart geval: hij werd tijdens zijn internering overgeplaatst van de kolonie in Merksplas naar de psychiatrische annex van de gevangenis van Turnhout. Over de instelling van Merksplas had hij niets goeds te zeggen, behalve dat hij over het eten niet kon klagen. Verder uitte hij zijn frustraties in brieven naar de dokter, de directeur en de voorzitter. Tegen de arts klaagde hij dat zijn mede-geïnterneerden hem maar niet met rust lieten: ze scholden hem uit en werkten hun gemoed op hem uit. Men liet hem zagezegd nog niet met rust als hij naar de wc ging.³⁷¹ Naar de directeur schreef hij dat hij het niet meer volhield in de instelling van Merksplas: *“Een mensch moet zijn bezigheid hebben voor de goede moraal om zijn gedachte[n] te kunnen verzetten en zijn gezondheid te beschermen tegen het onheil van lafffje behandelingen die in strijde is met het menschenrecht”*. Hiermee verwees hij opnieuw naar de treiterijen van de andere geïnterneerden.³⁷² Uiteindelijk richtte hij zich tot de voorzitter om zijn overplaatsing aan te vragen om te kunnen ontsnappen aan “hysterie, haat en nijd” in de instelling.³⁷³ Met een gunstig advies van zowel de psychiater, de directeur als de arts werd Arthur overgeplaatst naar Turnhout. In laatste brief naar de voorzitter verklaarde hij dat het daar veel beter was dan in Merksplas: het was er volgens hem proper, net en meer in orde, *“maar natuurlijk leve mijne vrijheid”*.³⁷⁴

³⁶⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 423, D.A.

³⁶⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.; Dossier 406, C.F.; Dossier 161, V.R.; Dossier 521, M.G.

³⁶⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.

³⁶⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.

³⁷⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 423, D.A.

³⁷¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

³⁷² Ibidem.

³⁷³ Ibidem.

³⁷⁴ Ibidem.

Hoewel hij zijn vrijheid nog steeds boven alles verkoos, had Arthur dus leren leven met de situatie in de annex van Turnhout. Ook Oscar had zich tot op zekere hoogte weten te verzoenen met de situatie, bleek uit een brief naar zijn grootouders. Hoewel hij de dagen tot aan zijn vrijheid nog steeds aftelde en een groot “*chagrin*” had omdat hij zijn grootouders niet kon zien, gingen de dagen volgens hem wel snel, at hij goed en sliep hij in een goed bed. Zijn grootste probleem was dat hij zich verveelde. Hij kon zijn dagen uiteindelijk vullen met handenarbeid in de buitenlucht.³⁷⁵ Hoewel geen enkele onderzochte geïnterneerde oprecht gelukkig was in de instelling, had de internering een meer extreme invloed op sommigen dan op anderen.

2.2.7 Conclusie

Wie had nu uiteindelijk de meeste invloed op het dagelijkse leven van geïnterneerden in de instelling? De Commissie wees dan misschien wel de instelling aan, verder had ze weinig of niets te zeggen over het leven dat de geïnterneerde daar leidde. Ook de arts had slechts weinig in de pap te brokken. Het waren vooral de directeur van de instelling en de werknemers die een grote invloed hadden. Zowat alles wat de geïnterneerden deden, moest aangevraagd worden en goedgekeurd door de directeur, of het nu om bezoekrecht, briefverkeer of dagelijkse bezigheden ging. Daarnaast stonden de opzichters in voor de controle van de geïnterneerden. Ze konden de cellen controleren en alles wat inging tegen het reglement van de instelling hoorden ze te rapporteren aan de directeur. Het was voor de betrokkenen dan ook belangrijk de werknemers te vriend te houden. De familie had indirect ook een invloed. Uit de bronnen blijkt dat de geïnterneerden nog steeds probeerden hun gezin te onderhouden vanuit de instelling, hoewel dit vaak zeer moeilijk was. Daarnaast konden betrokkenen ook tijdelijk worden overgeplaatst om een echtscheiding te regelen.

De geïnterneerden hadden tot op zekere hoogte een stem in het verloop van hun leven in de instelling – zo konden ze bijvoorbeeld spullen aanvragen waarmee ze hun dagen konden doorbrengen –, maar ze bleven extreem afhankelijk van de goede wil van de directeur. Alle onderzochte geïnterneerden wilden dan ook liefst zo snel mogelijk weer in vrijheid worden gesteld, zelfs degenen die zich deels konden verzoenen met het leven in de instelling. Technisch gezien waren ze niet veroordeeld, waardoor ze behandeld en niet gestraft dienden te worden. De praktijk wees echter iets heel anders uit.

³⁷⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

3. Vrij op proef

“Freedom is not worth having if it does not include the freedom to make mistakes.”

- Mahatma Gandhi

Het lijkt banaal om een hoofdstuk te openen met een citaat van Gandhi, maar het zet de zaken wel in perspectief. Een vrijlating op proef was definitief noch onvoorwaardelijk. Nadat de Commissie een aanvraag van een geïnterneerde om in voorwaardelijke vrijlating gesteld te worden, goedkeurde, stelde zij een aantal voorwaarden op die de vrijheid van de betrokkenen beperkten. Officieel bleven de geïnterneerden onder de bevoegdheid van de Commissie vallen. Die kon hen opnieuw naar de instelling sturen wanneer zij zich niet aan hun voorwaarden hielden.³⁷⁶ In de meeste gevallen ging het om vijf voorwaarden: “psychiatrische controle met maandelijks of driemaandelijks verslag”, “onderwerping aan een voogd met maandelijks of driemaandelijks verslag”, “onthouding van sterke dranken en een verbod om de drankhuizen, dans- en speelzalen te bezoeken”, “verbod betrekkingen aan te knopen met oud-geïnterneerden, gewezen zieken der psychiatrische afdelingen of leden van hun familie”, en “de verplichting om regelmatig te werken en op voorhand voogd en voorzitter van iedere verandering van toestand of verblijfplaats te verwittigen”. Soms werd hier nog het “verbod op het plegen van nieuwe feiten” aan toegevoegd.³⁷⁷ Kon een geïnterneerde die vrij op proef was zich met al deze voorwaarden fouten veroorloven of werden ze na een overtreding meteen gereïntegreerd, wat betekent dat ze heropgenomen werden in de instelling?

Tijdens de voorwaardelijke vrijheid kwam een geïnterneerde niet rechtstreeks in contact met de Commissie, zelfs niet wanneer die besliste om hem of haar te re-integreren. Dit bleek onder meer uit het dossier van Georges, die via een brief van de procureur des konings te weten kwam dat hij zich opnieuw bij de instelling moest melden na het schenden van zijn voorwaarden. Toen hij dit niet deed, haalde de rijkswacht hem op en begeleidde hem opnieuw naar Rekem.³⁷⁸ De betrokkenen kwamen wel direct in contact met andere actoren. Allereerst hadden de meeste dagelijks contact met hun familie en directe omgeving, aangezien ze bij hen moesten verblijven tijdens deze fase van de internering. Daarnaast hadden ze ook contact met een psychiater en een voogd, in de meeste gevallen een sociaal assistent. Zeker deze laatste had voornamelijk een controlefunctie en kon zeer dicht bij de betrokkene staan. In dit hoofdstuk onderzoek ik hoe deze actoren het leven van de geïnterneerden

³⁷⁶ Art. 14, 15, 18, 19, 20, 21, 29 WBM.

³⁷⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

³⁷⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

beïnvloedden en of de betrokkene zelf enige stem had in hoe hij of zij zijn of haar leven leidde. Had hij of zij de ruimte om zelf de touwtjes in handen te nemen? Voor we hier een antwoord op kunnen geven, moeten we eerst stilstaan bij het juridisch kader: waar waren deze verschillende actoren toe bevoegd en correspondeerde de praktijk hiermee?

3.1 De theorie: juridische context

In de inleiding bleek al dat er aan de structuur van de gehele interneringsmaatregel weinig veranderde met de herziening van de wet in 1964. Voor de voorwaardelijke vrijlating werd enkel een sociale voogdij toegevoegd aan de al bestaande medische voogdij van 1930.³⁷⁹ Voor dit hoofdstuk kunnen we twee vliegen in één klap slaan en zowel de wetgeving als de gebreken ervan te weten komen door middel van het eindverslag van de Commissie voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij van 1 juli 1964.³⁸⁰ Deze commissie was in 1996 door de toenmalig minister van Justitie, Stefaan De Clerck, belast met de uitwerking van voorstellen om de doeltreffendheid van de wetgeving omtrent de opvolging van internering te verbeteren.³⁸¹ Hierbij besprak deze commissie niet enkel de inhoud van de wetten van 1930 en 1964, maar zij maakte ook een inventaris van de juridische en praktische problemen. Aan de hand van hun eindverslag kunnen we dus niet enkel de inhoud van de wetten te weten komen, maar meteen ook wat de commissie in 1996 vond over de toepassing van die wetten in het verleden.

Voor deze commissie was voorwaardelijke vrijheid een gewichtig punt in het interneringsproces en vond het daarom belangrijk om te wijzen op het disfunctioneren ervan:

“De Commissie beschouwt de invrijheidsstelling op proef [...] als een bijzonder doeltreffend middel om de evolutie van de geestestoestand van de geïnterneerde na te gaan en te oordelen over zijn geschiktheid om zich voortaan als een toerekenbaar persoon met voldoende oordeels- en controlevermogen over zijn daden te gedragen”.³⁸²

Sinds 1930 werden gemiddeld 45% van de geïnterneerden in voorwaardelijke vrijheid gesteld, waarvan de overgrote meerderheid in een open milieu.³⁸³ In de onderzochte dossiers werden vijfentwintig van

³⁷⁹ GOETHALS, *Abnormaal en Delinkwent*, 196.

³⁸⁰ *Commissie Internering voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij: eindverslag*, 2000.

³⁸¹ *Ibidem*, 1.

³⁸² *Ibidem*, 87.

³⁸³ *Ibidem*.

de dertig geïnterneerden vrijgesteld op proef, wat meer dan 80% is.³⁸⁴ De reden voor dit verschil kan ik echter niet verklaren, maar waarschijnlijk is het toeval door de selectie van het bronnenmateriaal.

De voorlopige-vrijheidsmaatregel ging vanaf 1930 gepaard met een medische voogdij en vanaf 1964 met een sociaal-geneeskundige voogdij. Volgens deze commissie resulteerde een weigering van de geïnterneerde om zich aan deze voorwaarden te onderwerpen “uiteraard” in een re-integratie in de instelling.³⁸⁵ Het geselecteerde bronnencorpus van dit onderzoek brengt echter iets anders aan het licht: in drie van de vijftientig gevallen weigerde de betrokkene zich te melden voor psychiatrische controle. Hoewel de voogd dit in alle gevallen opmerkte en rapporteerde, bleven de overtredingen ongestraft en de overtreders vrij op proef.³⁸⁶ Op de uitvoering van de sociaal-geneeskundige voogdij was vanaf het begin van de jaren negentig veel kritiek gevormd. De wetgeving bepaalde niet uitdrukkelijk dat de CBM zich blijvend moest informeren over de toestand van de geïnterneerde, wat resulteerde in een gebrek aan controle. Het probleem daarbij lag volgens de critici vooral bij het onbestaande toezicht op de wijze waarop de voogd de begeleiding en controle uitoefende.³⁸⁷

Tot slot waren er twee manieren waarop een geïnterneerde heropgenomen kon worden: allereerst schonk artikel 20 de Procureur des Koning het recht de wederopname te vorderen wanneer de geestestoestand of het gedrag van een geïnterneerde opnieuw gevaarlijk voor de maatschappij bleek. In de praktijk was een geïnterneerde opnieuw gevaarlijk wanneer die zich niet aan zijn of haar voorwaarden hield. Als de herinternering gebaseerd was op geestelijke problemen, moest het ministerie het advies van de geneesheer inwinnen, tenzij de voorzitter van de CBM die van deze verplichting zou ontslaan. Op de re-integraties op bevel van de procureur kwam volgens de Commissie voor de herziening van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij van 1964 vaak de kritiek dat ze onwettig of lichtzinnig waren.³⁸⁸ Verder kon de betrokkene zelf zijn op haar wederopname vragen wanneer hij of zij de kwetsbaarheid van zijn of haar toestand vaststelde.³⁸⁹ De CBM had dus niet de directe bevoegdheid om een geïnterneerde te laten re-integreren, maar kon de procureur des konings wel aanmanen het bevel te geven.³⁹⁰

³⁸⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

³⁸⁵ *Commissie Internering voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij: eindverslag*, 87-88.

³⁸⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 431, V.L.

³⁸⁷ *Commissie Internering voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij: eindverslag*, 88.

³⁸⁸ *Ibidem*.

³⁸⁹ *Ibidem*, 88-89.

³⁹⁰ Art. 19 WBM.

Aangezien de controle van de CBM gebrekkig was en het orgaan voorwaardelijk vrije geïnterneerden niet rechtstreeks opnieuw kon laten opnemen in een instelling, kunnen we stellen dat hun invloed op de betrokkene tijdens deze fase van de internering slechts beperkt was. De CBM legde de betrokkene een aantal voorwaarden op, maar trok zich in de praktijk verder niet veel van hen aan.

3.2 Medische en andere voogdijen

De Commissie tot Bescherming van de Maatschappij speelde dus geen directe rol meer in het leven van een geïnterneerde na zijn invrijheidstelling op proef. Toch verzekerde het orgaan de controle op de betrokkenen door middel van verplichte psychiatrische controle en onderwerping aan een voogd als voorwaarden te stellen. Dit hoofdstuk gaat na wie precies instond voor deze voogdijen en hoe groot de invloed van deze voogdijen op het leven van een voorwaardelijke vrije geïnterneerde was. Was er daarnaast ook nog ruimte voor de geïnterneerde om zelf de touwtjes in handen te nemen? Om dit te onderzoeken, maak ik gebruik van tweeëntwintig dossiers.³⁹¹ In de dossiers van Paul, François en Martha is eveneens bewijs te vinden dat de betrokkenen vrijgesteld werden op proef, maar dit bewijs beperkt zich tot het verslag van de zitting waarop de Commissie de voorwaardelijke vrijheid toekende. Er zijn dus geen andere brieven, verslagen of rapporten in deze dossiers terug te vinden die het leven van de betrokkene als voorwaardelijk vrijgestelde bespreken.³⁹² In de vijf resterende dossiers verbleven de betrokkene hun gehele interneringsperiode in de instelling, waardoor dit materiaal niet interessant is voor dit deel van het onderzoek.³⁹³ Allereerst focus ik mij op de medische voogdij. Daarna ga ik dieper in op de andere voogdijen.

3.2.1 De medische voogdij

In zo goed als alle gevallen was de eerste voorwaarde die de Commissie de betrokkene oplegde een psychiatrische voogdij met maandelijks of driemaandelijks verslag. De enige uitzondering hierop was Albert: hij hoefde niet op medische controles. De Commissie motiveerde deze beslissing echter niet en het is dan ook onduidelijk waarom Albert deze voorwaarde niet opgelegd kreeg.³⁹⁴ Het orgaan besliste daarnaast opnieuw in zo goed als alle gevallen dat de aangestelde psychiater hen maandelijks een verslag zou opsturen. Enkel in het geval van Marta was dit driemaandelijks. De reden hiervoor is

³⁹¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 638, P.M.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1017, D.J.M.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 423, D.A.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 628, P.M.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 428, R.P.; Dossier 521, M.G.

³⁹² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.; Dossier 256, S.C.; Dossier 345, V.W.K.

³⁹³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1240, G.T.; Dossier 1499, K.A.; Dossier 881, R.R.; Dossier 1342, M.C.

³⁹⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1267, V.M.

opnieuw niet duidelijk.³⁹⁵ Opnieuw laat het gebrek aan motivatie van de Commissie de beslissingen arbitrair overkomen. In de praktijk waren er weinig verslagen van psychiaters terug te vinden in de dossiers. Slechts in vier gevallen waren rapporten van een arts aanwezig.³⁹⁶ In zes dossiers kwamen deze rapporten indirect terug in de verslagen van de voogd.³⁹⁷ In zestien gevallen – Paul, Martha en François meegerekend – was er geen enkel teken van medische voogdij terug te vinden.³⁹⁸ Bij deze telling is het belangrijk om op te merken dat het dossier van Arthur tweemaal is meegeteld. In zijn geval waren namelijk zowel directe psychiatrische rapporten als indirecte rapporten in de verslagen van zijn voogd terug te vinden, waardoor zijn casus in beide categorieën thuishoort.³⁹⁹

In theorie leidde een weigering om op psychiatrische controle te gaan door de betrokkenen automatisch tot een re-integratie in de inrichting waar ze uit ontslagen waren. Zoals hierboven al werd aangehaald, blijkt uit de onderzochte bronnen dat de praktijk hier niet helemaal mee correspondeerde. Antoine, Victor en Maurice voldeden niet aan deze voorwaarde en kregen hiervoor geen sanctie.⁴⁰⁰ Antoine beweerde niet op de hoogte te zijn van deze voorwaarde en bood zich regelmatig aan bij de psychiater toen zijn voogd hem er op attent maakte.⁴⁰¹ Bij Victor en Maurice was het eveneens de voogd die hun afwezigheden bij de medische onderzoeken vermeldde. Er is evenwel geen enkele aanwijzing dat de Commissie hier nota van nam, laat staan gevolg aan gaf.⁴⁰² In het geval van Georges werden wel sancties getroffen: hij werd tot tweemaal toe gere-integreerd omdat hij verzaakte op psychiatrische controle te gaan.⁴⁰³ Hij schreef drie brieven naar de voorzitter waarin hij zijn excuses aanbood en hen vroeg hem opnieuw de voorwaardelijke vrijheid te gunnen, maar kreeg nooit antwoord.⁴⁰⁴ Hij stond opnieuw aan het begin van de weg naar voorwaardelijke vrijheid. De reden waarom Georges wel sancties kreeg, is niet duidelijk.

³⁹⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.

³⁹⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 161, V.R.; Dossier 628, P.M.

³⁹⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 161, V.R.; Dossier 1275, K.E. Dossier 521, M.G.

³⁹⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1244, D.M.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 638, P.M.; Dossier 1017; D.J.M.; Dossier 406, C.F.; Dossier 355, D.R.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 431, V.L.; Dossier 1529, M.J.; Dossier 1267, V.M.; Dossier 428, R.P.

³⁹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

⁴⁰⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 431, V.L.

⁴⁰¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

⁴⁰² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.; Dossier 431, V.L.

⁴⁰³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

⁴⁰⁴ Ibidem.

De overige geïnterneerden waarover informatie over hun medische rapporten bekend is, gingen allemaal stipt naar hun afspraken om het lot van Georges te kunnen vermijden.⁴⁰⁵ Zij wisten waarschijnlijk niet dat de Commissie dit maar zelden opvolgde. Allen kregen een blad met hun voorwaarden toegestuurd, waarop vermeld stond dat het niet naleven ervan zou resulteren in een heropname.⁴⁰⁶ Wellicht gingen ze ervan uit dat dit hoe dan ook zou gebeuren en leefden ze de voorwaarden dan ook na. Dit betekende wekelijkse of tweewekelijkse verplaatsingen naar de praktijk van de arts die hen werd aangewezen. Hierdoor had de psychiater dus wel een invloed op het leven van de betrokkenen. De geïnterneerden hadden tegelijkertijd toch de touwtjes in eigen handen: ze konden namelijk van arts veranderen zodat ze minder ver moesten reizen of zodat ze naar een dokter konden gaan die hun psychologische problemen al kende. Zowel Antoine – nadat hij beseftte dat medische controle een van zijn voorwaarden was – als Oscar deden via het verslag van hun voogd een aanvraag om bij de arts van hun familie op controle te mogen gaan. Beiden kregen nooit een officiële goedkeuring of überhaupt een reactie, maar gingen volgens de voogdijrapporten vanaf de maand erop toch naar de arts van hun keuze. Er zijn echter geen maandelijkse verslagen van deze artsen terug te vinden in de dossiers.⁴⁰⁷

Wat de arts bemerkte tijdens de controles was eveneens van weinig invloed. In de meeste gevallen was hij tevreden, wat geen verdere uitwerking had op het leven van de betrokkene, maar ook wanneer de psychiater problemen opmerkte, bleef de invloed beperkt. Het geval van Félix is hiervan een perfect voorbeeld. Een buurman had opgemerkt dat Félix toenadering zocht tot zijn dertienjarige zoon en hem seksueel getinte brieven stuurde waarin hij de jongen aanspoorde met hem af te spreken. De vader had meteen gereageerd en Félix en zijn moeder geconfronteerd. Félix werd onmiddellijk naar de psychiater gestuurd en kreeg een voorschrift voor seksuele kalmeermiddelen. Hij weigerde deze echter in te nemen en probeerde ze steeds opnieuw door de wc te spoelen, aldus zijn moeder. Hoewel zijn voogd hier nota van maakte in de voogdijrapporten, kreeg Félix geen sancties of vermaningen.⁴⁰⁸ Bij Arthur merkte de psychiater op dat het niet goed ging met diens mentale gezondheid: Arthur was zeer wantrouwig en had perioden waarin hij heel prikkelbaar was.⁴⁰⁹ Toch kreeg deze opmerking geen gevolg van de Commissie, noch van de arts. De invloed van de arts op het dagelijkse leven van de betrokkenen lijkt dus zeer beperkt te zijn geweest: hij controleerde zelf niet of de betrokkene zijn of haar medicatie innam en ondernam zelf waarschijnlijk geen stappen wanneer de geïnterneerde

⁴⁰⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.; Dossier 560, V.B.G.; Dossier 625, V.B.A.; Dossier 161, V.R.; Dossier 1275, K.E.; Dossier 628, P.M.; Dossier 521, M.G.

⁴⁰⁶ Zie alle dossiers van de geïnterneerden die vrijgesteld werden op proef.

⁴⁰⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.; Dossier 521, M.G.

⁴⁰⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

⁴⁰⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

opnieuw mentale problemen vertoonde. Waarschijnlijk deed hij dit in de veronderstelling dat de Commissie er de nodige gevolgen aan zou geven.

Ten slotte kon de psychiater nog een rol spelen in de definitieve vrijlating van de geïnterneerden. Dit is moeilijker te onderzoeken omdat de dossiers geen verslagen van de beslissing van de Commissie omtrent definitieve vrijheid bevatten. We kunnen aan de hand van het voorblad van het dossier wel nagaan in welk jaar de geïnterneerden vrijkwamen, maar we kunnen de argumentatie erachter niet achterhalen. Wat we hierdoor wel kunnen weten is dat achtentwintig geïnterneerden definitief vrijkwamen omdat hun interneringstermijn afliep en na 1964 niet meer werd verlengd. Twee geïnterneerden konden vroeger vrijkomen op vraag van hun voogd: Céleste en Maurice.⁴¹⁰ Bij deze schriftelijke aanvraag was steeds een positief medisch advies gevoegd. Beiden adviezen waren kort: bij Céleste stelde de arts dat ze steeds op tijd op haar afspraken was en niet langer een gevaar voor de maatschappij vormde.⁴¹¹

Bij Maurice was de arts voorzichtiger: de betrokkene had zich slechts tweemaal gemeld voor psychiatrisch onderzoek, maar vertoonde toen geen psychotische tekenen. Het contact met Maurice was echter oppervlakkig geweest en de arts zou hem nogmaals moeten zien om een meer gemotiveerd advies te kunnen geven. Hoewel Maurice dus één van zijn voorwaarden niet naleefde, namelijk het regelmatig bezoeken van een psychiater, mocht hij wel vervroegd definitief vrijkomen.⁴¹² In het geval van Michel was het de arts zelf die vervroegd een eind wilde maken aan de medisch voogdij. Hij ijverde niet voor de definitieve vrijlating van de betrokkene, maar zag geen officiële redenen meer om Michel nog langer onder medische controle te houden nadat hij hem genezen had verklaard. Zijn drie brieven naar de voorzitter mochten echter niet baten: de Commissie schreef de arts dat er minstens drie jaar medische begeleiding moest zijn.⁴¹³ Wat er daarna gebeurde is niet duidelijk want ook in dit dossier was geen enkel medisch verslag te vinden.

We kunnen dus concluderen dat de invloed van artsen het leven van de betrokkenen in deze fase van de internering redelijk beperkt was. De geïnterneerden moesten zich wel naar hun psychiatrische controles begeven, wat voor sommigen lastig was wanneer deze samenvielen met hun werkuren. Dit probleem konden ze echter zelf oplossen door te veranderen van arts. Daarnaast was de kans op een sanctie niet zo heel groot wanneer de betrokkenen het nalieten naar hun controles te gaan. De controles hielden in de praktijk wellicht ook weinig in. Er was wettelijk niet vastgesteld hoe die moesten verlopen en er is verder ook geen informatie te vinden wat er precies gebeurde tijdens deze (twee)wekelijkse bezoeken, waardoor het onmogelijk is om de agency van de betrokkene op die

⁴¹⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 638, P.M. Dossier 431, V.L.

⁴¹¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 638, P.M.

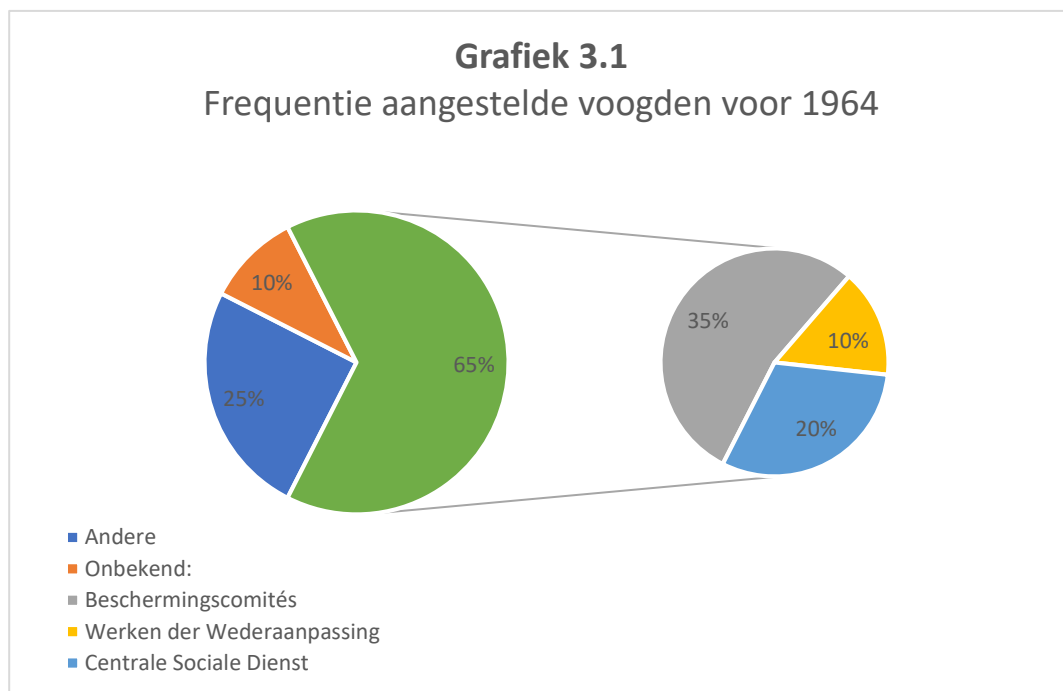
⁴¹² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 431, V.L.

⁴¹³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 628, P.M.

momenten te achterhalen.⁴¹⁴ Ook bij de definitieve vrijlating was de arts niet doorslaggevend, hoewel hij hier wel enige invloed kon hebben.

3.2.2 Andere voogdijen

In haar masterscriptie onderzocht Diane Staelens de rol van de sociaal assistent voor en na de wetsverandering van 1964. Zij ondervond voornamelijk grote machtsverschillen tussen deze periodes: waar de sociaal assistenten voor 1964 vaak met hun handen gebonden stonden, konden ze erna wel een verschil maken doordat hun wettelijke status ervoor zorgde dat de Commissie meer naar hen luisterde. Daarnaast werd het beroep van sociaal assistent steeds meer geprofessionaliseerd waardoor er steeds meer en betere sociaal assistenten beschikbaar waren.⁴¹⁵ Hoewel in mijn bronnencorpus eveneens te zien is dat de verslagen van de sociaal assistenten na 1964 steeds uitgebreider werden, vergat Staelens volgens mij een factor in rekening te brengen: het orgaan duidde voor de wetsverandering eveneens een voogd aan die instond voor de controle van het dagelijkse leven van de betrokkenen.⁴¹⁶ Die stelde, net zoals de sociaal assistent na 1964, ook voogdijrapporten op. Hoewel zij hiervoor soms op derden steunden om hen informatie over het leven van de betrokkenen te geven, is het steeds deze voogd die aan het woord is. Het is van groot belang dit in het achterhoofd te houden tijdens het onderzoek in de volgende pagina's.

⁴¹⁴ Art. 14, 15, 18, 19, 20, 21, 29 WBM.

⁴¹⁵ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 71-73; *Ibidem*, 111-114.

⁴¹⁶ Art. 19, WBM.

Bovenstaande grafiek (grafiek 3.2) toont hoe vaak bepaalde diensten door de Commissie werden aangesteld als voogd voor de wetsverandering. Het groene deel representeert het percentage van de gevallen waarin de Commissie een sociale instelling als voogd aanstelde. De kleinere bol toont aan uit welke instellingen deze 65% procent bestond. Een belangrijke opmerking hierbij is dat het geval van Antoine uit de jaren veertig tweemaal is meegerekend. De Commissie stelde namelijk eerst de lokale priester aan als voogd, maar kwam terug op die beslissing om daarna het voogdijschap toe te wijzen aan het Beschermingscomité.⁴¹⁷ Voor de wetsverandering werd in 65% van de onderzochte dossiers een sociale instelling aangeduid als voogd: in 35% van de gevallen was dit het Beschermingscomité, in 20% van de gevallen de Centrale Sociale Dienst en in 10% het Werk der Wederaanpassing. Het lijkt er dus op dat de wetsverandering een bestaand gebruik bestendigde en verplichtte. Om de rest van het hoofdstuk goed te kunnen begrijpen, is het belangrijk even stil te staan bij de verschillende sociale organisaties.

De Beschermingscomités waren een eerste vorm van welzijnswerk in de strafuitvoering in de vorm van patronage: vrijwilligerswerk van de gegoede burgerij voor de behoeftigen. Het hulpaanbod van deze comités sloot zeer nauw aan bij de uitgangspunten van het sociaal verweer: ze hielpen gedetineerden – en in dit geval ook geïnterneerden – in voorwaardelijke vrijheid, maar opereerden in opdracht van justitie met een dwangstok achter de deur. Daarnaast was het bekend dat het ledenaantal van deze comités beperkt was en de werklust groot. Na de Eerste Wereldoorlog professionaliseerden een aantal van deze comités zich en vormden zij zich om tot de Diensten voor Sociale Reïntegratie. De Beschermingscomités bleven echter parallel bestaan en nauw gekoppeld aan de justitie.⁴¹⁸ De Commissie maakte tot het begin van de jaren vijftig gebruik van deze diensten, waartussen zij waarschijnlijk weinig verschil zag: in de voorwaarden legde het orgaan de voogdij van een Beschermingscomité op, waarna de verslagen afkomstig bleken van de Diensten voor Sociale Reïntegratie.⁴¹⁹ Vanaf de tweede helft van de jaren vijftig maakte de Commissie gebruik van de Werken der Wederaanpassing en de Centrale Sociale Dienst.

De Werken der Wederaanpassing ontstonden in 1922 en werden meteen – anders dan de Beschermingscomités en Diensten voor Sociale Re-integratie – op professionele wijze georganiseerd. Aanvankelijk was hun doelstelling het opvangen van landlopers en de preventie van landloperij. Vanaf 1955 werd de doelgroep verruimd naar onder andere voorwaardelijk invrijheidgestelden. De hulpverlening gebeurde ook hier altijd naar aanleiding van justitiële interventie.⁴²⁰ De timing van de

⁴¹⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

⁴¹⁸ M. BOUVERNE-DE BIE, K. KLOECK e.a., *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, Gent, 2002, 41-45.

⁴¹⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.; Dossier 1183, R.F.; Dossier 862, G.J.; Dossier 1179, P.A.; Dossier 406, C.F.; Dossier 423, D.A.; Dossier 256, S.C.

⁴²⁰ BOUVERNE-DE BIE e.a., *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, 45-46.

uitbreiding van deze dienst komt overeen met de tijd waarin de Commissie afstapte van de Beschermingscomités en gebruik begon te maken van de diensten van de Werken der Wederaanpassing. De Centrale Sociale Dienst, ten slotte, was het orgaan waaraan alle sociaal assistenten gekoppeld waren. Zo moesten de sociaal assistenten die gekoppeld waren aan de Werken der Wederaanpassing eveneens verslag uitbrengen aan deze dienst.⁴²¹

In de rest van dit hoofdstuk zullen alle voogden in functie van de bovengenoemde diensten als sociaal assistenten bestempeld worden. De vrijwilligers van de Beschermingscomités werden in de praktijk misschien niet zo genoemd, hun opdracht was wel dezelfde als die van de sociaal assistenten en hun verslagen verschilden niet wezenlijk. Daarnaast bracht een eerste lezing van de bronnen geen fundamentele verschillen aan het licht tussen de verslagen van de sociaal assistenten voor en na 1964, behalve dat deze na de wetsverandering uitgebreider waren. Om deze reden zal ik deze periodes niet apart behandelen, maar alle verslagen tegelijk integreren in het verdere betoog. De taken van de (sociale) voogd waren niet wettelijk afgebakend. Artikel 20 van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij bepaalde enkel dat ze er moesten op toezien of “in de gedragingen of de geestestoestand van de invrijheidgestelde een gevaar voor de maatschappij waarneembaar [is], met name wanneer hij de hem opgelegde voorwaarden niet in acht neemt”.⁴²² In de praktijk hing het takenpakket af van de persoon van de sociaal assistent, die zo betrokkenen kon zijn als hij of zij zelf koos. Uit de onderzochte dossiers bleek dat de sociaal assistent drie taken kon opnemen: een controlefunctie, hulpverlening als vertrouwenspersoon en een adviserende functie. Hieronder bespreek ik hoe de sociaal assistent in deze drie verschillende functies het leven van de betrokkenen kon beïnvloeden.

De officiële functie van de sociale voogd was het controleren of de betrokkenen aan hun voorwaarden voldeden. In zeven van de achttien casussen rapporteerden de sociaal assistenten over de psychiatrische voogdij. Meestal bleef dit beperkt tot het vermelden van de aan- of afwezigheid van de betrokkene op hun medische afspraken. In sommige gevallen rapporteerde de sociaal assistent ook over de - mentale toestand van hun cliënt op dat moment. In het geval van Antoine in de jaren zestig merkte de voogd op dat hij op psychisch vlak sterk achteruit ging.⁴²³ Bij Arthur merkte de sociaal assistent dat de geestestoestand van de betrokkene niet in orde was. Hij voelde zich soms bestraald, hoorde geheime uitzendingen op de radio, en zag dieven in zijn tuin, gevolgd door de rijkswacht. De arts had het vreemde gedrag van Arthur ook al opgemerkt, zoals vermeld in het vorige hoofdstuk.⁴²⁴ Daar toonde ik al aan dat de medische verslagen relatief weinig invloed hadden op het leven van de

⁴²¹ BOUVERNE-DE BIE e.a., *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, 79.

⁴²² Art. 20, WBM.

⁴²³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

⁴²⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

betrokkene en dat afwezigheden op controle niet per se resulteerden in een heropname. Dit was niet anders bij de vaststellingen van de sociaal assistent: wanneer die melding maakte van een schending van deze voorwaarde, bleef dit bijna altijd zonder gevolg, zowel voor als na de wetsverandering. De invloed van de sociaal assistent was op dit vlak even klein als die van de arts. Zo noteerden de sociaal assistenten van zowel Antoine in de jaren veertig als Maurice op het eind van de jaren zestig dat hun cliënten verzaakten zich te melden voor de psychiatrische controles zonder dat hier enig gevolg aan gegeven werd.⁴²⁵

Een tweede voorwaarde die de sociaal assistenten hoorden te controleren, was het alcoholgebruik van de betrokkenen en of deze dans- of spelzalen bezochten. In de praktijk namen slechts drie sociaal assistenten nota van deze zaken. Bij Félix en Klaas meenden de voogden dat hun cliënten nooit dronken en geen drankhuizen bezochten.⁴²⁶ In het geval van Georges merkte de sociaal assistent echter dat de betrokkene gedronken had toen hij hem kwam bezoeken. Georges beweerde dat hij de drank niet had misbruikt en hoewel de sociaal assistent hem geloofde, bemerkte die wel dat Georges hiermee zijn voorwaarden schond. Dit was echter geen vermelde factor in zijn heropname en er werd verder door de Commissie ook geen gehoor aan gegeven.⁴²⁷ De derde voorwaarde, het verbod op betrekkingen met oud-geïnterneerden, gewezen zieken der psychiatrische afdelingen of leden van hun familie, kwam in geen enkel voogdijverslag terug.

De sociaal assistenten controleerden het strengst op de verplichting om regelmatig te werken: in dertien van de achttien gevallen maakten ze melding van het werk of het gebrek aan werk van hun cliënten. Deze meldingen konden positief zijn, zoals bij Félix die zijn volledige loon aan zijn moeder gaf en leefde van een weinig zakgeld per week, of negatief, zoals bij Georges die volgens zijn sociaal assistent van slechte wil was.⁴²⁸ Uit werkloosheid volgde echter niet per se een slecht rapport. Vaak hechtten de sociaal assistenten meer belang aan hoe de geïnterneerden hun tijd vulden dan of ze effectief werkten. De casus van Antoine is hier een voorbeeld van. Antoine had moeite met het vinden van werk, maar hield zich in zijn vrije tijd nuttig bezig met de bouw van een garage en de heraanleg van de tuin. Dit was voor de sociaal assistent voldoende om hem toch positief te evalueren.⁴²⁹ Daarnaast kon ook overmacht een geldige reden zijn voor werkloosheid. Zo werd Prosper eveneens niet negatief beoordeeld, ook al had hij al bijna een jaar geen werk. Hij was deels werkonbekwaam verklaard waardoor hij geen zwaar werk kon verrichten. Hierdoor was het voor Prosper moeilijker dan

⁴²⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.; Dossier 431, V.L.

⁴²⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.

⁴²⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

⁴²⁸ Ibidem; Dossier 560, V.B.G.

⁴²⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

voor anderen om werk te vinden volgens de sociaal assistent.⁴³⁰ Hoewel het gebrek aan werk evenmin gesanctioneerd werd door de Commissie, had de controle op deze voorwaarde wel een grote invloed op de betrokkenen, die in de meeste gevallen koortsachtig op zoek naar werk waren. Zo schreef Arthur de voorzitter tot tweemaal toe aan om te melden dat hij werk had. In een derde brief schreef hij dat hij ontslagen was, maar verzekerde hij de voorzitter eveneens dat hij al uitzicht had op nieuw werk, waar hij binnen enkele dagen zou mogen mee starten.⁴³¹ Klaas was zich zelfs gaan melden op de Dienst voor Sociale Reïntegratie, denkend dat hij daar moest komen werken. De sociaal assistent vermeldde dat deze overijverige daad het gevolg was van Klaas' volharding dat hij aan alle voorwaarden zou voldoen om zeker zijn vrijheid niet opnieuw te verliezen.⁴³²

Verder hadden de geïnterneerden een verbod op het plegen van nieuwe feiten. Hier maakten de sociaal assistenten geen meldingen van, behalve wanneer nieuwe feiten zich voordeden of dreigden voor te doen. In twee casussen was dit het geval. Dat van Félix werd al besproken in hoofdstuk 3.2.1. Omdat er geen bewijzen waren dat hij effectief zedenfeiten had gepleegd op zijn buurjongetje, werden er verder geen gevolgen gegeven aan zijn daden.⁴³³ Bij Prosper was een getuigenis van zijn eigen vrouw genoeg om hem opnieuw te laten interneren. Zij stelde dat haar man haar meermaals had verkracht vanaf het moment dat hij opnieuw thuis was. Ze vroeg zowel de sociaal assistent als de voorzitter om hem te re-integreren en met succes zo bleek: de rijkswacht begeleidde Prosper precies één jaar en vier maanden na zijn voorwaardelijke invrijheidsstelling opnieuw naar Rekem.⁴³⁴

Naast hun controlefunctie namen sommige sociaal assistenten op eigen initiatief ook de rol van hulpverlener en vertrouwenspersoon op zich. In haar masterscripte besprak Diane Staelens eveneens deze rol. Volgens haar konden goede sociaal assistenten via deze weg een verschil maken in het al dan niet slagen van de reclassering en gaven zij de betrokkenen tevens een stem in het proces. Zij behandelden de geïnterneerden meestal "als volwaardige leden van de maatschappij die moeite hadden om zich aan te passen aan bepaalde normen", in tegenstelling tot artsen en advocaten, die hen in een marginale positie drukten.⁴³⁵ In mijn bronnencorpus zag ik deze stelling bevestigd: sociaal assistenten konden er inderdaad voor zorgen dat betrokkenen op vrije voeten bleven door hen in de juiste richting te sturen. Hierbij merkte ik echter op dat dit niet steeds een positieve impact had op het dagelijks leven van de geïnterneerden, integendeel. In het geval van Félix was dit zeer duidelijk: zijn sociaal assistent was zeer met hem begaan en wilde niets liever dan dat hij slaagde in zijn reclassering.

⁴³⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 428, R.P.

⁴³¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

⁴³² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 389, V.B.R.

⁴³³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

⁴³⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 428, R.P.

⁴³⁵ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 114-115.

Toen bleek dat Félix de slechte kant opging, wilde hij dan ook vermijden dat dit zou resulteren in een heropname. In samenspraak met de moeder liet de sociaal assistent de rijkswacht komen om Félix streng te vermanen. Dit resulteerde in beter gedrag van de betrokkene, maar ook in zware angstgevoelens waardoor hij het huis niet meer alleen durfde te verlaten uit angst verdacht te lijken.⁴³⁶

In tegenstelling tot wat Staelens in haar bronnen opmerkt, stond in de Wet tot Bescherming van de Maatschappij nergens dat de Commissie verplicht was de adviezen van psychiater en/of sociaal assistent in te winnen voor ze een betrokkene definitief vrijliet, ook niet na 1964.⁴³⁷ In de door mij onderzochte dossiers werden alle gevangenen, behalve Céleste, definitief in vrijheid gesteld op de dag dat de Commissie had voorzien. Enkel Céleste kon vervroegd definitief vrijkomen na een aanvraag van de directeur van de Dienst voor Sociale Reïntegratie. Die vermeldde bij de aanvraag dat het gedrag van Céleste altijd onberispelijk was geweest en ze absoluut geen dreiging meer vormde voor het slachtoffer, haar zoon. Hierbij voegde ze een gunstig advies van de arts.⁴³⁸ Ook in het geval van Arthur vroeg de Dienst voor Sociale Reïntegratie of het mogelijk zou zijn hun cliënt in vervroegde definitieve vrijheid te stellen, maar hier kwam nooit reactie op en Arthur bleef geïnterneerd tot aan het eind van zijn vooropgestelde periode van drie jaar.⁴³⁹ De Commissie voor de Herziening van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij van 1 juli 1964 toonde al aan dat de verschillende Commissies tot Bescherming van de Maatschappij weinig zicht hadden op de situatie van de geïnterneerden die vrij op proef waren en tevens weinig tijd om zich hiermee bezig te houden.⁴⁴⁰ Dit kan verklaren waarom slechts één geïnterneerde van de dertig onderzochte dossiers de kans had om vervroegd vrij te komen. Waar sociaal assistenten wel invloed hadden op de preventie van heropname, stonden ze over het algemeen met gebonden handen wat betrof vervroegde definitieve vrijlating van hun cliënten.

De sociaal assistenten stelden hun rapporten samen na één of meerdere bezoeken aan de geïnterneerden. Dit waren echter slechts momentopnames van de situatie van hun cliënten, waardoor ze voor het totaalplaatje moesten vertrouwen op inlichtingen van derden. In het geval van Klaas richtte de sociaal assistent zich bijvoorbeeld tot de veldwachter, die haar kon vertellen dat tot op heden alles goed ging en hij Klaas nog niet met zijn zus, het slachtoffer, had opgemerkt. Hij vertelde haar ook dat Klaas geen moeilijkheden veroorzaakte en geen drankhuizen bezocht.⁴⁴¹ In alle andere gevallen waar de betrokkene teruggekeerd was naar de maatschappij rekenden de sociaal assistenten op de familie om hen informatie te verschaffen. Het geval van Félix leent zich wederom goed als voorbeeld: zijn

⁴³⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst, Dossier 560, V.B.G.

⁴³⁷ STAELENS, *De vergeetput van justitie*, 114; Art. Art. 14, 15, 18, 19, 20, 21, 29 WBM.

⁴³⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 638, P.M.

⁴³⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

⁴⁴⁰ *Commissie Internering voor de herziening van de wet tot bescherming van de maatschappij: eindverslag*, 2000, 87.

⁴⁴¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

sociaal assistent maakte tijdens elk bezoek een praatje met zijn ouders. Hieruit bleek dat zijn vader hem vooral negeerde. Zijn moeder was meer betrokkene: zo vertelde ze de sociaal assistent dat Félix na zijn werkuren naar bed ging met de vrouwen van zijn collega's. Hierbij legde ze de nadruk op de perversie van betrekkingen met getrouwde vrouwen. De sociaal assistent nuanceerde deze uitspraak in het voogdijrapport, stellend dat dit niet bewezen, noch strafbaar was.⁴⁴² De sociaal assistenten namen dus ook tijdens de periode waarin de geïnterneerden vrij op proef waren niet zomaar alles wat de familie hen vertelden voor waar aan.

Hoewel de familie dus geen doorslaggevende invloed had op de sociale voogdijrapporten, toonden deze verslagen wel aan hoe groot hun invloed was op het leven van de betrokkene zelf. Ten eerste waren ze indirect bepalend voor de plek waar de geïnterneerden heengingen nadat ze op proef werden vrijgesteld. Wanneer geen enkel familielid bereid bleek de geïnterneerde op te nemen, moest naar een alternatieve oplossing gezocht worden. Alleen gaan wonen was geen optie. Deze situatie deed zich voor bij zowel Alfons in de jaren dertig, als bij Antoine in de jaren zestig. Alfons werd uiteindelijk naar de Rijkskolonie van Geel gezonden. Uit de periode waarin hij hier verbleef, zijn geen verslagen terug te vinden.⁴⁴³ Antoine werd in 1969 ondergebracht bij de Zusterkens der Armen in Gent, ver genoeg van zijn familie die absoluut niets meer met hem te maken wilde hebben. Ook in dit geval is er daarna niets meer over hem bekend, behalve één voogdijverslag uit 1973 waarin de sociaal assistent stelde dat Antoine zich goed had aangepast in het ouderlingentehuis, maar op psychisch vlak achteruitging. Daarnaast sloot ze in dit verslag de voogdij af wegens het overlijden van haar cliënt.⁴⁴⁴

Verder kon de familie ook een grote invloed hebben op het dagelijkse leven van de betrokkenen. Allereerst zorgden ze, net zoals de sociaal assistent, voor controle op het gedrag van hun voorwaardelijk vrij familielid. Dit leken ze niet officieel te doen, maar wellicht uit voorzorg, in de hoop dat die niet opnieuw geïnterneerd zou worden. Zo zorgde de moeder van Klaas ervoor dat hij in zijn vrije tijd nuttig bezig was met het opknappen van hun arbeiderswoning zodat hij niet de straat kon opgaan en voor problemen zorgen.⁴⁴⁵ Jozef werd door zijn ouders eveneens kort gehouden: hij mocht het huis zelfs niet verlaten om met zijn vriendin een daguitstap naar het meer te maken, zo rapporteerde de sociaal assistent.⁴⁴⁶ Daarnaast lijkt de familie ook een grote invloed op de financiële status van de betrokkene te hebben gehad: in sommige gevallen, zoals bij Félix, Arthur en Klaas, moest de betrokkene zijn loon thuis afgeven en rondkomen met wekelijks zakgeld.⁴⁴⁷ Anderzijds kon de

⁴⁴² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.

⁴⁴³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.

⁴⁴⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.

⁴⁴⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 389, V.B.R.

⁴⁴⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.

⁴⁴⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.

betrokkene soms net profiteren van de financiële status van het gezin. Naarmate de tijd vorderde en het normaler werd voor de vrouw om buitenshuis te werken, gebeurde dit steeds vaker. Jozef hoefde thuis niets af te geven en kon zijn volledige loon gebruiken om een bromfiets te kopen.⁴⁴⁸ Toen Oscar wegens een ongeval tijdelijk werkbekwaam was, zorgden zijn zoon en vrouw ervoor dat hij financieel niets tekortkwam.⁴⁴⁹ Uit de jaren dertig was ook een voorbeeld terug te vinden waarin de betrokkene profiteerde van de financiële situatie van degenen waarbij hij of zij inwoonde: omdat Georges weigerde werk te zoeken, leefde hij op kosten van zijn ouders die hier volgens de sociaal assistent financieel zwaar onder leden.⁴⁵⁰

In de gevallen van Arthur en Michel had hun familie nog een heel andere invloed op hun leven. Arthur zou niets ondernemen zonder de raad van zijn broer en schoonzus, met wie hij zeer nauw contact had, al woonde hij bij zijn moeder. Zo kocht Arthur een auto op hun aanraden en ging pas na hun goedkeuring bij zijn “bijzit” wonen.⁴⁵¹ Het echtpaar had dus een enorme invloed op het leven van de betrokkene. Bij Michel bepaalden vooral zijn ex-vrouw en vierjarig zoontje zijn leven. De vrouw was bij hem weggegaan met het kind toen hij geïnterneerd werd. De eerste twee jaar van zijn voorwaardelijke vrijheid stonden dan ook volledig in het teken van het weerzien van zijn zoon. Uiteindelijk kreeg hij het voor elkaar dat hij zijn zoon om de twee weken zondag tussen 16u en 18u mocht ophalen. Daarnaast speelde de scheiding hem ook parten: volgens de sociaal assistent was hij bezorgd over de verdeling van de meubels en de opvoeding van zijn zoon.⁴⁵²

Tot slot rest mij nog slechts één onderdeel om te bespreken: de casussen vóór 1964 waarin de voogd geen sociaal assistent was. Wanneer we teruggaan naar grafiek 3.1 blijkt dat de Commissie in 25% van de gevallen voor 1964 iemand anders dan een sociale dienst aanduidde om deze taak op zich te nemen. In absolute cijfers gaat het hier om vijf dossiers: die van Alfons, van Jacques, van Antoine uit de jaren veertig, van Oscar en van François.⁴⁵³ Respectievelijk werden de directeur van de kolonie van Geel, een broer, de lokale priester, de burgemeester en de Zuster Overste van het gesticht St.-Félix als voogden benoemd. In de dossiers van Alfons, Antoine en François zijn geen voogdijverslagen terug te vinden, waardoor ik dus ook niets over hun leven in voorwaardelijke vrijheid kan zeggen.⁴⁵⁴ Bij Antoine kwam dit doordat de oude priester deze taak niet had uitgevoerd. Toen de Commissie dit opmerkte, was er echter al een nieuwe pastoor in het dorp die weigerde iets met de zaak te maken te

⁴⁴⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.; Dossier 389, V.B.R.; Dossier 161, V.R.

⁴⁴⁹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

⁴⁵⁰ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.

⁴⁵¹ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.

⁴⁵² VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 628, P.M.

⁴⁵³ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 1383, L.R.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 345, V.W.K.; Dossier 521, M.G.

⁴⁵⁴ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.; Dossier 564, V.B.A.; Dossier 345, V.W.K.

hebben. De Commissie vroeg daarop aan het Beschermingscomité om de voogdij op zich te nemen.⁴⁵⁵ In het geval van Jacques en Oscar zijn er wel voogdijverslagen. Bij hen waren respectievelijk de broer en de burgemeester aangesteld als voogd. Opvallend genoeg werden de rapporten opgesteld door sociaal assistenten, die precies dezelfde rollen op zich namen als de sociaal assistenten die als voogd benoemd werden.⁴⁵⁶ Zo hamerde de sociaal assistent er in de casus van Jacques op dat deze na vier maanden nog steeds geen werk had.⁴⁵⁷ In het geval van Oscar nam de sociaal assistent zowel de controle-, vertrouwens-, als adviserende functie op.⁴⁵⁸ De andere voogden hadden dus slechts weinig invloed op het leven van de betrokkene.

We kunnen nu concluderen dat zowel de familie als de sociaal assistent een wezenlijke invloed hadden op het leven van geïnterneerden die vrij op proef waren. Beide actoren stonden in voor de controle op het naleven van de voorwaarden. Dit kon de betrokkenen helpen hun voorwaardelijke vrijheid te behouden, maar resulteerde wellicht ook in onzekere en angstige gevoelens waardoor hun hele leven in het teken stond van het naleven van deze voorwaarden. Daarnaast hadden de betrokkenen, net zoals dat bij de medische voogdij het geval was, toch wat bewegingsruimte. Hoewel ze vaak streng gecontroleerd werden, bleef het niet-naleven vaak onbestraft door het disfunctioneren van de Commissie, waardoor de ruimte om fouten te maken wel bestond. De geïnterneerden waren hier echter niet van op de hoogte en in theorie was dit evenmin het geval: zowel het papier met hun voorwaarden als de sociaal assistenten hielden hen steeds voor dat overtredingen zouden resulteren in heropnames, waardoor de betrokkenen uit voorzorg zo goed mogelijk aan de voorwaarden voldeden. Hun hele leven stond dus in het teken van het naleven van de voorwaarden die de Commissie hen had opgelegd.

⁴⁵⁵ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.

⁴⁵⁶ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.; Dossier 521, M.G.

⁴⁵⁷ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.

⁴⁵⁸ VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.

Conclusie

Op 6 december 2016 veroordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens België met een pilotarrest voor de manier waarop het land de mensenrechten van geïnterneerden schendt en hen niet de behandeling geeft waar ze volgens de wet recht op hebben.⁴⁵⁹ België maakte zich schuldig aan de schending van artikel drie van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens: het verbod op onmenselijke behandeling. Deze veroordeling is de vijftiende in het rijtje, waarin ook een pilotarrest uit 2004 terug te vinden is. In een pilotarrest legt het Europees Hof aan het veroordeelde land uit hoe het de structurele problemen moet aanpakken. Professor strafrecht aan de Universiteit Antwerpen Joachim Meese spreekt in deze context over een “historische blaam”.⁴⁶⁰ Nochtans is er geen enkele historische studie terug te vinden over de impact van de Belgische interneringsmaatregelen op de betrokkenen, tot nu. In dit besluit wil ik dan ook verder gaan dan een loutere samenvatting van mijn bevindingen door die te koppelen aan de hedendaagse problematieken. Kunnen we wel spreken over een “historische blaam”?

1. Diagnose

De hedendaagse kritiek richt allereerst op de ontoerekeningsvatbaarheidsverklaring door de forensisch psychiater. De commentaren zijn vooral gericht op drie punten: de vaagheid van het wettelijk kader, de gebrekkige forensische opleiding en onderzoeken, en de beperkte financiële honorering. De nieuwe interneringswet van 2016 heeft deze punten proberen aan te pakken, maar het is nog te vroeg om te kunnen oordelen over de uitwerking ervan.⁴⁶¹ Omdat de gebruikte dossiers in mijn onderzoek geen zicht geven op het profiel van de aangestelde psychiaters, kan ik niets zeggen over historische antecedenten van gebrekkige opleiding en honorering. De kritieken hierop zijn echter al aanwezig in de jaren zestig en negentig, dus het lijkt er wel op dat ze ook opgaan voor de door mij onderzochte periode. De hedendaagse kritiek op het vage wettelijk kader uit zich op zijn beurt in twee punten: de Wet tot Bescherming van de Maatschappij maakt gebruik van achterhaalde, negentiende-eeuwse psychiatrische termen als “folie” en “krankzinnigheid” en biedt geen ruimte voor grijze zones. Iemand is ofwel toerekeningsvatbaar, ofwel ontoerekeningsvatbaar. Toerekeningsvatbaarheid is een juridisch begrip zonder betekenis in de psychiatrie, zo luidt de kritiek. Waar rechters een zwart-wit oordeel willen, duiden psychiaters op de noodzaak van nuancering. In Nederland is hiervoor het model

⁴⁵⁹ D. LEESTMANS, *Pilotarrest internering: “Historische blaam” rechtgezet?*, 2018 (https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/12/05/_historische-blaam-rechtgezet/). Geraadpleegd op 11 augustus 2019.

⁴⁶⁰ Ibidem.

⁴⁶¹ Art. 5-8.

van “graduele toerekeningsvatbaarheid” ingevoerd, maar tot op vandaag bestaat hier geen Belgische parallel voor.⁴⁶²

De grond van deze commentaren was tussen 1930 en 1980 ook al aanwezig en uitte zich in een dubbelzinnige verhouding tussen de vrijheid van de arts en de vaste vorm van het psychiatrisch deskundigenrapport. Deze vorm was geïnspireerd op de antropologische dossiers die dokter Louis Vervaeck afnam van alle delinquenten die waren veroordeeld tot een gevangenisstraf van meer dan drie maanden en van recidivisten ongeacht hun veroordelingstermijn. Ze bepaalde een aantal zaken waaraan de aangestelde psychiater aandacht moest besteden. Zo eiste het lemma “fysieke kenmerken” dat de arts de lichamelijke kenmerken van de betrokkene beschreef. In de praktijk bestond deze beschrijving uit observaties die nauw aansloten met de negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse theorieën die een link zagen tussen “uiterlijke degeneratieve kenmerken”, criminaliteit en mentale problemen. Daarnaast moest de arts oog hebben voor het medisch, sociaal en familiaal verleden van de betrokkene, waarvoor hij informatie bij de betrokkene zelf, zijn of haar familie en/of voorgaande psychiatrische verslagen moest inwinnen. Aan de hand van deze inlichtingen bepaalde de psychiater of de betrokkene aanleg had voor psychiatrische aandoeningen. Foucault formuleerde later kritieken het normatieve kader van dit denken. Hij toonde hoe dit denken er impliciet uitging van een norm en zo de afwijking construeerde. Disciplinaire instellingen verzamelden volgens hem kennis over diverse individuen om zo een populatienorm op te leggen. Wanneer die norm gehanteerd werden om een onderscheid tussen ziekte en gezondheid te maken, was de ingezette kennis performatief: wie de norm overschreed werd ziek genoemd en *was* bijgevolg ook ziek.⁴⁶³ Dit bezwaar lijkt nog niet aanwezig te zijn geweest tussen 1930 en 1980, integendeel, het lijkt erop dat vergelijken van betrokkenen met een vooraf opgestelde norm een gangbare praktijk was.

Tegelijkertijd was het niet wettelijk bepaald waarop de arts zijn oordeel nu precies moest baseren. De vorm vereiste wel dat de psychiater aandacht besteedde aan bepaalde zaken, maar hij moest die niet per se laten doorwegen in de medico-legale discussie. Zo gebruikten de psychiaters in de onderzochte gevallen steeds minder vaak fysieke degeneratieve kenmerken als een geldig argument voor ontoerekeningsvatbaarheid. Het lijkt er dus op dat de vorm van het deskundigenverslag – die amper wijzigde tussen 1930 en 1980 – tot een onderzoek, een theoretisch denkkader en een taal dwong waar de artsen zelf niet meer in geloofden. Tegelijkertijd was dit kader in de praktijk toch niet

⁴⁶² C. DILLEN, “Zinvolheid van nieuwe richtlijnen en initiatieven rond internering. Het standpunt van een psychiatrisch-forensisch deskundige”, *Orde van de Dag*, 15 (2001), 46; F. VERBRUGGEN en J. GOETHAS, *Van kommercommissie naar kwelrechtbank? De vernieuwing van internering en terbeschikkingstelling juridisch en praktisch bekeken*, Antwerpen, 2008, 339; Art. 8 WBM; K. HANOULLE, “Internering in de theorie” in N. METTIOUI e.a. (red.), *Tussen Vrouw Justitia en Vrouw Holle*, Herentals, 2011, 28; S. VANKEERBERGHEN, “Het ontoerekeningsvatbaarheidsbegrip naar Belgisch Recht: over de noodzaak aan herdefiniëring en oplossingen uit het buitenland”, *Jura Falconis*, 50 nr. 2 (2014), 318.

⁴⁶³ MEYERS, *How to do things with science?*, 78.

zo dwingend. Dit betekent dat de arts zelf kon bepalen hoeveel waarde hij hechtte aan de informatie van die de betrokkene en de familie. Hun invloed was dus volledig afhankelijk van de wetsdokter en hoe belangrijk hij hun inlichtingen vond. Deze vrijheid betekende ook dat er ruimte was binnen het kader van de deskundigenverslagen voor eigen onderzoek van de arts. Zo kon die psychiatrische testen of zelfs anamneses afnemen van de betrokkene zonder dat dit een vereiste was. Toch wendden de meeste artsen deze vrijheid niet aan om de betrokkene een stem te geven in zijn of haar eigen lot.

De diagnosevorming tussen de jaren dertig en jaren tachtig lijkt dus zeer arbitrair omdat ze zo afhankelijk was van de methodologische invalshoek van de aangestelde arts. Wat de één doorslaggevend vond, kon een andere volledig weglaten in de medico-legale discussie. Hetzelfde lijkt te gelden voor de invloed die de betrokkene zelf en de familie kon uitoefenen op het proces: ze waren volledig afhankelijk van de persoon van de arts en hoe waardevol die hun invloed achtte. Kortom: de aangestelde forensisch psychiater had de grootste invloed op de diagnose van de onderzochte betrokkenen en dus op hoe zij de komende jaren zouden doorbrengen: in een instelling in plaats van in de gevangenis. De hedendaagse roep naar duidelijke richtlijnen, onder andere gevormd door gerechtspsychiaters Machteld De Clercq en Freya Vander Laenen, lijkt haar grond te vinden in de door mij onderzochte periode.⁴⁶⁴ Opvallend genoeg was deze roep zelf toen nog niet aanwezig en er werden dan ook geen maatregelen hieromtrent genomen in de herziening van de wet in 1964.

2. De weg naar voorwaardelijke vrijheid

Volgens de wet vielen de onderzochte geïnterneerden, vanaf het vonnis tot hun definitieve vrijlating, onder de bevoegdheid van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst. Dit was één van de acht werkzame Commissies waarop tot 2016 veel kritieken kwamen. De meeste hiervan richtten zich tot het onduidelijke juridische statuut van de Commissies, maar ook de manier waarop het orgaan beslissingen neemt en het gebrek aan permanentie worden aangevallen uit zowel medische als juridische hoek. De Commissies baseerden hun oordeel volgens de critici te vaak op stereotypen en de motivering was steeds te gebrekkig.⁴⁶⁵ Na 2016 werden de beslissingen tot internering en de opvolging van de geïnterneerden de verantwoordelijkheid van de Kamers tot Bescherming van de Maatschappij die de Commissies vervingen. Dit zijn volwaardige rechtscolleges die bestaan uit een beroepsrechter en twee assessoren zonder vast takenpakket. Opnieuw zijn de uitwerkingen van deze nieuwe wetgeving nog niet bekend.

⁴⁶⁴ DE CLERCQ en VANDER LAENEN, 'Gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering', 337.

⁴⁶⁵ H. TUBEX, "Internering: vooruitgang aan het tempo van de processie van Echternach", *Ad Rem*, 2004, 43; VERBRUGGEN en GOETHAS, *Van kommercommissie naar kwelrechtbank?*, 367; J. GOETHALS, 'Hoopvolle perspectieven m.b.t. de internering in België', *Tijdschrift Vlaams Geneeskundigenverbond*, 65 (4), 8.

De schijnbaar arbitraire beslissingen zijn ook terug te vinden bij de CBM van Vorst tussen 1930 en 1980 tijdens de zittingen waarop ze besliste om een geïnterneerde al dan niet voorwaardelijk vrij te laten. Hierdoor is het moeilijk om na te gaan wie precies een invloed had op deze beslissingen, maar ik denk toch een verdienstelijke poging gedaan te hebben. De weg naar voorwaardelijke vrijheid begon steevast met een aanvraag om voor de Commissie te mogen verschijnen. Wettelijk gezien konden enkel de betrokkene en zijn of haar advocaat zo'n aanvraag doen met minimaal zes maanden tussen de aanvragen. In de praktijk stuurden de betrokkenen veel meer aanvragen en deden de familie en buitenstaanders ook pogingen om de geïnterneerde voor de Commissie te laten verschijnen. Uit de bronnen blijkt dat het orgaan hierbij de wet volgde en geïnterneerden maximaal om de zes maanden op een zitting uitnodigde en enkel op hun eigen vraag of die van hun advocaat. De betrokkenen hadden dus zelf een grote invloed op deze eerste stap, want geen aanvraag betekende niet voorkomen en dus geen kans op voorwaardelijke invrijheidsstelling.

Het is minder duidelijk waarop de Commissie zich baseerde wanneer ze een geïnterneerde al dan niet op proef vrijliet. Op een zitting had de Commissie gemiddeld minder dan tien minuten om het dossier van een betrokkene te bespreken en over diens lot te beslissen. De verslagen waren dan ook zeer beknopt. Toch kon ik achterhalen dat de argumenten die familieleden aanhaalden in hun aanvragen soms een invloed konden hebben. Allereest bleek dit het geval wanneer de familie wees op hun grote armoede als gevolg van de internering van de enige kostwinner in het gezin. In sommige gevallen liet de Commissie naar aanleiding van deze brieven een enquêteverslag over hun thuissituatie opmaken door een sociaal assistent. Dit verslag kon ze dan gebruiken bij het vellen van een oordeel tijdens de zitting. Daarnaast kon de familie wellicht ook een invloed hebben wanneer deze welgeplaatst was en een persoonlijk netwerk had in hoge kringen. De familieleden haalden soms ook emotionele argumenten aan. Hierbij wilden zij de voorzitter ervan overtuigen dat de geïnterneerde zwaar gemist werd en bij hen thuishoorde. Deze argumenten lijken op het eerste gezicht geen invloed te hebben gehad op de beslissingen van de Commissie: zij vond ze in elk geval niet belangrijk genoeg om te laten opnemen in het verslag.

Naast deze argumenten van niet-experts, zijn in de onderzochte dossiers ook expertiseverslagen terug te vinden. De Commissie liet deze opstellen door psychiaters, door directeurs van de instellingen en door sociaal assistenten. De directeurs deden dit pas vanaf de jaren vijftig systematisch. De reden hiervoor is niet duidelijk. De psychiaters waren opnieuw gebonden aan een formulier met een vaste vorm, maar er was opnieuw veel vrijheid voor hen weggelegd: wat de één doorslaggevend vond om een negatief advies voor voorwaardelijke vrijheid te geven, bleek een andere arts niet per se tegen te houden om een gunstig advies te formuleren. De adviezen van de directeurs werden vanaf de jaren vijftig opgenomen op hetzelfde formulier als dat van de arts en baseerden zich meestal op het gedrag van de betrokkene in de instelling en eventuele reclasseringsperspectieven. Op

die manier probeerden de directeurs iets toe te voegen aan het advies van de arts, hoewel ze in de meeste gevallen diens advies gewoon volgden. Tot slot ging de sociaal assistent de reclasseringsmogelijkheden van de betrokkene ter plaatste na en gaf op basis hiervan een advies.

Uit mijn onderzoek blijkt dat deze expertises apart niet doorslaggevend waren voor de beslissing van de Commissie. Zelfs drie gunstige adviezen waren noch een voorwaarde, noch een garantie voor voorwaardelijke invrijheidstelling. De eindbeslissing lag bij de Commissie, die zich niet altijd door deze verslagen liet leiden. Waarop ze zich dan wel baseerde, is niet duidelijk en de beslissingen komen dan ook zeer arbitrair over. De motivatie tussen de jaren dertig en tachtig was zeer gebrekkig. Alweer leek dit toen minder als problematisch gepercipieerd dan vandaag, aangezien de wetsverandering van 1964 geen enkele wijziging in het statuut of de taak van de Commissies aanbracht.

3. Leven in de instelling

Het grootste probleem dat het Europees Hof heeft met de manier waarop België met geïnterneerden omgaat, is dat het land hen niet de behandeling biedt waar zij recht op hebben. Vaak blijven geïnterneerden jaren in de gevangenis voor ze naar een gespecialiseerde instelling worden overgeplaatst. Sinds 2016 trof België al verschillende maatregelen die het aantal geïnterneerden in gevangenissen fors heeft laten dalen, maar nog steeds zitten meer dan 500 betrokkenen in de gevangenis zonder de behandeling te krijgen die ze nodig hebben.⁴⁶⁶ Ook uit wetenschappelijke hoek komt kritiek op het gebrek aan behandeling door de te trage doorstroom vanuit gevangenissen naar psychiatrische instellingen door capaciteitsproblemen. Daarnaast kunnen geïnterneerden met complexe stoornissen slechts moeilijk een behandeling krijgen omdat centra zich vaak toeleggen op de behandeling van bepaalde psychiatrische ziekten.⁴⁶⁷

De grond van deze kritieken is tot op zekere hoogte terug te vinden tussen de jaren dertig en de jaren tachtig: ook toen was er zo goed als geen behandeling van geïnterneerden. Toch is de context volgens mij niet helemaal vergelijkbaar. De kritieken vandaag doelen voornamelijk op de lange periode die de betrokkenen doorbrengen in een gevangenis zonder aangepaste faciliteiten voor ze in een gespecialiseerd centrum terecht kunnen. Hoewel de geïnterneerden in de door mij onderzochte dossiers ook vaak lang in de gevangenis zaten voor de Commissie hen een instelling toewees, kregen zij ook in de inrichtingen slechts een minieme of zelfs geen behandeling. De meeste van de onderzochte betrokkenen werden namelijk naar de kolonies van Merksplas en Rekem gezonden. Dit waren oorspronkelijk bedelaarskolonies waar psychiatrische zorgen amper of niet aanwezig waren.

⁴⁶⁶ LEESTMANS, *Pilootarrest internering*. Geraadpleegd op 11 augustus 2018.

⁴⁶⁷ F. LAUWAERT, K. MATTHEUWS en M. DE DEYGERE, 'Het schakelteam internering: naar een completer en dynamisch zorglandschap voor geïnterneerden', *Panopticon*, 35 (2014), 237.

Daarnaast heerste er zowel in de gevangenis van Vorst als in de instellingen een groot gebrek aan geschoold personeel en een degelijke materiële uitrusting waardoor er van systematische behandeling, laat staan individuele, geen sprake kon zijn.

Toch verbleven de geïnterneerden een (grote) tijd van hun interneringsperiode in deze instellingen. Uit mijn onderzoek bleek dat de Commissie zich van het dagelijkse leven van de geïnterneerden niet veel aantrok nadat ze hen had geplaatst. Door het gebrek aan behandeling speelde de arts evenmin een doorslaggevende rol in hun leven in de instelling. Die rol was voornamelijk weggelegd voor de directeur en de werknemers. Zowat alles wat de geïnterneerden wilden doen of wilden hebben, moest worden aangevraagd en goedgekeurd door de directeur; of het nu om bezoekrecht, briefverkeer of dagelijkse bezigheden ging. De werknemers stonden vooral in voor de controle van de geïnterneerden. Ze hadden het recht om cellen te controleren en tuchtverslagen uit te schrijven, waarbij de directeur een gepast straf moest uitspreken. Het was voor de betrokkenen dan ook van belang om de werknemers te vriend te houden. Tot slot had de familie indirect ook een invloed. Uit de bronnen blijkt dat geïnterneerden nog steeds probeerden hun gezin te onderhouden vanuit de instelling. Daarnaast konden ze ook tijdelijk worden overgeplaatst om een echtscheiding te regelen.

4. Vrij op proef

Maatschappelijke re-integratie is tot op heden geen doel van de interneringsmaatregel: er zullen altijd betrokkenen zijn die nooit kunnen re-integreren.⁴⁶⁸ Toch konden 23 van de 30 door mij onderzochte geïnterneerden voorwaardelijk vrijkomen. In theorie behoorde de controle op deze betrokkenen tot het takenpakket van de CBM van Vorst, die erop moest toezien dat zij hun voorwaarden naleefden. In de praktijk trok het orgaan zich echter weinig van hen aan en liet ze de controle over aan voogden. Voor de wetsverandering van 1964 bestond die officieel enkel uit een medische voogdij. Erna werd deze uitgebreid met een sociale voogdij. In de praktijk stelde de Commissie ook al voor 1964 een voogd aan, in de meeste gevallen een sociaal assistent verbonden aan de Centrale Sociale Dienst of aan de Werken der Wederaanpassing.

De medische voogdij bestond uit regelmatige psychiatrische controles. Wat die precies moesten inhouden, was niet wettelijk vastgesteld. Over het algemeen lijkt het erop dat de invloed van de psychiater op het leven van een voorwaardelijk vrije betrokkene beperkt was. Zo controleerde die wellicht niet of de betrokkene eventuele voorgeschreven medicatie innam en ondernam waarschijnlijk

⁴⁶⁸ H. HEIMANS, E. SCHIPAANBOORD en T. VANDER BEKEN, 'Eindelijk een echte nieuwe en goede wet op internering?', *RW*, 27 (2015), 1051; N. COLETTE-BASECQZ, "La loi du 5 mai 2014: un meilleur cadre légal pour l'internement des personnes atteintes d'un trouble mental" in D. DILLENBOURG e.a. (red.), *Actualités de Droit Pénal*, Waver, 2014, 171-172.

zelf geen stappen wanneer de geïnterneerde opnieuw mentale problemen kreeg of niet kwam opdagen op de afspraken. Daarnaast leidde dit laatste in de praktijk slechts zelden effectief tot een heropname in de instellingen. Toch gingen de meeste betrokkenen wel naar hun (twee)wekelijkse afspraken om heropname te voorkomen, aangezien ze wellicht niet op de hoogte waren van deze nalatigheid.

De sociale voorgedij, zowel voor als na 1964, had een grotere impact op het leven van de betrokkenen. Ook in de gevallen voor de wetsverandering waar de Commissie een buitenstaander aanduidde als voorged, werden er verslagen opgesteld door de sociaal assistent. Officieel moesten zij na 1964 controleren of de betrokkenen hun voorwaarden naleefden. Het lijkt erop dat de sociaal assistenten hiervoor deze rol ook al op zich namen. Daarnaast namen sommigen op eigen initiatief ook de rol van hulpverlener en vertrouwenspersoon op zich. Opvallend genoeg mat de familie zich in sommige gevallen deze rollen eveneens aan. Zij was vaak de voornaamste informatiebron voor de sociaal assistent en vond misschien dat ze hierom eveneens moest toezien op de betrokkene. De controle van de sociaal assistent en de familie kon ervoor zorgen dat de geïnterneerde zijn of haar voorwaardelijke vrijheid behield. Dit had echter niet altijd een positieve invloed op het leven van de betrokkene: de dreiging van heropname kon angstgevoelens losmaken waardoor heel hun leven in het teken van het naleven van de voorwaarden kwam te staan. De vertrouwensrol kon de geïnterneerde wellicht wel helpen om zelfzekerder in het leven te staan, maar lang niet allen hadden een geëngageerde sociaal assistent of een dicht familielid die hen wilde helpen zijn of haar voorwaardelijke plaats in de maatschappij te behouden.

5. De betrokkene als actor?

Hoe ervoeren de betrokkenen nu deze periode waarin ze hun handelingsvrijheid hadden verloren, al waren ze niet veroordeeld? Hier is geen eenduidig antwoord op te formuleren, aangezien alle geïnterneerden individuen zijn met een unieke levensgeschiedenis. Toch kon ik af en toe patronen ontdekken. Op hun diagnose hadden ze zelf amper invloed. Hoe de verschillende betrokkenen de corresponderende periode in voorhechtenis ervoeren, kon compleet anders zijn en was afhankelijk van twee zaken: het besef van de gevolgen en het schuldbesef. Betrokkenen die niet goed beseften wat hen boven het hoofd hing, ervoeren deze tijd over het algemeen als minder erg dan degenen die dit wel beseften. Ik kon hetzelfde concluderen voor betrokkenen die zichzelf schuldig achtten. De tijd in de instelling ervoeren de meeste geïnterneerden dan weer als verschrikkelijk. Sommigen hadden zich echter kunnen verzoenen met hun lot en leefden van dag tot dag. Allen hadden wel duidelijk hetzelfde doel: zo snel mogelijk de instelling kunnen verlaten. Tijdens de voorwaardelijke vrijheid hadden de geïnterneerden het meeste handelingsvrijheid. Toch werd hun leven nog steeds grotendeels bepaald door de sociaal assistent en de familie. Hoe ze deze tijd ervoeren was dan ook

sterk afhankelijk van deze actoren, die hen zelfs met de beste bedoelingen angstgevoelens konden geven.

Hoe het leven van geïnterneerden eruitzag, was sterk afhankelijk van de persoonlijkheid van de voornoemde actoren. In de diagnosefase hing het advies voor zijn of haar ontoerekeningsvatbaarheidverklaring af van de arts en diens medisch interpretatiekader. In de tijd die de betrokkene in de instelling doorbracht, was die afhankelijk van de *goodwill* van de directeur en de strengheid van de medewerkers. Tijdens de voorlopige vrijheid werd zijn of haar leven dan weer mee bepaald door de familie en de persoon van de sociaal assistent. Hoe het leven van een geïnterneerde eruit zag, berustte dus eigenlijk op een hoop toevalligheden en geluk, waardoor de interneringsmaatregel nooit gelijk en eerlijk kon zijn voor alle betrokkenen. Hoewel zij het destijds waarschijnlijk niet beseften, werd hun leven bijna volledig bepaald door het kader en het regime van de internering die de plaats van hun eigen handelingsvrijheid innamen. Het is niet aan een historica om te oordelen of dit “mensonwaardig” was, zoals het Europees Hof de hedendaagse omgang met geïnterneerden beschrijft, maar misschien had Professor Meese wel gelijk toen hij sprak over een “historische blaam”...

Bibliografie

1. Bronnen

1.1 Archivalische bronnen

- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1246, D.P.C.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1244, D.M.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1240, G.T.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1383, L.R.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1183, R.F.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 862, G.J.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 638, P.M.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 564, V.B.A.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1017, D.J.M.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1179, P.A.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 406, C.F.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 355, D.R.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 423, D.A.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 256, S.C.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 345, V.W.K.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 560, V.B.G.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 625, V.B.A.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 389, V.B.R.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 161, V.R.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 431, V.L.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1275, K.E.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1529, M.J.
- VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 628, P.M.

VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1267, V.M
VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1499, K.A.
VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 428, R.P.
VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 521, M.G.
VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 881, R.R.
VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 1342, M.C.
VORST, Rijksarchief te Brussel, *Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Dossier 563, T.P.

1.2 Wetteksten

Belgische Grondwet, art. 12.

Wet ter Bescherming van de Maatschappij tegen Abnormalen en Gewoontemisdadigers, Hoofdstuk III: samenstelling van de commissies en van de hogte commissie tot bescherming van de maatschappij, art. 12.

Wet ter Bescherming van de Maatschappij tegen Abnormalen en Gewoontemisdadigers, Hoofdstuk IV: de tenuitvoerlegging van de beschikkingen tot internering, art. 14; art. 15.

Wet ter Bescherming van de Maatschappij tegen Abnormalen en Gewoontemisdadigers, Hoofdstuk V: de invrijheidsstelling van de geïnterneerden, art. 18; art. 20.

Wet ter Bescherming van de Maatschappij tegen Abnormalen en Gewoontemisdadigers, Hoofdstuk VI: de internering van veroordeelden, art. 21.

Wet ter Bescherming van de Maatschappij tegen Abnormalen en Gewoontemisdadigers, Hoofdstuk VIII: algemene bepalingen, art. 29.

1.3 Uitgegeven bronnen

Commissie Internering voor de Herziening van de Wet tot Bescherming van de Maatschappij: Eindverslag, 2000.

LOMBROSO, C., *Criminal man*, GIBSON, M., ed. en SEYMOUR, M., vert., Durham, 2006,

VERVAECK, L., 'Evolution in the Treatment of Belgian Delinquents and Mentally-III', *Journal of Criminal Law and Criminology (1931-1951)*, Vol. 24 No.1 (1933), 203-204.

2. Werken

BACOPOULOS-VIAU A., en FAUVEL, A., 'Material Objects in Twentieth Century History of Psychiatry', *Medical History*, 60:1 (2016), 1-18.

BECKER, K.A., *History of the Stanford-Binet intelligence scales: Content and psychometrics*, Itasca, 2003.

- BOUVERNE-DE BIE, M., KLOECK, K., e.a., *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, Gent, 2002.
- CASSELMAN, J., 'Internering: huidige situatie', CASSELMAN, J., en COSYNS, P., reds., *Internering*, Leuven, 1991.
- COLETTE-BASECQZ, N., "La loi du 5 mai 2014: un meilleur cadre légal pour l'internement des personnes atteintes d'un trouble mental" in D. DILLENBOURG e.a. (red.), *Actualités de Droit Pénal*, Waver, 2014.
- COSYNS, P., DE DONCKER, D., EN DILLEN, C., 'De geïnterneerden en hun behandeling', in J. CASSELMAN en P. COSYNS (red.), *Internering*, Leuven, 1991.
- COX, C., en MARLAND, H., "Broken Minds and Beaten Bodies: Cultures of Harm and the Management of Mental Illness in Mid- to Late Nineteenth-Century English and Irish Prisons", *Social History of Medicine*, 31: 4 (2018), 688–710.
- DAHL, H., 'Insane Criminals' and the 'Criminally Insane': Criminal Asylums in Norway, 1895–1940', *History of Psychiatry*, 28:2 (2017), 209-224.
- DE BONT, R., 'Meten en verzoenen, Louis Vervaeck en de criminele antropologie, 1900-1940', *Degeneratie in België*, TOLLEBEEK, J., VANPAEMEL G., en WILS, K., red., Leuven, 2003, 63-104.
- DE BONT, R., 'Onbeschaamde geleerden hebben zijn naaktheid betast. Het vertoog over genialiteit, waanzin en degeneratie in België omstreeks 1900', *BMCN*, 117 (2002), 46-76.
- DE BONT, R., *Darwins Kleinkinderen: de evolutietheorie in België 1865-1945*, Leuven, 2008.
- DE CLERCQ, M., en VANDER LAENEN, F., 'Gebruik van testinstrumenten in psychiatrische deskundigenverslagen bij internering: een exploratief dossieronderzoek in het gerechtelijk arrondissement Gent', *Tijdschrift voor psychiatrie*, 55 (2015), 337-347.
- DE RIDDER, D.T.D., 'Voorlichting van de psychiater aan de strafrechter rond de eeuwwisseling: diagnose of vonnis?', F. KOENRAADT red., *Ziek of Schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Utrecht, 1991, 35-48.
- DE WAELE, J.P., 'Basisconcepties voor een opleiding van penitentiaire ambtenaren', *Panopticon*, 4 (1983), 231-245.
- DEBRUYNE, C., *Achterhaald of moden?: de psychiatrische instelling van de broeders Alexianen te Leuven in de tweede helft van de negentiende eeuw*, Onuitgegeven masterscriptie, KU Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2015.
- DEPREEUW, W., 'De ontwikkeling van de Belgische forensische psychiatrische zorg in België', F. KOENRAADT red., *Ziek of Schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Utrecht, 1991, 345-357.
- DILLEN, C., "Zinvolheid van nieuwe richtlijnen en initiatieven rond internering. Het standpunt van een psychiatrisch-forensisch deskundige", *Orde van de Dag*, 15 (2001).
- DOROSHOW, D., GAMBINO, M, en RAZ, M., 'New Directions in the Historiography of Psychiatry', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 74:1 (2019), 15-33.
- DROSSENS, P., *Archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij: archiefselectielijst*, Brussel, 2009.
- DUFFING, J., *History of medicin: a scandalously short introduction*, Londen, 2010.
- EGHIGIAN, G., *The corrigible and the incorrigible: science, medicine, and the convict in twentieth-century Germany*, *German studies series*, Ann Arbor, 2015.

- FAU-VINCENTI, V., *Le bain des fous: Le premier service de sûreté psychiatrique 1910-1960*, Parijs, 2019.
- FOKKENS, J.W., 'Doelstellingen van de reclassering', *Delict en Delinquent*, 1 (1975), 79-92.
- GOETHALS, J., 'De wet tot bescherming van de maatschappij in een historisch perspectief', J. CASSELMAN en P. COSYNS, *Internering*, Leuven, 1997.
- GOETHALS, J., 'Hoopvolle perspectieven m.b.t. de internering in België', *Tijdschrift Vlaams Geneeskundigenverbond*, 65 (4), 6-15.
- GOETHALS, J., *Abnormaal en Delinquent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*, Antwerpen en Arnhem, 1991.
- GOETHALS, J., CASSELMAN J., en COSYNS, P., *Internering*, Leuven, 1997.
- GREENWOODS, J.D., *A Conceptual History of Psychology. Exploring the tangled web*, Cambridge, 2015.
- HANOULLE, K., "Internering in de theorie" in METTIOUI, N., e.a. (red.), *Tussen Vrouw Justitia en Vrouw Holle*, Herentals, 2011.
- HEIMANS, H., SCHIPAANBOORD E., en VANDER BEKEN, T., 'Eindelijk een echte nieuwe en goede wet op internering?', *RW*, 27 (2015), 1051.
- HENGEVELD, M.W., e.a., *Richtlijn psychiatrische diagnostiek*, Utrecht, 2015
- JACOBS-COENEN, B., 'De sociale dienst van het Bestuur Strafinrichtingen en de strafrechtsbedeling', *Panopticon*, 3 (1981), 188-193.
- JANSENS, L., *De nazorg van op proef vrijgestelde geïnterneerden*, Onuitgegeven Masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid: Criminologische Wetenschappen, 1982.
- LAUWAERT, F., MATTHEUWS, K., en DE DEYGERE, M., 'Het schakelteam internering: naar een completer en dynamisch zorglandschap voor geïnterneerden', *Panopticon*, 35 (2014), 12-17.
- MAJERUS B., en MASSIN, V., 'Des psychiatres et des enfants: Une histoire Belge autour du Congrès de 1937', *Revue d'histoire de l'enfance "irrégulière"*, 18 (2016), 149-166.
- MAJERUS, B., *Parmi les Fous. Une Histoire Sociale de la Psychiatrie au XXe siècle*, Rennes, 2013.
- MAJERUS, B., 'Making sense of the "chemical revolution". Patients' voices on the introduction of neuroleptics in the 1950s', *Medical History*, 60:1 (2016), 54-66.
- MAJERUS, B., "Material Objects in Twentieth Century History of Psychiatry", *BMGN – Low Countries Historical Review*, 132:1 (2017), 149-169.
- MARLAND, H., 'Close Confinement Tells Very Much upon a Man: Prison Memoirs, Insanity and the Late Nineteenth- and Early Twentieth-Century Prison', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 74: 3 (2019), 267–291.
- MARTENS, C., *Algemene Beschrijving van het Archief van de Commissie tot Bescherming van de Maatschappij van Vorst*, Vorst, 2018.
- MEYERS, G., *How to do things with science? Performativiteit van/in de sociale wetenschappen bij de Actor-Network Theory*, Goffman en Foucault, onuitgegeven masterproef, KU Leuven, faculteit sociale wetenschappen, 2012.
- MOOIJ, A.M.W., 'De forensische psychiatrie en haar geschiedenis', F. KOENRAADT red., *Ziek of Schuldig: twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Utrecht, 1991.

- Morgan, W., 'Origin and History of the Earliest Thematic Apperception test', *Journal of Personality Assessment*, 79 no. 3 (2002), 422–445.
- MÜLLER, C., *Verbrechensbekämpfung im Anstaltsstaat: Psychiatrie, Kriminologie und Strafrechtsreform in Deutschland 1871-1933. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 160*, Göttingen, 2004.
- OOSTERHUIS, H., en LOUGHNAN, A., "Madness and Crime: Historical Perspectives on Forensic Psychiatry". *International Journal of Law and Psychiatry*, 37/1 (2014), 1–16.
- PORTER, R., 'The Patients View: Doing Medical History from Below', *Theory and Society*, 2 (1985), 175-198.
- PRINS, H., *Will they do it again? Risk assessment and management in criminal justice and psychiatry*, Londen en New York, 1999.
- PROTAIS, C., *Sous l'emprise de la folie?: l'expertise judiciaire face à la maladie mentale (1959-2009)*, Parijs, 2016.
- RAVAU, H., *De reclassering van geïnterneerden*, Onuitgegeven meesterproef, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid: Criminologische Wetenschappen, 1988.
- RAVEN, J.C., en COURT, J.H., *Manual for Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales*, Oxford, 2003.
- RODRIGUEZ GARCIA, M., en LAURO, A., 'Belgian History and the making of marginality and subalternity', *Journal of Belgian History*, 46:1 (2016), 1-16.
- SHORTER, E., *A History of Psychiatry: From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York, 1997.
- SKALEVAG, S.A., 'The matter of forensic psychiatry: A historical enquiry,' *Medical History*, 50 (2006), 49-68.
- SLIJKHUIS, J., 'Het virus der immoraliteit: insania moralis en de psychiatrie omstreeks 1900', L. NYS e.a., red., *De zieke natie*, Groningen, 2002.
- STAELENS, D., *De vergeetput van justitie: internering in België en de invloed van experts (1955-1975)*, Onuitgegeven masterproef, KU Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2016.
- TUBEX, H., "Internering: vooruitgang aan het tempo van de processie van Echternach", *Ad Rem*, 2004.
- VANDENBROUCKE, M., 'Geïnterneerde: wie bent u? Een vraag naar de diagnose van de geïnterneerde in België', CASSELMAN, J., en COSYNS, P., reds., *Internering*, Leuven, 1997, 63-72.
- VANDERMEERSCH, P., *Psychiatrie, godsdienst en gezag. De ontstaansgeschiedenis van de psychiatrie in België als paradigma*, Leuven, 1984.
- VANKEERBERGHEN, S., "Het ontoerekeningsvatbaarheidsbegrip naar Belgisch Recht: over de noodzaak aan herdefiniëring en oplossingen uit het buitenland", *Jura Falconis*, 50 nr. 2 (2014), 261-348.
- VERBRUGGEN, C., *De volstrekt normale mensch bestaat niet: een analyse van de medische registers uit de psychiatrische instelling van de Broeders Alexianen te Boechout (1875 -1899) en van het Stuivenbergziekenhuis in Antwerpen (1907-1914)*, Onuitgegeven masterscriptie, KU Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2005.
- VERBRUGGEN, F., en GOETHAS, J., *Van kommercommissie naar kwelrechtbank? De vernieuwing van internering en terbeschikkingstelling juridisch en praktisch bekeken*, Antwerpen, 2008.
- WALLACE, E.R. IV, en GACH, J., *History of Psychiatry and Medical Psychology*, New York, 2008.

WILS, K., *De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur, 1845-1914*, Amsterdam, 2005.

WITTE, E., NANDRIN, J.P., e.a. red., *Nieuwe Geschiedenis Van België*, Tielt, 2005.

WOOD, J.M., e.a., 'Validity of Rorschach Inkblot Scores for Discriminating Psychopaths from Nonpsychopaths in Forensic Populations: A Meta-Analysis', *Psychological Assessment*, Vol. 22, No. 2 (2010), 336-349.

3. Digitale informatie

'Dick Cheney Quotes', *Goodreads* (<https://www.goodreads.com/quotes/721801-it-is-easy-to-take-liberty-for-granted-when-you>). Geraadpleegd op 7 augustus 2019.

Brilliant Imperfection: Grappling with Cure, *Goodreads* (<https://www.goodreads.com/quotes/tag/diagnosis>). Geraadpleegd op 7 augustus 2019.

Britannica Academic, 'Philippe Pinel', 2019 (<https://academic-eb-com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/Philippe-Pinel/60083>). Geraadpleegd op 8 mei 2019.

BULTMAN, S., 'Iconische inktvlekken. De eeuwenlange fascinatie voor de Rorschachtest', *Karakter. Tijdschrift van wetenschap*, (<https://www.tijdschriftkarakter.be/iconische-inktvlekken-de-eeuwlange-fascinatie-voor-de-rorschachtest/>). Geraadpleegd op 27 juni 2019.

D. LEESTMANS, *Pilootarrest internering: "Historische blaam" rechtgezet?*, 2018 (https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/12/05/_historische-blaam-rechtgezet/). Geraadpleegd op 11 augustus 2019.

Koloniën van Weldadigheid: Geschiedenis, (<https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/geschiedenis>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

Koloniën van Weldadigheid: interactieve tijdlijn, (<https://www.kolonienvanweldadigheid.eu/interactieve-tijdlijn>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

Le CRP Les Marronniers, une histoire plus que centenaire, (<https://www.marronniers.be/notre-histoire>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

Openbaar Psychiatrisch Zorgcentrum Rekem: Historiek, (<https://www.opzcrekem.be/home/over-opzc-rekem/historiek>). Geraadpleegd op 26 juli 2019.

Psychiatrisch onderzoek, (<https://encyclopedie.medicinfo.nl/psychiatrisch-onderzoek/72fa0312c0b244eda25d42da60c51133>). Geraadpleegd op 27 juni 2019.

RABBEN, M.B., en THOMASSEN, Ø., 'Humane treatment versus means of control: coercive measures in Norwegian high-security psychiatry, 1895-1978', *History of Psychiatry*, 7 augustus 2019 (<https://doi.org/10.1177%2F0957154X19867256>). Geraadpleegd op 12 augustus 2019.

Abstract

Op 6 december 2016 veroordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens België voor de vijftiende keer voor de manier waarop het land de mensenrechten van geïnterneerden schendt en hen niet de behandeling geeft waar ze volgens de wet recht op hebben. België maakte zich schuldig aan de schending van artikel drie van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens: het verbod op onmenselijke behandeling. Professor strafrecht aan de Universiteit Antwerpen Joachim Meese spreekt in deze context over een “historische blaam”. Nochtans is er geen enkele historische studie terug te vinden over de impact van de Belgische interneringsmaatregelen op de betrokkenen, tot nu. Geïnspireerd door Roy Porters *Patiens History* en de subalterniteit onderzoek ik hoe een waaier van actoren apart en tezamen de levens van geïnterneerden bepaalden voor de periode tussen 1930 en 1980. Allereerst stel ik de vraag welke actoren een stem hadden bij het stellen van de diagnose van de geïnterneerde en wiens stem hierbij doorslaggevend was. Daarna ga ik na met wie de betrokkene al dan niet rechtstreeks in contact kwam in de periode waarin hij of zij in de instelling verbleef. Hoe bepaalden deze actoren hoe zijn of haar leven eruit zou zien? Hierbij focus ik mij zowel op de weg die de betrokkene moest doorlopen om voorwaardelijk vrij te komen, als op het dagelijkse leven van de betrokkene. Ten slotte bespreek ik met wie de geïnterneerde nog in contact kwam na zijn voorlopige vrijlating en in welke mate deze actoren zijn of haar leven nog steeds bepaalden. In alle hoofdstukken blijft de geïnterneerde – een persoon wiens stem amper weerklinkt in de dossiers tenzij in aanvragen – de hoofdrol spelen. Hoe ervaarde de geïnterneerde deze invloed en hoe kon hij of zij daarmee omgaan?

Hoe het leven van geïnterneerden eruitzag, was sterk afhankelijk van de persoonlijkheid van de betrokken actoren. In de diagnosefase hing het advies voor zijn of haar ontoerekeningsvatbaarheidverklaring af van de arts en diens medisch interpretatiekader. In de tijd die de betrokkene in de instelling doorbracht, was die afhankelijk van de *goodwill* van de directeur en de strengheid van de medewerkers. Tijdens de voorlopige vrijheid werd zijn of haar leven dan weer mee bepaald door de familie en de persoon van de sociaal assistent. Hoe het leven van een geïnterneerde eruit zag, berustte dus eigenlijk op een hoop toevalligheden en geluk, waardoor de interneringsmaatregel nooit gelijk en eerlijk kon zijn voor alle betrokkenen. Hoewel zij het destijds waarschijnlijk niet beseften, werd hun leven bijna volledig bepaald door het kader en het regime van de internering die de plaats van hun eigen handelingsvrijheid innamen. Het is niet aan een historica om te oordelen of dit “mensonwaardig” was, zoals het Europees Hof de hedendaagse omgang met geïnterneerden beschrijft, maar misschien had Professor Meese wel gelijk toen hij sprak over een “historische blaam”...

Bijlagen

Bijlage 1

ÉTABLISSEMENT PÉNITENTIAIRE
A
MERKSPLAS
Anormaux Internes
N°142/7204
Rapport médical, très confidentiel

Merksplas, le 25. 5. 1959.

Monsieur le Président,

Nous avons l'honneur de vous transmettre le rapport suivant, concernant

le nommé : [redacted]
Date et lieu de naissance : [redacted]
Profession : manoeuvre
Durée de { l'internement : 10a.
la condamnation : -
Expiration : 18.5.65
Autorité qui a { requis l'internement : C.C.T.C.Brux.,21.5.55
prononcé la condamnation : -
Délit : att.pudeur,viol
Date d'admission à l'Établissement : 27.2.58
Venant de : Forest-prison
Diagnostic : déséquilibre mental

Antécédents : Les parents ont abusé des boissons alcooliques.
Lui-même a contracté la malaria au Congo.En 1947,colloqué à Brugman : agitations psychomotrices,alternant avec des accès de dépression et tentatives de suicide.
C'est un ancien élève de Mol,mais interné primaire.

État mental actuel : C'est un homme d'un intelligence moyenne, il a le comportement plutôt typique de l'épileptique, est d'une susceptibilité et d'une labilité qui sont prégnantes. Son comportement et sa conduite est d'habitude équilibrée, mais il est susceptible et il est susceptible de réactions de colère et de violence. Il est d'habitude calme et d'habitude d'effort résisté en ce qui est de l'établissement est particulièrement dépressif.

État physique actuel : Bien portant pour une personne de son âge, mais il est un peu maigre et il est un peu fatigué. Il est d'habitude calme et d'habitude d'effort résisté en ce qui est de l'établissement est particulièrement dépressif.

Conduite à l'établissement : Bien portant, la conduite est la même que la précédente, il est d'habitude calme et d'habitude d'effort résisté en ce qui est de l'établissement est particulièrement dépressif.

Observations : Il n'a plus de nouvelles de sa femme - avec sa mère, par contre, il s'entend bien et pourrait trouver le gîte chez elle [redacted]

Conclusion : [redacted] en souffrance depuis 14 mois pour n'avoir pas pu obtenir les conditions de la Commission, serait d'avis de le libérer, il y a lieu de faire une enquête chez sa mère pour examiner la possibilité de son reclassement.

Dr. Le Médecin,

à Monsieur le Président
de la Commission de l'Annexe psychiatrique
de la prison de et à [redacted]

BI. B. 435-1000-1953.

Bijlage 2

MINISTERIE VAN JUSTITIE

BESTUUR

STRAFINRICHTINGEN

SOCIALE DIENST

OVERHEID

**Rapport van
Maatschappelijke Enquête**

FORM. IV

N^o dossiers

DIE DE ENQUETE HEFT GEVRAAGD:
S.I. MERKSPLAS O.B.E.

Naam, voornamen, plaats en datum van geboorte van betrokkene : [REDACTED]

Inrichting waar hij opgesloten is (of waaruit hij vrijgesteld werd) : S.I. MERKSPLAS (F/1545)

Rapport uitgebracht door : J.R. Janssen

Penitentiair maatschappelijk assistent(e) te : Turnhout

Data van de tussenkomsten en bronnen van inlichtingen : 26.4.1972 : Studie Dossiers.
21.4.1972 : Onderhoud met geïnterneerde.

Woonst : [REDACTED] is ingeschreven te [REDACTED] (een huurhuis aan 2.300 F per maand). De echtgenote verblijft er thans alleen met de oudste zoon, nadat de andere 5 kinderen geplaatst zouden zijn, het slachtoffer inbegrepen.

Studie dossiers:

- [REDACTED] heeft een blanco strafregister, maar werd op 28.11.1971 aangehouden en op 24.2.1972 door de RKCR Brussel geïnterneerd wegens verkrachting, openbare zedenschennis en aanranding eerbaarheid op minderjarige dochter.
- Wij beschikken over het deskundig verslag van Dr. Vermeire dd. 5.2.1972.
- Heden verzoeken wij de C.S.D. om eventuele bijkomende informatie onder vorm van maatschappelijke enquête-of begeleidingsrapporten.

ONDERHOUD MET GEÏNTERNEERDE:

- [REDACTED] noemt de feiten "triestig". Hij drukt zijn spijt uit dat het allemaal voorviel. Hij schuift een aanzienlijk deel van de schuld op zijn dochter [REDACTED], waardoor hij zich liet verleiden. Deze zienswijze zou volgens [REDACTED] door zijn echtgenote bevestigd worden. Zij zou zich de internering erg aantrekken en haar gezondheid zou eronder lijden. Ze bezoekt hem geregeld, vaak met enkele kinderen. Ook van zijn moeder kreeg [REDACTED] tweemaal bezoek evenals soms van zijn zuster. Moeder en zuster zenden hem geld, waarmee [REDACTED] eigen kantienbehoefden dekt. De opbrengst van zijn arbeid in de inrichting wil hij aan zijn echtgenote zenden, die thans het inkomen van haar zoon heeft en zelf, als haar gezondheid het toelaat, tweemaal per week gaat kuisen. De familiale relaties zouden positief zijn. De kinderen zouden moeder vaak vragen: "Wanneer komt vader thuis?". Als [REDACTED] over deze scheiding met zijn gezin spreekt, moet hij moeite doen om niet te wenen. Geregeld ook wil hij bewijzen hoe goed hij voor zijn gezin was door te vertellen wat hij allemaal kocht voor vrouw en kinderen. (zie vervolg op keerzijde)

Toegezonden aan de Sociale Dienst bij het Ministerie van Justitie
Poelaertplein, 4
1000 Brussel

28-4-72 (Datum)

[Handtekening] (Handtekening)

Toegezonden aan de Heer

Directeur
Directeur van de gevangenis te
Voorzitter van de Commissie tot bescherming van de maatschappij bij
de gevangenis te
Procureur des Konings te

Brussel, de
DE DIRECTEUR VAN DE SOCIALE DIENST,

AVOLG : ██████████

██████████ werkte vroeger lange tijd als monteur aan pers-machines. (Hij merkte op dat er te Merksplas S.I. zo een machine in de smidse staat. Hij zou er zeer graag aan werken). Aldus werkte hij bij ██████████ te Berchem St. Agatha en laatst 4 jaar bij ██████████ te Jette. De laatste tijd echter dronk ██████████ geregeld en was ziek geworden aan de maag. Hij genoot van de ziektevergoeding. In de gelegenheid van Vorst zou de Mutualiteitsgeneesheer hem echter hebben bezocht en werkbekwaam hebben verklaard. ██████████ zou in regel geweest zijn met de R.M.Z. Hij vraagt zo vlug mogelijk voor de Commissie te mogen verschijnen en te worden vrijgesteld.

Vooruitzichten:

Bij latere vrijstelling wil ██████████ zijn gezin vervoegen. ██████████ zou moeten kiezen tussen plaatsing in een inrichting ("Ze ging al tweemaal lopen", merkt ██████████ op) of in een post, tot haar 21 jaar. De andere vier kinderen zouden metertijd wellicht thuis mogen weerkeren maar zouden nu geplaatst blijven om de echtgenote toe te laten te werken. Indien zijn eigen gezondheid het toelaat zou ██████████ ook het werk hernemen aan een pers-machine, wellicht bij zijn laatste werkgever, zoniet elders.

Besluit :

Een basis-enquête in het milieu lijkt aangewezen. Heden wordt vanuit Merksplas een aanvraag aan de C.S.D overgemaakt.